

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ
Π.Μ.Σ «ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ & ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

Επιβλέπων Καθηγητής: Γιώργος Φαράκλας

Ακαδημαϊκό έτος: 2018-19

Διπλωματική εργασία του Αλέξη- Διομήδη Ιωαννίδη (Α. Μ: 1116Μ002)

με θέμα

Η Αφηρημένη Εργασία και η Αφηρημένη
Κυριαρχία στη σκέψη του ύστερου Μαρξ

Με ταπεινότητα και ευγνωμοσύνη,
αυτή η εργασία αφιερώνεται στον
Μανόλη Αγγελίδη.

Ευχαριστίες

Αν και η ευθύνη του περιεχομένου ανήκει προφανώς σε εμένα, οφείλω να ευχαριστήσω θερμά τον Γιώργο Φαράκλα για την υπομονή του και εμπιστοσύνη που μου έδειξε καθόλη τη διάρκεια της συγγραφής αυτής της εργασίας. Ο Νίτσε γράφει ότι ενώ οι ερωτευμένοι τυφλώνονται, οι φίλοι κλείνουν τα μάτια. Το παράδοξο έγκειται στο ότι εντέλει και ο φίλος πράττει σαν τον ερωτευμένο, είναι και αυτός τυφλός. Μολονότι, ο ερωτευμένος παρασύρεται από την παράφορη τρικυμία του πόθου, ο φίλος ενώπιον του συντρόφου του *αποφασίζει* να κλείσει τα μάτια. Θέλω να ευχαριστήσω επομένως τον Γιώργο Καραγιαννόπουλο, τον Αντώνη Παστελλόπουλο, τον Αντρέα Αναστασιάδη, τον Σάββα Ταντή, τον Γιώργο Προδρόμου και τον Δημήτρη Μόσχο, που κλείσανε τόσες φορές τα μάτια τους μπροστά στις ατέλειες και τις ελλείψεις μου.

Πίνακας Περιεχομένων

Προοίμιο	3
Η Μέθοδος της Κριτικής	9
<i>Προλεγόμενα: Ή αλλιώς, ορίζοντας το αντικείμενο της κριτικής και τον ορίζοντά του</i>	9
<i>Η μέθοδος της έρευνας και η μέθοδος της έκθεσης:</i>	12
<i>Η αναζήτηση της Μεθόδου:</i>	16
<i>Η κυριαρχία της αμεσότητας και η κριτική διάσταση της έκθεσης:</i>	29
<i>Επίλογος:</i>	36
Αφηρημένη Εργασία.....	39
<i>Στα χαρακώματα της ασάφειας:</i>	40
<i>Σημειώσεις στο περιθώριο για την αξία:</i>	48
<i>Η συγκεκριμένη – αφηρημένη εργασία:</i>	59
<i>Αξιακή μορφή, η όμορφη αξιακή ψυχή της αφηρημένης εργασίας:</i>	70
Αντί- Επίλογου: Οι αφαιρέσεις που στοιχειώνουν τους Ροβινσώνες.....	83
Βιβλιογραφία	91

Προοίμιο

Στις *Τρείς μελέτες για τον Χέγκελ*, με την τότε συμπλήρωση των εκατόν είκοσι πέντε χρόνων από τον θάνατο του γερμανού φιλοσόφου, ο Αντόρνο σχολίασε την «ανυπόφορη» τελετουργική συνθήκη της αποτίμησης του έργου του Χέγκελ η οποία συνόδευσε αναγκαστικά την επέτειο του θανάτου του. Σύμφωνα με τον Αντόρνο, το ατελέσφορο συμβάν της αποτίμησης διαπερνάται από «το αποκρουστικό ερώτημα, για το ποια η σημασία του Καντ και τώρα πια και του Χέγκελ για το παρόν» αποτυγχάνοντας να συλλάβουν τον βαθιά «δεσμευτικό χαρακτήρα της φιλοσοφίας του Χέγκελ».¹

Αντίστοιχα, με τα διακόσια χρόνια από την γέννηση του Μαρξ, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως τα πικρά λόγια του Αντόρνο απηχούν ακόμη. Η επέτειος των δυο αιώνων από τη γέννηση του Μαρξ, περιβάλλεται και αυτή με τη μηχανική αποτίμηση του έργου του αλλά και με την αξιολόγηση της ταραχώδους ιστορίας της πολιτικής μορφής που έλαβε η ερμηνεία των Μαρξικών κειμένων, δηλαδή την ιστορία του Μαρξισμού. Η περίπτωση της αποτίμησης της σκέψης του Μαρξ υφάνθηκε με τα αναμενόμενα ερωτήματα· για το ποια η σημασία του Μαρξ στην εποχή μας, ή τι παραμένει από το ευρύ του έργο ακόμη επίκαιρο για μας, χωρίς όμως αυτός ο στοχασμός να αντιστρέφεται και να διερωτάται για το πώς εκλαμβάνουμε το δικό μας παρόν λόγω της συμβολής του Μαρξ. Η ακόμη, αν ο Αντόρνο διερωτήθηκε για τον μετασχηματισμό που υπέστη η έννοια του παρόντος με τον Χέγκελ, ο χρόνος της απορίας παραμένει αγκυροβολημένος ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, στη περίπτωση του Μαρξ το ερώτημα αυτό επιδέχεται μια μετατόπιση. Η κρίση επί του παρόντος για τον Μαρξ έρχεται από το μέλλον. Η δυνατότητα της διάγνωσης των συνθήκων που διαμορφώνουν τις μορφές ανελευθερίας του ανθρώπου στην εξευτελιστική και αντιφατική του καθημερινότητα, εφορμάτε από τη σκοπιά της ήδη πραγματοποιημένης άρσης της, η οποία άρση όμως παράγεται από τις δυναμικές που συγκροτούν την ίδια την κοινωνική κίνηση. Το ερώτημα αποκρυσταλλώνεται στο πως μεταλλάσσεται η έννοια του *μέλλοντος* με τον Μαρξ. Παρόλο που συμφωνούμε με το αίσθημα

¹ Adorno, T. W., *Τρείς Μελέτες για τον Χέγκελ*. Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα. 1992. σ. 15- 16 (Εμφαση δικιά μας)

που εξέφρασε ο Αντόρνο, ιδωμένο ανάστροφα, είμαστε υποχρεωμένοι να σημειώσουμε ότι η τελετουργική αναγνώριση των δύο αιώνων από τη γέννηση του Μαρξ, παρότι περιχαρακώθηκε στην τετριμμένη αποτίμηση του έργου του, διαδραματίστηκε ακριβώς επειδή το παρόν μας έχει διαμορφωθεί, αφενός από τη συνεισφορά του Μαρξ και αφετέρου από την εμπειρία των Μαρξιστικών κινήματων του εικοστού αιώνα. Με ένα παράδοξο τρόπο ακόμη και εδώ, «η αλήθεια είναι μια στιγμή του ψεύδους».² Για όσο ο άνθρωπος είναι ακόμη «ένα όν ταπεινωμένο, υποδουλωμένο, εγκαταλειμμένο, περιφρονημένο»³ η σκέψη του Μαρξ κατοικώντας στο παρόν, προέρχεται από το μέλλον.

Η εργασία μας λοιπόν φιλοδοξεί να εξετάσει την ιστορικά παραμελημένη έννοια της αφηρημένης εργασίας στη σκέψη του Μαρξ.⁴ Η δικαιολόγηση της επιλογής του θέματος και της υπόθεσης μας προέρχεται από τα λεγόμενα του ίδιου του Μαρξ. Το 1868, δηλαδή μόλις μερικούς μήνες μετά την έκδοση του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*, σε γράμμα προς τον Ένγκελς ο Μαρξ επαναδιατυπώνει τον ισχυρισμό που έχει ήδη αρθρώσει στο *Κεφάλαιο*, αναφέρει πως «Οι οικονομολόγοι χωρίς εξαίρεση, έχουν παραλείψει στο απλό σημείο ότι αν το εμπόρευμα έχει διπλό χαρακτήρα - χρηστική αξία και ανταλλακτική αξία – τότε και η εργασία που παρασταίνεται στο εμπόρευμα πρέπει να έχει και αυτή διπλό χαρακτήρα, ενώ η ανάλυση της εργασία ως τέτοιας στους Σμίθ και Ρικάρντο κλπ., είναι βέβαιο πως θα καταλήγει πάντα σε ανεξήγητα προβλήματα. Αυτό είναι μάλιστα, ολόκληρο το μυστικό της κριτικής σύλληψης».⁵ Επομένως, η αρχική παρότρυνση που μας ώθησε στο να διερευνήσουμε την έννοια της αφηρημένης εργασίας, προέρχεται από την πεποίθηση μας να πάρουμε τους ισχυρισμούς του ίδιου του Μαρξ στα σοβαρά. Να κατανοήσουμε δηλαδή το πώς και το γιατί ο διττός χαρακτήρας της εργασίας στον καπιταλισμό είναι το κλειδί για την κατανόηση της Μαρξικής κριτικής της πολιτικής οικονομίας.⁶

Παρόλα αυτά, κρίνουμε ότι μια απαραίτητη προϋπόθεση για να πλησιάσουμε και να ‘ανοίξουμε’ την έννοια της αφηρημένης εργασίας στο *Κεφάλαιο* είναι το πέρασμα μέσα από την μεθοδολογική συγκρότηση του Μαρξικού στοχασμού. Στο πρώτο μας κεφάλαιο συνεπώς, θα επιδιώξουμε να πραγματευτούμε το ζήτημα της σχέσης μεταξύ της Μαρξικής κριτικής της

² Debord, G., *Οι Κοινωνία του Θεάματος*. Εκδόσεις Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα. 1977. σ. 16

³ Karl, M., *Κριτική της Εγελιανής Φιλοσοφίας του Δικαίου*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα. 1978. σ. 25

⁴ Rubin, I., *Essays on Marx's Theory of Value*. Εκδόσεις Black Rose Books. 1973. σ. 131

⁵ Γράμμα του Μαρξ στον Ένγκελς στις 8 Γενάρη του 1868. Marx, K. and Engels F., *Selected Correspondence*. Εκδόσεις Progress Publishers, Moscow. 1975.

⁶ Μαρξ, K., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος, μετάφραση Γκιούρας Θ. Εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα. 2016. σ. 25

πολιτικής οικονομίας και τη μεθοδό της, ισχυριζόμενοι πως το κριτικό εγχείρημα του Μαρξ στο *Κεφάλαιο* και στα *Grundrisse*, το οποίο ξεδιπλώνεται μέσα από τη διαλεκτική μέθοδο, αποτελεί πρωτίστως μια *κριτική της πολιτικής οικονομίας*. Αυτό θα εκληφθεί υπό μια διττή έννοια.

Αφενός ως κριτική των πραγματικών οικονομικών συνθηκών όπως αναγκαστικά αναδύονται από τις συνθήκες της καπιταλιστικής μορφής οργάνωσης της παραγωγικής δραστηριότητας και αφετέρου ως κριτική της πολιτικής οικονομίας ως της επιστήμης εντός της οποίας η νεότερη αστική κοινωνία έχει συναντήσει τη πιο πλήρη έκφραση της. Θα δούμε πως η ανάκριση της πολιτικής οικονομίας που επιδιώκει ο Μαρξ διεξάγεται μέσα από τις κατηγορίες της ίδιας της πολιτικής οικονομίας. Στο σημείο αυτό διαφαίνεται ο εμμενής χαρακτήρας της Μαρξικής κριτικής, ο οποίος όμως συνοδεύεται από μια *κρίσιμη ένταση*. Το αντικείμενο της Μαρξικής κριτικής, η καπιταλιστική οργάνωση των παραγωγικών και κοινωνικών σχέσεων, δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο εξέτασης έξω από τις έννοιες, δηλαδή τις κατηγορίες της πολιτικής οικονομίας, μέσα από τις οποίες συλλαμβάνεται αυτό το αντικείμενο, *χωρίς παρόλα αυτά* να σηματοδοτεί πως το αντικείμενο εξαντλείται στο επίπεδο της έννοιας, ότι δεν αποτελεί τίποτα πέρα από αυτή την εννοιολογική πραγμάτευσή του.

Επομένως η μεθοδολογική συγκρότηση της θεωρίας και το περιεχόμενο της θεωρίας εμφανίζει μια *αμείωτη διαφορά*. Παρά το γεγονός ότι υπάρχουν σε μια καταστατική *αμοιβαία* συσχέτιση, δεν δύναται να αναχθεί όμως το ένα πλήρως στο άλλο, να αποτελέσουν το ένα και το αυτό πράγμα. Για τον λόγο αυτό θα δούμε ότι η μέθοδος της έρευνας σύμφωνα με τον Μαρξ πρέπει αναγκαστικά να διαφέρει από τη μέθοδο της έκθεσης. Η έρευνα θα αποτελέσει την δραστηριότητα της περισυλλογής του υλικού από μια ευρεία βεντάλια διαφοροποιημένων επιστημονικών πεδίων. Ενώ η λειτουργία της έκθεσης από την άλλη φιλοδοξεί να ανασυστήσει τα διαχωρισμένα και απομονωμένα στοιχεία της έρευνας σε μια συγκεκριμένη ενότητα. Επιχειρεί δηλαδή να αναπαραγάγει το ζωντανό όλο που εμφανίζεται μονοδιάστατα και αποκομμένο ως προϊόν του ιδιαίτερου θεωρητικο-επιστημονικού πεδίου εντός του οποίου στερείται την πραγματική σημασία του.

Θα εξετάσουμε τη θεωρητικοποίηση της παραπάνω προβληματικής από τον Μαρξ στο τρίτο υποκεφάλαιο της εισαγωγής των *Grundrisse*, όπου επιδιώκει να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της αναπαραγωγής της πραγματικότητας στη σκέψη. Ακολουθώντας τον Μαρξ στην αναζήτησή του για τη μέθοδο που θα αντιστοιχεί προς το αντικείμενο που φιλοδοξεί να εξετάσει, την ολότητα των κοινωνικο-οικονομικών σχέσεων της σύγχρονης αστικής κοινωνίας, θα δούμε τον Μαρξ να

υπογραμμίζει την μη ταυτότητα της δραστηριότητας της γνωστικής ιδιοποίησης του αντικείμενου με την πραγματική ιστορική γέννησή του. Το αντικείμενο υπό εξέταση δεν δύναται να συλληφθεί στην αμεσότητα του αλλά αντιθέτως συνιστά πάντοτε το αποτέλεσμα της εργασίας που καταβάλλει η σκέψη προς την αναπαράσταση του πραγματικού σε έννοιες. Θα υποστηρίξουμε πως η Μαρξική άρνηση της αδιαμεσολάβητης ταυτότητας της γνώσης με το αντικείμενό της ρίχνει φως και σε ένα άλλο σημείο στο οποίο η σκέψη του Μαρξ εφάπτεται με του Χέγκελ, συγκεκριμένα στην ιδιαίτερη κριτική τους στάση ενάντια στον εμπειρισμό. Επομένως, ήδη από την εισαγωγή των *Grundrisse* ο Μαρξ χαράζει την κατεύθυνση που θα ακολουθήσει μερικά χρόνια αργότερα στην έκθεση των καπιταλιστικών οικονομικών κατηγοριών στη κριτική της πολιτικής οικονομίας στο *Κεφάλαιο*.

Στη συνέχεια, θα παρακολουθήσαμε την ιδιαίτερη κριτική διάσταση που διατρέχει την Μαρξική κριτική της πολιτικής οικονομίας. Μέσα από την ανασυγκρότηση και έκθεση των οικονομικών κατηγοριών με τρόπο που να ιδιάζει στη λογική του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, το κριτικό εγχείρημα του Μαρξ επιχειρεί να καταστήσει διάφανη τη θεμελιώδη μεστότητα των αποτελεσμάτων της άμεσης κοινωνικής δραστηριότητας. Ως θεωρητική ανασυγκρότηση, η «διαλεκτική έκθεση» των καπιταλιστικών οικονομικών κατηγοριών, επιδιώκει να καταδείξει ότι αυτό που εκλαμβάνεται στην αμεσότητά του είναι στην πραγματικότητα πάντοτε διαμεσολαβημένο. Η ανεξαρτησία του άμεσου αποδεικνύεται επομένως μια απλή εμφάνιση και ανοίγεται κατ' αυτό τον τρόπο η δυνατότητα της κριτικής των τρόπων χρήσης κατηγοριών που στηρίζονται στην *αντικειμενική* ψευδαίσθηση της ανεξαρτησίας και της αμεσότητας. Τα κριτήρια της κριτικής δεν εισάγονται λοιπόν από εξωτερικό σημείο, αλλά εμμενούν στο ίδιο το αντικείμενο της κριτικής. Στη συνθήκη αυτή ο υποτιθέμενος μη-σχεσιακός χαρακτήρας της αμεσότητας εκτίθεται ως απλή εμφάνιση, παράγοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την κριτική δυνατότητα της εξέτασης αφενός, της φαινομενολογικής διάστασης της καθημερινότητας και αφετέρου, την αναγνώριση της μη-κριτικής μεταγραφής και αναπαραγωγής αυτής της συνθήκης που διαγνώσκει ο Μαρξ στην κλασική πολιτική οικονομία.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας μας επιστρέφοντας στην απορία που διατυπώσαμε στην αρχή της εισαγωγής, επικεντρώνοντας την προσοχή μας στο πρώτο κεφάλαιο του *Κεφαλαίου*, θα καταπιαστούμε αποκλειστικά με την εξέταση της έννοιας της αφηρημένης εργασίας στη σκέψη του Μαρξ, επιδιώκοντας να αναδείξουμε τη σημασία που διατηρεί αυτή η έννοια εντός του Μαρξικού κριτικού εγχειρήματος. Ξεκινώντας από το εμπόρευμα και ακολουθώντας στενά την

επιχειρηματολογική ανάπτυξη του Μαρξ, θα παρακολουθήσουμε το ξετύλιγμα των αμοιβαία συγκροτημένων μα συνάμα διακριτών εννοιακών ζευγών του πρώτου κεφαλαίου- της χρηστικής αξίας και της αξίας, της συγκεκριμένης και αφηρημένης εργασίας, της ιδιωτικής και κοινωνικής εργασίας, του εμπορεύματος και του χρήματος, του ατόμου και της κοινωνίας – επισημάνοντας σε κάθε σταθμό την κεντρική λειτουργία της αφηρημένης εργασίας στη Μαρξική ανάγνωση της μορφής που λαμβάνει η κοινωνική δραστηριότητα, υπενθυμίζοντας διαρκώς τον ιστορικά προσδιορισμένο χαρακτήρα της.

Μέσα από τη συζήτησή μας θα υπογραμμίσουμε τη στενή συνάφεια της αφηρημένης εργασίας ως της κοινωνικής μορφής που λαμβάνει η καπιταλιστική εργασία με την θεωρητικοποίηση της αξίας στη σκέψη του Μαρξ. Δεν θα τονίσουμε απλώς τη ριζική διαφοροποίηση της Μαρξικής πραγμάτευσης της αξίας από αυτή που συναντάμε στους κόλπους της κλασσικής πολιτικής οικονομίας αλλά θα ισχυριστούμε επίσης ότι η τομή του Μαρξ αναγνώσκεται ακριβώς στην «ανακάλυψη» της αφηρημένης διάστασης που αναγκαστικά διατηρεί η εργασιακή δραστηριότητα εντός του καπιταλισμού. Η αφηρημένη εργασία θα δούμε, αποτελεί την *σχέση αναγνώρισης* της ιδιωτικά δαπανημένης εργασίας ως συστατικού μέρους της συνολικής κοινωνικής εργασίας. Η αφηρημένη εργασία μας αποσαφηνίζει τη διαδικασία εντός της οποίας οι εργασίες των μεμονωμένων παραγωγών *εκκοινωνίζονται*, μια συνθήκη που αναγκαστικά διαμεσολαβείται μέσα από το χρήμα. Κατ' αυτό τον τρόπο η έννοια της αφηρημένης εργασίας μας οδηγεί σε αυτή του χρήματος, όπου στο πλαίσιο αυτό η Μαρξική θεωρία της αξίας θα αναγνωσθεί ως μια *χρηματική θεωρία της αξίας*.

Τέλος, κουβαλώντας μαζί μας την ερμηνεία της αφηρημένης εργασίας που έχουμε αναπτύξει, μέσα από την ανάγνωση της θεωρίας του φετιχισμού θα επιδιώξουμε στοιχειοθετήσουμε την έννοια της *αφηρημένης κυριαρχίας* που εδράζεται στη σκέψη του Μαρξ. Η Μαρξική θεωρία του φετιχισμού θα διατείνουμε ότι φιλοδοξεί να καταδείξει την διαδικασία στην οποία οι μορφές της αξίας, όπως το εμπόρευμα ή το χρήμα, προκύπτουν εντός μιας ιδιαίτερης μορφής κοινωνικής κυριαρχίας που ταυτόχρονα δημιουργούν και διαιωνίζουν. Ο φετιχισμός του εμπορεύματος είναι αδιαμφισβήτητα ένα από τα πιο επίμαχα και πιο πολυσυζητημένα σημεία του Μαρξικού στοχασμού. Το συγκεκριμένο αυτό υποκεφάλαιο παρόλα αυτά ερμηνεύεται συχνά αποκομμένο από τα τρία τμήματα που το προηγούνται. Αντιθέτως, θεωρούμε ότι τα πρώτα τέσσερα τμήματα που συνθέτουν το πρώτο κεφάλαιο του *Κεφαλαίου* να συνιστούν ένα *εννοιολογικό όλον*.

Σύμφωνα με αυτή την ερμηνευτική γραμμή, τα μυστικά του «φετιχιστικού χαρακτήρα του

εμπορεύματος» παραμένουν απλά ιερογλυφικά χωρίς τη συμπερίληψη του συνόλου των θεωρητικών επισημάνσεων από τις οποίες παράγεται η κοινωνική δυναμική που αποτυπώνεται στο τμήμα αυτό. Στη θεωρία του για τον φετιχισμό του εμπορεύματος λοιπόν, ο Μαρξ ενσωματώνει την ανάλυση του για την αξιακή μορφή που λαμβάνει το προϊόν της εργασίας εντός της εξέτασης της συλλογικής συγκρότησης του φετιχικού χαρακτήρα του εμπορεύματος, η οποία προκύπτει μέσα από τις πραγματοποιημένες κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των ατόμων και την προσωποποίηση των πραγμάτων. Η πραγμάτευση του φετιχισμού από τον Μαρξ αποσαφηνίζει το παραπάνω αναδεικνύοντας πως οι μορφές που λαμβάνει η αξία αποτελούν οι κοινωνικά συγκεκριμένες μορφές στις οποίες εμφανίζεται η κοινωνική εργασία μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία και επιδεικνύοντας ότι αυτές οι μορφές κυριεύονται από φετιχιστικά χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με τον Μαρξ, οι μορφές που λαμβάνει η αξία στον καπιταλισμό κυριαρχούν τα δρώντα υποκείμενα, όπου αναστρέφοντας τη σχέση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου φαίνονται να αποκτούν μια ζωή δικιά τους. Τα φετιχιστικά χαρακτηριστικά που αποκτούν οι μορφές της αξίας συνιστούν την εκδήλωση της αφηρημένης κοινωνικής εργασίας, όπου ως φορείς αξίας λειτουργούν ως προσωποποιημένες και αυτόνομες οντότητες οι οποίες κυριαρχούν τα άτομα που τις συγκροτούν συλλογικά μέσα από την κοινωνική δραστηριότητά τους.

Η Μέθοδος της Κριτικής

Προλεγόμενα: Η αλλιώς, ορίζοντας το αντικείμενο της κριτικής και τον ορίζοντά του

Αυτό το κεφάλαιο θα επιδιώξει να πραγματευτεί το ακανθώδες ζήτημα της σχέσης μεταξύ της Μαρξικής κριτικής της πολιτικής οικονομίας και της μεθόδου της. Επιχειρώντας να απαλείψουμε την ένταση που συνοδεύει κάθε ξεκίνημα θα καταθέσουμε προκαταβολικά την κεντρική υπόθεση, που θα αποτελέσει συνάμα οργανωτική αρχή γύρω από την οποία θα συντεθεί η ανάπτυξη μας.⁷ Το επίκεντρο του ενδιαφέροντος μας αποκρυσταλλώνεται στη διερεύνηση της τεταμένης σχέσης του κριτικού εγχειρήματος του Μαρξ με το αντικείμενο της κριτικής του, όπου η μέθοδος εδώ γίνεται αντιληπτή ως το κρίσιμο πεδίο της μεσολάβησης των δύο αυτών στιγμών. Από τη μια φιλοδοξούμε να αναδείξουμε ότι η κριτική χειρονομία του Μαρξ καθίσταται δυνατή μόνο μέσα από την ιδιαίτερη προσοχή που κατέβαλε ο Μαρξ στην ανασυγκρότηση του αντικειμένου του στη σκέψη, δηλαδή ότι ο όρος της κριτικής είναι η μέθοδος της. Και από την άλλη ότι αυτή η μέθοδος μέσα από την οποία αποπειράται η ανασυγκρότηση αποσκοπεί να αναπαραγάγει τη λογική που διέπει και διαμορφώνει το ίδιο το αντικείμενο. Κατ' αυτό τον τρόπο θα ισχυριστούμε ότι η κριτική της πολιτικής οικονομίας στον Μαρξ δεν σχετίζεται με τη μέθοδο με εξωτερικό ή φορμαλιστικό ύφος αλλά, τουναντίον η μέθοδος και η κριτική είναι αμοιβαία συγκροτημένες. Συνεπώς, η μέθοδος στον Μαρξ, όπως θα επιχειρήσουμε να διευκρινίσουμε, δεν αποτελεί κάποιο περιττό φιλοσοφικό λείψανο, ούτε συνιστά άποψη που επικολλάται τυχαία ως ξένο σώμα στο υπό ανάκριση αντικείμενο.⁸ Αντιθέτως το αντικείμενο της Μαρξικής επιστήμης καθ' εαυτό, δηλαδή η κοινωνικο-οικονομική συνθήκη της αστικής καπιταλιστικής κοινωνίας και η παρουσίασή της στα χέρια της κλασικής πολιτικής οικονομίας απαιτεί για την εννοιολογική ανασυγκρότηση και κατανόησή της τη διαλεκτική μέθοδο.⁹

⁷ Hegel, G. W. F., *Επιστήμη της Λογικής: Η Αντικειμενική Λογική, η Διδασκαλία περί της Έννοιας*. μτφρ Τζωρτζόπουλος. Εκδόσεις Νόηση. 2013. σ. 114.

⁸ Adorno, T. W., *Αρνητική Διαλεκτική*. μτφρ Αναγνώστου. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια. 2006. σ. 15.

⁹ Reichelt, H., «Why did Marx conceal his method» στο *Open Marxism: Emancipating Marx, Τόμος Τρίτος*. Εκδόσεις Pluto. 1995. σ. 40

Η μέθοδος του Μαρξ αποτελεί πιθανώς το πιο πολύ ερευνημένο και ταυτόχρονα πιο σκοτεινό και δυσνόητο πεδίο της γενικότερης συζήτησης που έχει διεξαχθεί με επίκεντρο τον Μαρξ. Ένα ουσιαστικό πρόβλημα στο οποίο προσκρούουμε εξετάζοντας το ζήτημα της μεθόδου στον Μαρξ συνοψίζεται εν ολίγοις στη γενική έλλειψη γραπτών στα οποία ο ίδιος καταπιάνεται συστηματικά με το θέμα.¹⁰ Ακόμη τις στιγμές στις οποίες ο Μαρξ φλερτάρει με το ζήτημα, θεματοποιώντας τις ανησυχίες του σχετικά με τη μέθοδο, όπως στον πρόλογο της πρώτης έκδοσης του *Κεφαλαίου* και πάλι στον επίλογο της δεύτερης έκδοσης, αλλά και στην θεωρητική εισαγωγή των *Grundrisse*, μας παρέχει επί της ουσίας ψίχουλα στη μορφή κρυπτικών αναφορών που δύσκολα δύνανται να αποτελέσουν στερεό έδαφος πάνω στο οποίο μπορούμε να διασαφηνίσουμε με βεβαιότητα την αυτο-κατανόηση του ίδιου του Μαρξ για τη μεθόδό του. Παρόλα αυτά θα δούμε στη συνέχεια ότι ο Μαρξ υπήρξε στοχαστής βαθιά μεθοδολογικά αυτο-αναστοχαστικός, για τον οποίον το διακύβευμα της μεθόδου συνιστά μια ζωτική αγωνία στη σκέψη του, αποτελώντας αναπόσπαστο στοιχείο και συγκροτητική προϋπόθεση του κριτικού του εγχειρήματος.

Ρίχνοντας μια πρόχειρη ματιά στον τίτλο του *Κεφαλαίου* και τον υπότιτλο που τον συνοδεύει ανακαλύπτουμε ένα ουσιαστικό στοιχείο (το οποίο δυστυχώς έχει γενικά διαφύγει της προσοχής των μελετητών) προς την επίλυση του γρίφου της Μαρξικής μεθόδου. Το κριτικό εγχείρημα του Μαρξ στο *Κεφάλαιο* και στα *Grundrisse*, το οποίο ξεδιπλώνεται μέσα από τη διαλεκτική μέθοδο, αποτελεί πρωτίστως μια κριτική της πολιτικής οικονομίας.¹¹ Αυτό πρέπει να εκληφθεί υπό μια διττή έννοια. Αφενός ως κριτική των πραγματικών κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών όπως αναγκαστικά αναδύονται από τις συνθήκες της καπιταλιστικής μορφής οργάνωσης της παραγωγικής δραστηριότητας και αφετέρου ως κριτική της πολιτικής οικονομίας ως της επιστήμης εντός της οποίας η νεότερη αστική κοινωνία έχει συναντήσει την πιο πλήρη έκφραση της.¹²

Στον πρόλογο της πρώτης έκδοσης του *Κεφαλαίου* ο Μαρξ δηλώνει ρητά αυτό που αντιλαμβάνεται ως το αντικείμενο της κριτικής του ως κριτικής της πολιτικής οικονομίας:

¹⁰ Murray P., *Marx's Theory of Scientific Knowledge*. Εκδόσεις Humanities. 1988. σ. 109.

¹¹ Lange, E. L., «The Proof is in the Pudding: On the Necessity of Presupposition in Marx's Critical Method» στο *Consecutio Rerum. Anno III, numero 5, 2018*.

¹² Schmidt, A., *On the Concept of Knowledge in the Criticism of Political Economy*, στο VV.AA., *Karl Marx 1818–1968*, Inter Nationes, Bad Godesberg, 1968, σ. 95.

«Αυτό που έχω να ερευνήσω σε αυτό το έργο είναι ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής και οι σχέσεις παραγωγής και συναλλαγής [*Verkehrsverhältnisse*] που του αντιστοιχούν».¹³ Στον ίδιο πρόλογο λίγες σειρές παρακάτω ο Μαρξ υπογραμμίζει πως «ο τελικός σκοπός αυτού του έργου είναι να αποκαλύψω τον νόμο της οικονομικής κίνησης της σύγχρονης κοινωνίας».¹⁴ Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε προκαταρκτικά, πως το κριτικό εγχείρημα του Μαρξ στο *Κεφάλαιο* επιχειρεί να φανερώσει τους οικονομικούς νόμους κίνησης της νεότερης αστικής κοινωνίας, να εξετάσει την εσωτερική αλληλοσύνδεση μεταξύ των οικονομικών κατηγοριών και τις σχέσεις εντός του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, επιδιώκοντας να παρουσιάσει μια συστηματική ανάπτυξη αυτής της αλληλοσύνδεσης μέσα από την έκθεση του.

Παρά το γεγονός ότι το άμεσο αντικείμενο της έρευνας του Μαρξ αποτελούν οι εμπειρικά παρατηρήσιμες και δεδομένες συνθήκες παραγωγής, όπως υπογραμμίζει ο Μαρξ σε γράμμα του στον Λασσάλ, είναι αδύνατο αυτό το άμεσο αντικείμενο να εξετασθεί με ευθύ και άμεσο τρόπο, από τη στιγμή που αυτό το άμεσο αντικείμενο αποτελεί στην πραγματικότητα συγκροτησιακά μεσολαβημένο. Αντιθέτως το δεδομένο σύστημα της αστικής οικονομίας συλλαμβάνεται μόνο μέσα από την κριτική των αστικών κατηγοριών στη μορφή που αυτές εμφανίστηκαν εντός του ιστορικού γίνεσθαι του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Κατ' αυτό τον τρόπο η Μαρξική κριτική της αστικής καπιταλιστικής κοινωνίας και τη μορφή οργάνωσης της διαδικασίας της παραγωγής της αποτελεί σε μεγάλο βαθμό κριτική των θεωρητικών παραδόσεων που την πραγματεύτηκαν.¹⁵

Συνεπώς ο Μαρξ επί της ουσίας ακολουθεί την πορεία της διαμόρφωσης και εξέλιξης της καπιταλιστικής παραγωγής μέσα από την προσεκτική διερεύνηση της ανάπτυξης της κλασικής πολιτικής οικονομίας, από τον Πέττυ μέχρι τον Ρικάρντο, ως το θεωρητικο-επιστημονικό πεδίο το οποίο απορρέει από την ίδια τη συνθήκη των παραγωγικών σχέσεων και συνάμα επιχειρεί να την κατανοήσει. Παρατηρώντας κριτικά τις θεωρητικές υποθέσεις της κλασικής πολιτικής οικονομίας, ο Μαρξ ρίχνει φως στις αντιφάσεις μεταξύ αυτών των υποθέσεων και της κοινωνικής πραγματικότητας όπως αυτή συλλαμβάνεται από το αστικό πρίσμα τους, και κατ' επέκταση τις αντικειμενικές αντιθέσεις στη κοινωνική πραγματικότητα καθ' εαυτή.¹⁶ Το

¹³ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος, μετάφραση Γκιούρας Θ, ΚΨΜ, Αθήνα, σ.12.

¹⁴ Ο.π., σ. 13.

¹⁵ Γράμμα του Μαρξ στον Λασσάλ, 22 Φεβρουαρίου 1858

¹⁶ Schmidt, A., *On the Concept of Knowledge in the Criticism of Political Economy*. σ. 95.

Μαρξικό εγχείρημα εκλαμβάνεται εδώ ως μια δραστηριότητα ελέγχου των αστικών οικονομικών κατηγοριών, διερευνώντας αν το περιεχόμενό τους εκφράζει με συνεπή τρόπο την έννοιά τους, μια κριτική σκοποθεσία της οποίας το βλέμμα επενδύεται με αντικειμενικότητα μέσα από τις ιστορικά προσδιορισμένες καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής. Υπ' αυτή την έννοια η διαλεκτική μέθοδος στον Μαρξ εμφορείται εδώ από ένα γνωσιακό χαρακτήρα.

Με την αναγνώριση ότι η εξέταση της πολιτικής οικονομίας που επιδιώκει ο Μαρξ διεξάγεται μέσα από τις κατηγορίες της ίδιας της πολιτικής οικονομίας, διαφαίνεται στο σημείο αυτό ο εμμενής χαρακτήρας της Μαρξικής κριτικής, ο οποίος όμως συνοδεύεται από μια κρίσιμη ένταση. Το αντικείμενο της Μαρξικής κριτικής, η καπιταλιστική οργάνωση των παραγωγικών και κοινωνικών σχέσεων, δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο εξέτασης έξω από τις έννοιες, δηλαδή τις κατηγορίες της πολιτικής οικονομίας μέσα από τις οποίες συλλαμβάνεται αυτό το αντικείμενο. Παρόλο που το αντικείμενο δεν εξαντλείται στο επίπεδο της έννοιας, δεν μπορεί να αποτελέσει τίποτα πέρα από την εννοιολογική πραγμάτευση του. Επομένως, το αντικείμενο της Μαρξικής κριτικής ανακαλύπτεται μόνο εν μέρει εντός του θεωρητικού οικοδομήματος της κλασσικής πολιτικής οικονομίας, ή θέτοντάς το ανάστροφα, το αντικείμενο εν μέρει δίνεται καθ' εαυτό από την ίδια τη πραγματικότητα της κοινωνικής δραστηριότητας εντός του καπιταλισμού. Αυτή η προσφυγή στη πραγματικότητα προσδίδει στη Μαρξική κριτική χειρονομία την αντικειμενική της αξίωση.¹⁷

Η μέθοδος της έρευνας και η μέθοδος της έκθεσης:

«Η πραγματική θεωρία», γράφει ο Μαρξ στον Οππενχάϊμ, «πρέπει να ξεδιπλώνεται και να γίνεται ξεκάθαρη μέσα από συγκεκριμένες περιστάσεις και τα στοιχεία των υπαρκτών συνθηκών».¹⁸ Ο Μαρξ ακολουθώντας τον Χέγκελ αρνείται να ασχοληθεί με αφηρημένο τρόπο με τη θεωρία της θεωρίας, εισάγοντας τις έννοιες του μέσα από ορισμούς και αποτυπώνοντας ανησυχίες μεθοδολογικού και επιστημολογικού χαρακτήρα. Σε αντίθεση όμως με την Χεγκελιανή μέθοδο στη λογική, η οποία αποτελεί τη μορφή της κίνησης και ανάπτυξης του απολύτου, στο οποίο η συνολική ακολουθία των κατηγοριών είναι ταυτόσημες με το

¹⁷ Ο.π., σ. 95.

¹⁸ Γράμμα του Μαρξ στον Οππενχάϊμ, 25 Αυγούστου 1842. *Marx Engels Collected Works*, Τόμος 1. σ. 391-393

αντικείμενο τους, στον Μαρξ οι κατηγορίες αποτελούν αφηρημένες θεωρητικές εκφράσεις των κοινωνικών παραγωγικών συνθηκών και ως εκ τούτου συνιστούν το περατό προϊόν της ανθρώπινης δραστηριότητας. Επομένως η μεθοδολογική συγκρότηση της θεωρίας και το περιεχόμενο της θεωρίας εμφανίζουν μια αμείωτη διαφορά. Παρά το γεγονός ότι υπάρχουν σε μια καταστατική αμοιβαία συσχέτιση, δεν δύναται να αναχθεί όμως το ένα πλήρως στο άλλο, να αποτελέσουν το ένα και το αυτό πράγμα.¹⁹

Για τον λόγο αυτό υπογραμμίζει ο Μαρξ πως η μέθοδος της έρευνας [*Forschungsweise*] πρέπει αναγκαστικά να διαφέρει τυπικά από τη μέθοδο της έκθεσης [*Darstellungsweise*]. Στον επίλογο της δεύτερης έκδοσης του *Κεφαλαίου* ο Μαρξ σχολιάζει, «Ασφαλώς ο τρόπος παρουσίασης πρέπει να διαφέρει μορφικά από τον τρόπο έρευνας. Η έρευνα πρέπει να ιδιοποιείται το υλικό στη λεπτομέρειά του, να αναλύει τις διάφορες μορφές ανάπτυξης του και να αναζητά των εσωτερικό δεσμό τους. Μόνο εφόσον έχει ολοκληρωθεί αυτή η εργασία μπορεί να παρασταθεί επαρκώς η πραγματική κίνηση. Όταν επιτευχθεί αυτό και η ζωή του υλικού αντανάκλαται πλέον ιδεατά, τότε θα μπορούσε να φανεί σαν να έχει κανείς να κάνει με μια *a priori* κατασκευή.»²⁰ Αυτή η πρόθεση εκφράζεται ρητά επίσης και στις *Θεωρίες της Υπεραξίας* «[η] ανάλυση είναι το αναγκαίο προαπαιτούμενο της γενετικής παρουσίασης και της κατανόησης της πραγματικής μορφοποιητικής διαδικασίας».²¹ Παρόλα αυτά είναι κρίσιμο να σημειωθεί πως με αυτές τις μεθοδολογικές ενδείξεις ο Μαρξ ουσιαστικά σκορπίζει το σκοτάδι που αποκρύβει τη δραστηριότητα της έρευνας καταδεικνύοντας την ως απαραίτητη προϋπόθεση της έκθεσης.

Επομένως στον Μαρξ βλέπουμε την έρευνα να αναφέρεται στην δραστηριότητα της περισυλλογής του υλικού από μια ευρεία βεντάλια διαφοροποιημένων επιστημονικών πεδίων - όπως την ιστορία της οικονομίας και της οικονομικής σκέψης, την κοινωνιολογία, έρευνες που καταγράφουν τις συνθήκες της εργατικής τάξης στα εργοστάσια και στατιστικές - πράγμα το οποίο συνθέτει και εμπλουτίζει το κείμενο του *Κεφαλαίου*.²² Η μέθοδος της έρευνας είναι αυτή της απομόνωσης των δεδομένων και της αναλυτικής κατανόησής τους.²³ Η λειτουργία της έκθεσης από την άλλη είναι να ανασυστήσει τα διαχωρισμένα και απομονωμένα στοιχεία της

¹⁹ Schmidt, A., *On the Concept of Knowledge in the Criticism of Political Economy*, σ. 96.

²⁰ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος, σ. 733.

²¹ Μαρξ, Κ., *Θεωρίες για την υπεραξία*, τόμος Γ, μτφρ Μαυρομαμάτης, Π., Σύγχρονη Εποχή, σ. 500.

²² Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος, σ.

²³ Schmidt, A., *On the Concept of Knowledge in the Criticism of Political Economy*, σ. 96.

έρευνα σε μια συγκεκριμένη ενότητα. Επιχειρεί δηλαδή να αναπαραγάγει το ζωντανό όλο που εμφανίζεται μονοδιάστατα και αποκομμένο ως προϊόν του ιδιαίτερου θεωρητικο-επιστημονικού πεδίου εντός του οποίου στερείται την πραγματική σημασία του. Όπως αναφέρει και ο Χορκχάιμερ « οι μεμονωμένες επιστήμες παρέχουν μόνο τα στοιχεία της θεωρητικής κατασκευής της χρονικής διαδρομής της ιστορίας, και δεν παραμένουν αναλλοίωτα εντός της έκθεσης όπως ήταν εντός των μεμονωμένων επιστημών. Αντιθέτως, επενδύονται με νέες νοηματικές λειτουργίες που προηγουμένως δεν είχαν ληφθεί υπ' όψιν»²⁴. Αυτό υφίσταται ιδιαίτερα σε αναφορά στη κλασική πολιτική οικονομία, την οποία ο Μαρξ επιτυγχάνει να εκθέσει μόνο μέσα από την κριτική της.²⁵ Σύμφωνα με τον Μαρξ, «η επιστήμη με την Γερμανική έννοια μένει ακόμη να πραγματοποιηθεί»²⁶ όπου αυτό που πρέπει να επιτευχθεί είναι «η κριτική των οικονομικών κατηγοριών ή να παρουσιασθεί το σύστημα της αστικής οικονομίας κριτικά. Αποτελεί ταυτόχρονα μια παρουσίαση του συστήματος και μέσο της παρουσίας αυτής η κριτική του ίδιου.²⁷ Η έκθεση επομένως δεν είναι ένα εξωτερικό στοιχείο αυθαίρετα επικολλημένο στο υλικό. Με την ανάδειξη της λογικής δομής, και την ιστορική δυναμική που συγκροτεί και διαπερνά τη κοινωνική δραστηριότητα, η μέθοδος της έκθεσης μετατρέπεται σε πραγματική πράξη αναγνώρισης, αποτελώντας το μέσο ύπαρξης της κριτικής διαλεκτικής θεωρίας.²⁸

Με τη διάκριση της μεθόδου έρευνας και της μεθόδου έκθεσης και τη μεταξύ τους σχέση, συναντάμε, λέει ο Άλφρεντ Σμιτ, μια ιδιαίτερη ομοιότητα του Μαρξικού κριτικού εγχειρήματος με το σύστημα του Χέγκελ η οποία εντοπίζεται στα σημεία του Χεγκελιανού έργου όπου δεν τίθεται μια σκληρή ταυτότητα μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου.²⁹ Ένα τέτοιο σημείο διακρίνεται στις εισαγωγικές σκέψεις του Χέγκελ στη *Φιλοσοφία της Φύσης* όπου αναφέρεται στη σχέση μεταξύ της επιστημονικής ανάλυσης και της θεωρησιακής διαλεκτικής:

«Το υλικό που προετοιμάστηκε από τη φυσική παίρνεται από τη φιλοσοφία της φύσης από το σημείο μέχρι το οποίο η φυσική το έφερε, και ανασυγκροτείται χωρίς περαιτέρω αναφορά στην

²⁴ Schmidt, A., *Idea of Critical Theory*. Στο Marcus, J., *Foundations of the Frankfurt School of Social Research*, Εκδόσεις Transaction. 1984, σ. 74.

²⁵ Γράμμα του Μαρξ στον Λασσάλ, 22 Φεβρουαρίου 1858. *MECW*, Τόμος 40. σ. 268

²⁶ Γράμμα του Μαρξ στον Λασσάλ, 12 Νοεμβρίου 1858. *MECW*. Τόμος 40. σ. 353-355.

²⁷ Γράμμα του Μαρξ στον Λασσάλ, 22 Φεβρουαρίου 1858. *MECW*, Τόμος 40. σ. 268

²⁸ Schmidt, A., *On the Concept of Knowledge in the Criticism of Political Economy*, σ. 97

²⁹ Ο.π., σ.96.

εμπειρία ως την βάση της εγκυρότητας. Η φυσική πρέπει επομένως να εργαστεί μαζί με τη φιλοσοφία ούτως ώστε η καθολικοποιημένη κατανόηση που παρέχει να μεταφραστεί στην Έννοια δείχνοντας αυτό το καθολικό, ως ένα εγγενώς αναγκαίο όλο, προέρχεται από την Έννοια. Ο φιλοσοφικός τρόπος της παρουσίασης δεν είναι αυθαίρετος, δεν στέκεται για κάποια ώρα πάνω στο κεφάλι του γιατί κουράστηκε να χρησιμοποιεί τα πόδια του... οι τρόποι της φυσικής δεν αντιστοιχούν στην Έννοια, και για τον λόγο αυτό πρέπει να γίνουν βελτιώσεις.»³⁰

Αυτό που ανυψώνει τη φιλοσοφική έκθεση του δομημένου όλου πέρα από την δραστηριότητα της κατανόησής του εντός των μεμονωμένων ερευνητικών πεδίων είναι ότι αποσκοπεί στη παρουσίαση της λογικής που διέπει το ίδιο το αντικείμενο ανασυγκροτώντας το μέσα από κατηγορίες που του αντιστοιχούν. Η διαλεκτική μέθοδος της έκθεσης αποτελεί το εύρος των καθολικών προσδιορισμών της σκέψης, τρόπον τινά το διαμαντένιο δίχτυ μέσα στο οποίο φέρνουμε όλα τα πράγματα για να τα καταστήσουμε κατανοητά.³¹ Η σκέψη που ωθείται απλώς προς την κατανόηση αφηρημένων γενικοτήτων και επαναπαύεται εκεί αδυνατεί να διεισδύσει στο προσδιορισμένο περιεχόμενο και να το συλλάβει. Σύμφωνα με τον Χέγκελ παραμένει διασπασμένο, διαμελισμένο, ιδιαιτεροποιημένο και διαχωρισμένο, μια κατάσταση στην οποία στερείται την απαραίτητη σύνδεση στον εαυτό της.³² Αυτό το αναλυτικό γνωρίζει κατά τον Χέγκελ δεν συνιστά τίποτα παραπάνω από έναν αφηρημένο και περιορισμένο εμπειρισμό. Τα αισθητηριακά προσλαμβανόμενα στοιχεία της εποπτείας πρέπει να υποβληθούν στη σκέψη, ούτως ώστε αυτό που διαμελίστηκε να αποκατασταθεί νοηματικά μέσα από την ενότητα της δομής του όλου. Αυτή η ενότητα είναι η Έννοια, που συμπεριλαμβάνει τις προσδιορισμένες διαφορές ως μια εμμενής και αυτο-κινούμενη ενότητα.³³

Παρόλα αυτά πρέπει να σημειώσουμε πως υπάρχουν στιγμές στο Μαρξικό έργο στο οποίο οι διαδικασίες της έρευνας και της έκθεσης δεν είναι ρητά διαφοροποιημένες μεταξύ τους μα αλληλοδιαπλέκονται σε βαθμό που καθίσταται αδύνατος ο ξεκάθαρος διαχωρισμός τους. Αυτό παρατηρείται ιδιαίτερα στα χειρόγραφα της λεγόμενης δημιουργικής περιόδου του Μαρξ από το 1857 και έπειτα. Στις *Θεωρίες της Υπεραξίας*, ή στα *Grundrisse* είναι εμφανές πως τα κείμενα εκδηλώνουν ανά στιγμές τον χαρακτήρα της ερευνητικής διαδικασίας εντός της οποίας ο Μαρξ

³⁰ Hegel G. W. F., *The Philosophy of Nature*, μτφρ. M. J Petry. Εκδόσεις Routledge. 2005 σ. 201-202.

³¹ Ο.π., σ.202.

³² Ο.π., σ. 202.

³³ Ο.π. σ. 202.

αναστοχάζεται διαρκώς επί του υλικού. Στο πλαίσιο της εντατικής μελέτης της πολιτικής οικονομίας του Μαρξ είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε ότι δεν είναι απλώς ο εντυπωσιακός όγκος του υλικού που επεξεργάστηκε ο Μαρξ στην έρευνά του, που του άνοιξε το πέρασμα προς την κατανόηση της εσωτερικής δομής της αστικής κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας. Ήταν μάλλον τα συγκεκριμένα ερωτήματα που έθεσε ο Μαρξ στο υλικό που του παρείχε η επιστήμη της πολιτικής οικονομίας που διαδραμάτισε τον αποφασιστικό ρόλο προς την κατανόηση της εσωτερικής δομής της καπιταλιστικής οικονομίας και την εσωτερική συνάφεια των οικονομικών κατηγοριών.³⁴

Η αναζήτηση της Μεθόδου:

Στο τρίτο υποκεφάλαιο της εισαγωγής των *Grundrisse*, στο οποίο ο Μαρξ επιδιώκει να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της αναπαραγωγής της πραγματικότητας στη σκέψη, είχε ήδη προβληματοποιήσει το ζήτημα της μεθόδου έρευνας και της μεθόδου παρουσίασης που συναντάμε στον επίλογο της δεύτερης έκδοσης του *Κεφαλαίου*. Ακριβέστερα αυτό το υποκεφάλαιο καταπιάνεται με τη σχέση μεταξύ «της επιστημονική παρουσίασης με την πραγματικής κίνησης».³⁵ Έτσι εμφανίζεται στον Μαρξ η αναζήτησή του για τη μέθοδο που θα αντιστοιχεί προς το αντικείμενο που φιλοδοξεί να εξετάσει: την ολότητα των κοινωνικο-οικονομικών σχέσεων της σύγχρονης αστικής κοινωνίας.

Προτού προχωρήσουμε όμως στην προσπάθεια της εξέτασης των μεθοδολογικών ανησυχιών του Μαρξ, πρέπει πρώτα να σημειωθεί ότι το χειρόγραφο αυτό λόγω της μορφής του δεν μπορεί να εκληφθεί ως η οριστική και τελευταία λέξη του Μαρξ επί του ζητήματος της μεθοδικής έκθεσης και συγκρότησης του κριτικού του εγχειρήματος. Αντιθέτως προσφέρει μερικές ανεπαρκείς ανεπτυγμένες διόδους προς τη θεωρητικοποίηση του προβλήματος μέσα από την σκιαγράφηση κάποιων σημείων. Συγκεκριμένα χωρία εμπεριέχουν ασαφής ισχυρισμούς που

³⁴ Hoff, J., *Marx Worldwide: On the Development of the International Discourse on Marx since 1965*, μτφρ, Gray, N., Εκδόσεις Brill. 2017. σ. 231.

³⁵ Μαρξ, Κ., *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας (1857-1858)*, τόμος I, σ. 55.

ενίοτε αντιφάσκουν με άλλες στιγμές του χειρόγραφου, και η υιοθέτηση της Χεγκελιανά επηρεασμένης γλώσσας ως ένα βαθμό σκεπάζει το κείμενο με ένα πέπλο αμφισημίας.³⁶

Σε σχέση με τους παραπάνω ενδοιασμούς περί του συνεκτικού και συνεπούς χαρακτήρα του Μαρξικού χειρόγραφου, είναι σημαντικό να υπενθυμίζουμε διαρκώς στους εαυτούς μας ότι πρόκειται ακριβώς για χειρόγραφο και όχι ένα πλήρως μορφοποιημένο και αυστηρά δομημένο έργο όπως για παράδειγμα το *Κεφάλαιο* το οποίο μπορεί να εκληφθεί ως το αποτέλεσμα του μόχθου που βλέπουμε αποτυπωμένου στα *Grundrisse*.³⁷ Ο Μαρξ παράγοντας αυτά τα χειρόγραφα το 1857 ήταν πεπεισμένος πως η χρηματοπιστωτική κρίση που είχε κλονίσει παγκοσμίως τον καπιταλιστικό κόσμο θα διάνοιγε προς μια νέα επαναστατική περίοδο οξυμένου ταξικού ανταγωνισμού ακολουθώντας τις μαζικές εξεγέρσεις του 1848. Επιδιώκοντας να προλάβει τα γεγονότα αποφασίζει να ξανακαταπιαστεί με τη μελέτη της πολιτικής οικονομίας. Η μεθοδολογική εισαγωγή του 1858 επομένως (η οποία ολοκληρώνεται εντός μιας βδομάδας) πρέπει να γινεί αντιληπτή ως η προσπάθεια του Μαρξ να κατασκευάσει την πυξίδα πλοήγησης η οποία θα λειτουργεί ως συμβουλευτική αρχή κατά τη διάρκεια της έρευνας του.³⁸

Η πρόθεση του Μαρξ σε αυτό το χειρόγραφο συνεπώς δεν είναι σε καμιά περίπτωση η συγγραφή ενός εκλεπτυσμένου μεθοδολογικού δοκιμίου. Αποτελεί αντιθέτως μια διαδικασία διευκρίνισης και ξεκαθαρισμού απευθυνόμενη πρωτίστως στον ίδιο και όχι στο αναγνωστικό κοινό του, ως προς ποια κατεύθυνση θα έπρεπε να χαράζει η μακρά κριτική διαδρομή που έβλεπε να εκτείνεται μπροστά του. Αυτό το συνονθύλευμα των επιτακτικών αναγκών που έθετε στον Μαρξ η κίνηση των κοινωνικο-οικονομικών εξελίξεων, η συμπίεσμένη περίοδος συγγραφής του χειρόγραφου και το προκαταρκτικό ύφος των σημειώσεων μας άφησαν με το περίπλοκο και δύσβατο κείμενο της εισαγωγής στα *Grundrisse*. Όμως παρόλα τα προβλήματα που παρουσιάζει, αποτελεί την πιο ανεπτυγμένη και ρητή άρθρωση του Μαρξ σε σχέση με απορίες επιστημολογικής υφής όπως και με το ζήτημα της μεθοδολογικής συγκρότησης της έκθεσης του επιχειρήματος. Κατά αυτό τον τρόπο, παρακολουθώντας το ξεδίπλωμα του επιχειρήματος του χειρόγραφου, επί της ουσίας αναζητούμε τα ίχνη της κατεύθυνσης που πήρε η

³⁶ Musto, M., *Karl Marx's Grundrisse Foundations of the critique of political economy 150 years later*. Εκδόσεις Routledge. 2008. σ. 15.

³⁷ Postone, M., *Time Labour and Social Domination: A reinterpretation of Marx's Critical Theory*. Εκδόσεις Cambridge University Press. 1993. σ. 21.

³⁸ Rodolovsky, R., *The Making of Marx's Capital*. Εκδόσεις Pluto. 1977. σ. 8

θεωρητική διαδρομή του Μαρξ στην επιδίωξη του να αποσαφηνίσει τη μέθοδο του στον εαυτό του.

Παραδόξως, το σημείο εκκίνησης του Μαρξ είναι το πρόβλημα του ξεκινήματος της επιστημονικής παρουσίας, ή στην περίπτωση αυτή, ποια θα έπρεπε να είναι η αναλυτική αφετηρία της πολιτικής οικονομίας. Η πρώτη υπόθεση που εξετάζει είναι αυτή που ξεκινάει με, «το πραγματικό και συγκεκριμένο, με την πραγματική προϋπόθεση... που είναι η βάση και το υποκείμενο ολόκληρης της κοινωνικής παραγωγικής πράξης»: τον πληθυσμό. Αυτό το μονοπάτι που ιστορικά ακολούθησε η πολιτική οικονομία στις απαρχές της με τους οικονομολόγους του 17^{ου} αιώνα σαν τον Πέττυ είναι ανεπαρκές και λανθασμένο.³⁹ Το ξεκίνημα από μια κατηγορία σαν αυτή του πληθυσμού, η οποία εκ πρώτης όψεως εμφανίζεται ως να ήταν μια συγκεκριμένη, βέβαιη και ασφαλή κατηγορία, αποκαλύπτεται ουσιαστικά πως αποτελεί μια απροσδιόριστη οντότητα η οποία αδυνατεί να παραχωρήσει το αναγκαίο στερεό έδαφος της αρχής εφόσον θα φωτογράφιζε μια υπερβολικά αφηρημένη εικόνα του όλου.⁴⁰ Ένα τέτοιο σημείο εκκίνησης σαν του πληθυσμού αποτελεί σύμφωνα με τον Μαρξ μια κενή αφαίρεση εφόσον η έκφραση του προϋποθέτει έναν πρότερο προσδιορισμό, αυτό των διαφοροποιημένων και αμοιβαία συγκροτημένων τάξεων μέσα από τις οποίες η κατηγορία του πληθυσμού μορφοποιείται και συγκεκριμενοποιείται.⁴¹ Όμως και οι τάξεις επακολούθως θα παρουσίαζαν μια κενή στιγμή εάν δεν τίθονταν πρώτα οι σχέσεις από τις οποίες υλικοποιούνται και συστήνονται, όπως η ιστορικά διαμορφωμένη συνθήκη της γενίκευσης της εμπορευματικής παραγωγής από την οποία επήλθε ο χωρισμός των ανθρώπων από τα μέσα της υλικής τους αναπαραγωγής, και η καθολικοποίηση του καθεστώτος της μισθωτής εργασίας και η επικράτηση της κεφαλαιακής σχέσης.⁴² Αυτά προϋποθέτουν με τη σειρά τους τη διευκρίνιση περαιτέρω κατηγοριών από τις οποίες προσδιορίζονται όπως η ανταλλαγή και ο καταμερισμός της εργασίας.⁴³ «Το κεφάλαιο, για παράδειγμα, δεν είναι τίποτα χωρίς τη μισθωτή εργασία, χωρίς την αξία, το χρήμα, την τιμή».⁴⁴ Η διαδρομή αυτή αποτελεί μια θεωρητική ανάβαση από το πολλαπλώς και πολύπλοκα προσδιορισμένο στο ολόένα πιο απλό και αφηρημένο. Θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε αυτή

³⁹ Μαρξ, Κ., *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας* (1857-1858), τόμος I, σ. 66.

⁴⁰ Ο.π., σ. 66.

⁴¹ Ο.π., σ. 66.

⁴² Ο.π., σ. 66.

⁴³ Ο.π., σ. 66.

⁴⁴ Ο.π., σ. 66.

τη διαδικασία ως τη μέθοδος της έρευνας που εκκινεί την εξέταση του αντικειμένου της από την απλή παρατήρηση και προχωράει εννοιολογικά από το συγκεκριμένο άμεσο στο γενικό αφηρημένο. Αυτό που ανακαλύπτει αυτή η μέθοδος παρόλα αυτά δεν είναι κάποια αλήθεια ανεξάρτητη από το άμεσο αντικείμενο της εξέτασης, αλλά τις πιο γενικές συνθήκες της κατανοησιμότητας του ίδιο του αντικειμένου.

Τη στιγμή που οι οικονομολόγοι του 18^{ου} αιώνα ολοκλήρωσαν τον ορισμό των αφηρημένων κατηγοριών τους «άρχισαν τα οικονομικά συστήματα, που από το απλό - όπως εργασία, καταμερισμός της εργασίας, ανάγκη, ανταλλακτική αξία - υψώνονταν ως το κράτος, τη διεθνή ανταλλαγή, και την παγκόσμια αγορά.»⁴⁵ Αυτή η μεθοδολογική πορεία, η οποία χαρακτηρίζει τη σκέψη των Σμιθ και Ρικάρντο στο πεδίο της πολιτικής οικονομίας, όπως και του Χέγκελ στη φιλοσοφία στην οποία «οι αφηρημένοι προσδιορισμοί οδηγούν στην αναπαραγωγή του συγκεκριμένου στη σκέψη» αποτελεί «την ολοφάνερα επιστημονικά σωστή μέθοδο» [*wissenschaftlich richtige Methode*].⁴⁶ Τώρα, μέσα από τις σαφώς αποτυπωμένες κατηγορίες είναι εφικτό να ακολουθήσει κανείς τη διαδρομή «αντίστροφα, μέχρι να φτάσει επιτέλους πάλι στον πληθυσμό, αυτή τη φορά όχι σαν μια χαοτική παράσταση [*Vorstellung*] του όλου, αλλά σαν μια πλούσια ολότητα πολλών προσδιορισμών και σχέσεων».⁴⁷ Η ουσιαστική διαφορά της πρώτης κίνησης από το συγκεκριμένο στο αφηρημένο, με τη δεύτερη κίνηση από το αφηρημένο πίσω στο συγκεκριμένο, δηλαδή την μετατροπή του αποτελέσματος της διαδικασίας από μια χαοτική ασυνάρτητη παράσταση, σε μια πλούσια ολότητα πολλών προσδιορισμών, είναι πως οι κατηγορίες και η μεταξύ τους συσχέτιση μέσα από την ανασύνταξή τους στην έκθεση αποκτούν μια ριζικά καινούργια και συστηματική ποιότητα. Το δεύτερο μονοπάτι -το οποίο είναι απαραίτητο να υπογραμμίσουμε ότι προϋποθέτει το πρώτο- αυτό της ανάβασης προς το προσδιορισμένο συγκεκριμένο αποκρυσταλλώνει τη μέθοδο της έκθεσης που είναι ικανή να παρουσιάσει το ξεδίπλωμα των κατηγοριών ενός ζωντανού δυναμικού όλου.⁴⁸

⁴⁵ Ο.π., σ. 66.

⁴⁶ Ο.π., σ. 66.

⁴⁷ Ο.π., σ. 66.

⁴⁸ Παρακολουθώντας την αναζήτηση του Μαρξ για τη μέθοδο που να αντιστοιχεί στην ιδιαιτερότητα του αντικειμένου που φιλοδοξεί να εξετάσει, παρατηρούμε πως η εκτύλιξη του επιχειρήματος διαφοροποιεί και λειτουργεί σε δύο διακριτές μα ταυτοχρόνως σχετιζόμενες διαστάσεις. Αφενός διακρίνουμε τη διάσταση της πραγματικότητας, αυτή που αναφέρεται και ιδιάζει στο καθεαυτό πραγματικό αντικείμενο, και αφετέρου τη διάσταση της ιδιοποίησης η οποία αναφέρεται στη διαδικασία της θεωρητικής και γνωστικής πραγμάτευσης του

Ο Χέγκελ στη *Επιστήμη της Λογικής* είχε επίσης θεματοποιήσει το πρώτο απαιτούμενο για την αρχή μια συνθετική και συστηματικής επιστήμης:

«Το ξεκίνημα στη περίπτωση του αντικειμένου ... το πρώτο πρέπει να είναι κάτι το απλό, το αποσυνδεδεμένο από το συγκεκριμένο επειδή το αντικείμενο υπ' αυτή τη μορφή μονάχα έχει τη μορφή του αυτο- αναφερόμενου καθολικού ή του άμεσου που βασίζεται στην έννοια... Είναι ευκολότερο για το γνωρίζειν να συλλαμβάνει τον αφηρημένο απλό προσδιορισμό σκέψης παρά το συγκεκριμένο, το οποίο είναι μια πολλαπλή συνάρτηση τέτοιον προσδιορισμών σκέψης και των σχέσεων τους... Καθεαυτό και διεαυτό το καθολικό είναι το πρώτο εννοιακό στάδιο, επειδή αυτό είναι το απλό και το μερικό είναι μόνο το επόμενο επειδή είναι το διαμεσολαβημένο· και αντίστροφα το απλό είναι το περισσότερο καθολικό στάδιο, το δε συγκεκριμένο, ως εντός αυτού διαφοροποιημένο, είναι το διαμεσολαβημένο, εκείνο που προϋποθέτει ήδη τη μετάβαση από ένα πρώτο».⁴⁹

Η Μαρξική πραγμάτευση της γνωστικής σύλληψης του αντικειμένου, όπως και η μεθοδική ανασυγκρότηση του μέσα από την έκθεση, όντως φέρει χαρακτηριστικά όμοια με τη Χεγκελιανή μέθοδο εκφράζοντας όμως σύμφωνα με τον Μαρξ ριζικές διαφορές. Όπως ο Χέγκελ έτσι και ο Μαρξ ήταν πεπεισμένος πως η μέθοδος της ανάβασης «από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο»

πραγματικού αντικειμένου. Επακολούθως, σε σχέση με τη διαφοροποίηση των δύο διαστάσεων, της πραγματικότητας από τη μια και της ιδιοποίησης από την άλλη, μεταλλάσσεται και η νοηματοδότηση του «συγκεκριμένου» σε αντιστοιχία με το σημείο στο οποίο βρίσκεται εντός του μεθοδολογικού οικοδομήματος. Όπως σχολίασαμε προηγουμένως η κίνηση της γνωσιακής ιδιοποίησης του αντικειμένου, η κίνηση από το συγκεκριμένο στο αφηρημένο, εκκινεί από τη διάσταση της πραγματικότητας. Εδώ το «συγκεκριμένο» κατανοείται ως μέρος της πραγματικότητας, ως το αντικείμενο της ιδιοποίησης και επιστημονικής εξέτασης. Κατά αυτό τον τρόπο, στη διάσταση της πραγματικότητας, η έννοια του «συγκεκριμένου» σκιαγραφεί αντικειμενικές μορφές κοινωνικής ύπαρξης αποτελώντας η πραγματική προϋπόθεση της εξέτασης, παραμένοντας εκτός της διαδικασίας της γνωσιακής της ανασυγκρότησης και υπάρχοντας ανεξάρτητα από αυτή. Εφόσον στα *Grundrisse*, ο Μαρξ επιδιώκει να καταπιαστεί με το σύστημα των σχέσεων που συνθέτουν την καπιταλιστική παραγωγική διαδικασία, το «συγκεκριμένο» ως η αντικειμενική και πραγματική προϋπόθεση της έρευνας συνιστά την οργανική ενότητα του κεφαλαίου. Προχωρώντας προς τη διάσταση της ιδιοποίησης, με την αρχική επιδίωξη της σύλληψης και αναπαράστασης αυτού του πραγματικού συγκεκριμένου στη σκέψη, οδηγούμαστε σε ένα καινούργιο αναπαράστημένο «συγκεκριμένο» το οποίο εμφανίζεται με την όψη μιας πλούσιας, αλλά συνάμα χαοτικής παράστασης του όλου. Από αυτό το δεύτερο συγκεκριμένο, το συγκεκριμένο της αναπαράστασης, ανοίγει το πεδίο της δυνατότητας της σκέψης μέσα από περαιτέρω προσδιορισμούς να κινηθεί προς τις πιο λεπτές και απλές αφαιρέσεις. Αναχωρώντας, από το σημείο των ορισμένων αφαιρέσεων, η κίνηση της γνωσιακής διαδικασίας καταφθάνει στο συγκεκριμένο, το οποίο τώρα όμως έχει επενδυθεί μια καινούργια νοηματική συνάφεια. Εδώ αποτελεί ένα συγκεκριμένο της σκέψης, μια πλούσια ολότητα πολλών προσδιορισμών και σχέσεων. Συνεπώς η τρίτη και τελευταία νοηματοδότηση του συγκεκριμένου είναι ριζικά διαφορετική από την πρώτη, εκφράζει τώρα την ανασυγκρότηση του όλου στη σκέψη, την ολοκληρωμένη έκθεση του.

⁴⁹ Hegel, G. W. FR., *Επιστήμη της Λογικής: Η Υποκειμενική Λογική, η Διδασκαλία Περί της Έννοιας*. μτφρ Τζωρτζόπουλος. Εκδόσεις Παπαζήση. 2005. σ. 581-583.

αποτελεί τον μοναδικό τρόπο με τον οποίο δύναται «η σκέψη να οικειοποιηθεί το συγκεκριμένο», πως η ανασυγκρότηση της πραγματικότητας πρέπει να εκκινεί από τους πιο απλούς και περισσότερο γενικούς προσδιορισμούς.⁵⁰ Και για τους δύο στοχαστές το συγκεκριμένο αποτελούσε τη «συγκέντρωση πολλών προσδιορισμών και άρα η ενότητα του πολλαπλού», όπου εμφανιζόταν στη σκέψη «σαν αποτέλεσμα, όχι σαν αφετηρία» παρόλο που σύμφωνα με τον Μαρξ ήταν πάντοτε αναγκαία η υπενθύμιση πως το συγκεκριμένο «αποτελεί την πραγματική αφετηρία, άρα και την αφετηρία της αντίληψης [*Anschauung*] και της παράστασης».⁵¹

Πέρα από αυτή την κοινή βάση, ακολουθώντας τον Μαρξ, η διαφορά εντοπίζεται στο ότι «ο Χέγκελ έπεσε στην αυταπάτη να θεωρεί το πραγματικό σαν αποτέλεσμα της σκέψης», ενώ για τον Μαρξ αυτό δεν αποτελεί με κανένα τρόπο «διαδικασία [της] γένεσης του ίδιου του συγκεκριμένου».⁵² Σύμφωνα με την ανάγνωση του Χέγκελ από τον Μαρξ, «η κίνηση των κατηγοριών εμφανίζεται λοιπόν σαν η πραγματική παραγωγική πράξη» και συνεπώς «ο πραγματικός άνθρωπος είναι η σκέψη που νοεί και μόνο ο νοημένος κόσμος σαν τέτοιος είναι πραγματικός».⁵³ Εν αντιθέσει, για τον Μαρξ, οι οικονομικές κατηγορίες υπάρχουν ως «αφηρημένες μονόπλευρες σχέσεις ενός ήδη δοσμένου συγκεκριμένου ζωντανού όλου», εκφράζουν «μορφές ύπαρξης, υπαρξιακούς προσδιορισμούς» [*Daseinsformen, Existenzbestimmungen*].⁵⁴ Η κατηγορία της ανταλλακτικής αξίας για παράδειγμα προϋποθέτει πάντα έναν πληθυσμό, ο οποίος παράγει εντός καθορισμένων κοινωνικο-οικονομικών σχέσεων. Αντιπαραθετικά στον Χέγκελ, ο Μαρξ τονίζει ότι «η συγκεκριμένη ολότητα σαν ολότητα σκέψεων, σαν ένα συγκεκριμένο από σκέψεις, είναι πραγματικά προϊόν της σκέψης, της νόησης καθόλου όμως της Έννοιας που γεννά τον εαυτό της και σκέπτεται έξω ή πάνω από την αντίληψη και την παράσταση, αλλά αντίθετα, της επεξεργασίας της αντίληψης και παράστασης σε έννοιες».⁵⁵ Συνεπώς για τον Μαρξ, το «πραγματικό υποκείμενο διατηρεί έξω απ' το νου την

⁵⁰ Μαρξ, Κ., *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας* (1857-1858), τόμος Ι, σ. 67.

⁵¹ Ο.π., σ. 66.

⁵² Ο.π., σ. 67.

⁵³ Ο.π., σ. 67

⁵⁴ Ο.π., σ. 67 και σ. 70.

⁵⁵ Ο.π., σ. 67. Αυτό πρόκειται για μια παρανόηση της σκέψης του Χέγκελ από μεριάς του Μαρξ. Δεν μας παρέχεται η δυνατότητα στο κείμενο αυτό να επεκταθούμε στο ζήτημα. Θα αρκεστούμε όμως να αναφέρουμε ότι στη πραγματικότητα όμως η ανάγνωση του Μαρξ αστόχησε στην οξεία κριτική που άσκησε στην Χεγκελιανή

αυτοτελή του ύπαρξη όπως και πριν... Άρα και στη θεωρητική μέθοδο το υποκείμενο, η κοινωνία, πάντα πρέπει να βρίσκεται στο νου σαν προϋπόθεση». ⁵⁶

Ο Μαρξ λοιπόν σκιαγραφεί τη διαδικασία ανάλυσης και σύνθεσης που διαμορφώνει τη δραστηριότητα της επιστημονικής μεθόδου. Η πρώτη στιγμή της επιστημονικής μεθόδου, αυτή της ανάλυσης, εκκινεί με το ήδη δοσμένο περίπλοκο και «συγκεκριμένο» πράγμα που συναντάμε στην εμπειρία. Επειδή το κάθε συγκεκριμένο πράγμα αποτελεί μια «συγκέντρωση πολλών προσδιορισμών» η πρώτη πρόσληψη του είναι χαοτική. Η εξέταση λοιπόν αναγκάζεται να περάσει μέσα από αυτή τη χαοτική παράσταση του όλου, αναλυτικά φτάνοντας στους απλούς συγκροτησιακούς για το όλο προσδιορισμούς. Με τους απλούστερους προσδιορισμούς του όλου η εξέταση του αντικειμένου προχωρά στη συστηματοποίηση των προσδιορισμών του, επιστέφοντας προς την ανασυγκρότηση του όλου στη σκέψη. Στη συνέχεια, ο Μαρξ προχωράει στην διερεύνηση της σχέσης μεταξύ των απλών και περίπλοκων κατηγοριών. Στο σημείο αυτό διερωτάται αν οι απλές κατηγορίες με τις οποίες η έκθεση και η εξέταση του αντικειμένου ξεκινάει, δύναται να έχουν προϋπάρξει ανεξάρτητα από τις πιο συγκεκριμένες. Ουσιαστικά ο Μαρξ εδώ καταπιάνεται με το ζήτημα της διάκρισης μεταξύ του «συγκεκριμένου» που ανασυγκροτείται στη σκέψη και του πραγματικού «συγκεκριμένου» της εμπειρίας σε σχέση με τη γένεση και ανάπτυξη τους.

Σύμφωνα με τον Μαρξ, η δραστηριότητα με την οποία το πραγματικό «συγκεκριμένο» ως το αντικείμενο το οποίο φιλοδοξεί να αναπαράγει η σκέψη, δεν αντιστοιχεί απαραίτητα στην ιστορική διαδικασία εντός της οποίας αυτό το αντικείμενο δημιουργήθηκε και εισήλθε στον

φιλοσοφία. Σε αντίθεση με τον υπερβατολογικό ιδεαλισμό του Φίχτε, ο Χέγκελ δεν σύγχισε τη κίνηση της γνωστικής αναπαραγωγής της πραγματικότητας με τη κίνηση της ίδιας της πραγματικότητας, το υποκείμενο με το αντικείμενο. Για μια πιο λεπτομερή εξέταση της παραπάνω προβληματικής στον Φαράκλα. Γ., *Γνωσθεωρία και Μέθοδος στον Έγελο*. Εκδόσεις Εστίας, 2000. σ. 36-48.

⁵⁶ Ο.π., σ. 67. Βλέπουμε από αυτή τη σύντομη πραγμάτευση να προχωρά προς τη μεθοδολογική διασαφήνιση μιας συγκροτησιακής αρχής που διαπερνάει και προσανατολίζει τη σκέψη του. Στα *Grundrisse* συναντάμε την επανακατάφαση και την εμβάθυνση της μεθοδολογική προϋπόθεσης για τη διεξαγωγή της επιστημονικής μεθόδου που είχε ήδη από τη *Γερμανική Ιδεολογία* αρθρώσει ρητά. Το αντικείμενο της εξέτασης είναι πάντοτε η κοινωνία, οι πραγματικοί άνθρωποι μέσα σε ιστορικά προσδιορισμένο και συγκεκριμένο κοινωνικο-οικονομικό και πολιτικό σχηματισμό που δραστηριοποιούνται μαζί προς την δημιουργία και την αναπαραγωγή των συνθηκών της ύπαρξης τους. Η κίνηση του πραγματικού παραμένει ανεξάρτητη από την επιστημονική και συστηματική ανασυγκρότηση του, δεν μεταμορφώνεται με την θεωρητική έκθεση του. Παρόλα αυτά το πραγματικό κρίνεται ως να αποτελεί ένα περίπλοκο σύστημα σχέσεων, των οποίων η εσωτερική συνάφεια δεν δίνεται άμεσα στις αισθήσεις και το οποίο δύναται να ανασυντεθεί με τρόπο συστηματικό και συνεπής προς την εσωτερική σύνθεση και οργάνωση του μόνο μέσα από τη σκέψη. Βλ. Μαρξ, Κ., & Ένγκελς, Φρ., *Γερμανική Ιδεολογία*, τόμος I, Gutenberg, Αθήνα, 1979

κόσμο. Παρόλα αυτά υπάρχουν όμως περιπτώσεις στις οποίες εντοπίζεται μια συνάφεια μεταξύ της λογικής και της ιστορικής εκτύλιξης. Μια τέτοια περίπτωση για τον Μαρξ παρουσιάζεται στο χρήμα. Το χρήμα ιστορικά προϋπάρχει του κεφαλαίου, των τραπεζών και της μισθωτής εργασίας.⁵⁷ Η ύπαρξη του χρονολογείται πριν την διαμόρφωση πιο περίπλοκων κοινωνικο-οικονομικών κατηγοριών, και απ' αυτή την άποψη η ακολουθία των λογικών κατηγοριών αντικατοπτρίζει τη συνέχεια της ιστορικής αιτιότητας, όπου «η πορεία της αφηρημένης σκέψης που υψώνεται από το απλούστατο στο σύνθετο θα ανταποκρινόταν στην πραγματική ιστορική διαδικασία».⁵⁸

Το θέμα όμως είναι πιο περίπλοκο απ' ότι εκ πρώτης όψεως φαίνεται. Σε σχέση με τους πρότερους, απλούς τρόπους παραγωγής, ενώ το χρήμα αποτελούσε ένα κεντρικό και «κυρίαρχο στοιχείο» της κοινωνικής ζωής, για τη κατανόηση του χρειαζόμαστε μόνο μια απλή έννοια του χρήματος.⁵⁹ Από την άλλη με ένα πιο περίπλοκο τρόπο παραγωγής, ένα «πιο εξελιγμένο συγκεκριμένο» όπως για παράδειγμα την κεφαλαιοκρατική κοινωνία, η ίδια κατηγορία του χρήματος υπάρχει σαν «υποταγμένη [στη κατηγορία του κεφαλαίου] σχέση».⁶⁰ Παρόλα αυτά όμως, στην περίπτωση της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας, έχουμε ανάγκη μιας πιο συγκεκριμένης και εκλεπτυσμένης κατηγορίας του χρήματος η οποία να αντιστοιχεί στο ιστορικά ειδικό συγκεκριμένο της. Δηλαδή μια κατηγορία του χρήματος ικανή να αποσαφηνίσει την σχέση της στις υπόλοιπες κατηγορίες (τη μισθωτή εργασία, το κεφάλαιο, το τραπεζικό σύστημα) με τις οποίες συνυφίνεται. Επιπρόσθετα όμως σημειώνει ο Μαρξ, συναντάμε κοινωνίες όπως αυτή του Περου στις οποίες το χρήμα απουσιάζει, αλλά εντός των κοινωνιών αυτών «βρίσκει κανείς τις ανώτατες μορφές της οικονομίας- π.χ. συνεργασίας, ανεπτυγμένο καταμερισμό της εργασίας».⁶¹ Προφανώς στην περίπτωση αυτή, η διαδρομή της ιστορικής εκτύλιξης δεν ακολούθησε το επιστημονικό μεθοδικό ξεδίπλωμα της σκέψης εφόσον οι σύνθετες μορφές κοινωνικής δραστηριότητες προηγήθηκαν των απλούστερων.

Η σχέση μεταξύ των κατηγοριών της σκέψης και την ιστορική διαμόρφωση αυτών των κατηγοριών είναι επομένως πολύπλοκη. Παρατηρούμε σύμφωνα με τον Μαρξ, ότι οι απλές

⁵⁷ 'Ο.π., σ. 68.

⁵⁸ 'Ο.π., σ. 68.

⁵⁹ 'Ο.π., σ. 69.

⁶⁰ 'Ο.π., σ. 67.

⁶¹ 'Ο.π., σ. 68.

κατηγορίες δύνανται να υπάρξουν, σε απλούς όπως και σε πιο σύνθετους κοινωνικούς σχηματισμούς. Παρόλα αυτά η μορφή που λαμβάνουν αντιστοιχεί στο συγκεκριμένο ιστορικό υπόστρωμα μέσα από το οποίο εκφράζονται. Κατά αυτό τον τρόπο η ολότελα απλή αυτή κατηγορία «εμφανίζεται ιστορικά σε όλη της την ένταση παρά μόνο στις πιο εξελιγμένες συνθήκες της κοινωνίας», όπου «παρόλο που η απλούστερη κατηγορία μπορεί να έχει υπάρξει ιστορικά πριν από την πιο συγκεκριμένη, μπορεί στην πλήρη της εκτατική και εντατική ανάπτυξη να ανήκει ακριβώς σε μια σύνθετη κοινωνική μορφή».⁶²

Παρότι το χρήμα ως κατηγορία χρονολογεί την ύπαρξη του πριν την συγκρότηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, μόνο με την ανάδυση της αστικής καπιταλιστικής κοινωνίας και της ιστορικά ειδικής οργάνωσης της παραγωγικής δραστηριότητας ιδιάζει σε αυτή που το χρήμα λαμβάνει την μορφή του γενικού ισοδύναμου ως ενσάρκωση του «αφηρημένου πλούτου». Δηλαδή την αναγκαία μορφή στην οποία εκφράζεται η αξία των εμπορευμάτων.⁶³ Πρέπει λοιπόν να λάβουμε υπόψη όχι μόνο την ειδική ιστορική διαμόρφωση των οικονομικών μορφών αλλά και την ειδική λειτουργία που διαδραματίζουν αυτές οι μορφές σε διαφορετικούς τρόπους παραγωγής. Για να γίνει κατανοητή η «εκτατική και εντατική» δύναμη του χρήματος πρέπει πρώτα να προϋποθεθεί μια κοινωνία στην οποία κυριαρχεί η εμπορευματική παραγωγή, όπου τα προϊόντα των ανεξάρτητων εμπορευματο- παραγωγών προορίζονται αποκλειστικά προς ανταλλαγή και το χρήμα συνιστά την αναγκαία μεσολάβηση μέσα από την οποία οι μεμονωμένοι ατομικοί παραγωγοί εμπορευμάτων μπορούν να συσχετιστούν ο ένας με τον άλλον.⁶⁴

Έχοντας διευκρινίσει τη δυναμική ασυμμετρία μεταξύ του συγκεκριμένου ως το εξωτερικό αντικείμενο υπό εξέταση και το συγκεκριμένο ανασυγκροτημένο στη σκέψη. Δηλαδή ότι η σειρά με την οποία εμφανίζονται οι κατηγορίες στην αναπαραγωγή του συγκεκριμένου στην σκέψη δεν αντικατοπτρίζει απαραίτητως τη σειρά με την οποία οι μορφές και οι σχέσεις που εκφράζουν αυτές οι κατηγορίες εμφανίστηκαν ιστορικά. Ο Μαρξ τώρα στρέφει το βλέμμα του προς την εξέταση της προέλευσης και την γένεση των ίδιων των κατηγοριών, όπου εστιάζοντας ιδιαίτερος στη εργασία επιδιώκει να διευκρινίσει τη συνθήκη της δυνατότητας που καθιστά

⁶² Ο.π., σ. 68.

⁶³ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος, σ. 106.

⁶⁴ Heinrich, M., *Ένα πράγμα με υπερβατικές ιδιότητες: Το χρήμα ως κοινωνική σχέση στον καπιταλισμό*. Θέσεις, Τεύχος 120, Ιούλιος - Σεπτέμβριος 2012.

εφικτή τη συγκρότηση μιας κατηγορίας. Επομένως, παρότι η εργασία εμφανίζεται ως μια κατηγορία με εξω- ιστορική αξίωση, εκφράζοντας ως μια αμετάβλητη σταθερά τη διαδικασία που γίνεται αντιληπτή ως σύμφυτη με την ανθρώπινη κατάσταση. Ο Μαρξ υπογράμμισε πως «στην οικονομική της σύλληψη σ' αυτή την απλότητα, η «εργασία» είναι κατηγορία τόσο σύγχρονη όσο και οι σχέσεις που δημιουργούν αυτή την απλή αφαίρεση».⁶⁵

Οι υπερασπιστές του μερκαντισμού είχαν ισχυριστεί πως η πηγή του πλούτου αντικατοπτρίζεται ολότελα στο χρήμα, και για τον λόγο αυτό σύμφωνα με τους ίδιους διατηρούσε σε σχέση με την εργασία μια ανυψωμένη σημασία. Στη συνέχεια οι Φυσιοκράτες επιχειρηματολόγησαν ότι ο πραγματικός δημιουργός του πλούτου εντοπίζεται στην εργασία με μια περιορισμένη σημασία, διευκρινίζοντας ότι αναφέρονται μόνο στη μορφή της αγροτικής εργασίας. Η συνεισφορά του Σμίθ, την οποία ο Μαρξ χαρακτηρίζει ως «τεράστια πρόοδο» συνιστά στο ότι απόρριψε κάθε «συγκεκριμένο καθορισμό της πλουτοπαραγωγικής δραστηριότητας», ούτως ώστε τώρα η εργασία να γίνει αντιληπτή όχι ως εργασία στο ιδιαίτερο, αλλά σαν «εργασία απλά και μόνο, όχι μόνο μεταποιητική ή εμπορική εργασία, ή γεωργική εργασία, αλλά τόσο η μια όσο και η άλλη».⁶⁶ Ο Μαρξ εδώ επιχειρεί να επισημάνει ότι η κριτική της πολιτικής οικονομίας οφείλει να ιστορικοποιήσει τις ίδιες τις κατηγορίες που η πολιτική οικονομία κινητοποιεί για να επεξηγήσει την κοινωνικο- οικονομική ανθρώπινη δραστηριότητα μέσα από τις οποίες η ίδια αυτο-προσδιορίζεται ως επιστήμη.⁶⁷

Συνεπώς, όπως και στη περίπτωση του χρήματος, η κατηγορία της εργασίας αποκτάει την πραγματικά αφηρημένη της έκφραση «μονάχα εκεί που υπάρχει η πιο πλούσια συγκεκριμένη ανάπτυξη, εκεί που εμφανίζεται ένα πράγμα κοινό σε όλα».⁶⁸ Επομένως η «αδιαφορία απέναντι σε κάθε καθορισμένο είδος εργασίας προϋποθέτει μια πολύ αναπτυγμένη ολότητα από πραγματικά είδη εργασίας που κανένα τους δεν κυριαρχεί πια πάνω σε άλλα».⁶⁹ Στο τέλος της συζήτησης περί της σχέσης μεταξύ των απλών και συγκεκριμένων κατηγοριών, ο Μαρξ αναφερόμενος στις Ηνωμένες Πολιτείες, συμπεραίνει πως στη νεότερη αστική κοινωνία, η

⁶⁵ Μαρξ, Κ., *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας* (1857-1858), τόμος I, σ. 68.

⁶⁶ 'Ο.π., σ. 69.

⁶⁷ Παπαθανασίου, Α., *Ο Μαρξ της Κριτικής: Βίος και Πειθάρχηση στον Καπιταλιστικό Παραγωγικό Κανόνα*. Εκδόσεις Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα. 2016. σ. 203

⁶⁸ 'Ο.π., σ. 69.

⁶⁹ 'Ο.π., σ. 69.

αφηρημένη κατηγορία της «εργασίας γενικά» γινότανε «πρακτικά αληθινή». ⁷⁰ Συνεπώς η «απλούστατη λοιπόν αφαίρεση, που η σύγχρονη πολιτική οικονομία τοποθετεί στην πρώτη γραμμή, και που εκφράζει, μια σχέση πανάρχαια και έγκυρη για όλες τις κοινωνικές μορφές, εμφανίζεται ωστόσο πρακτικά αληθινή σ' αυτή την αφαίρεση μονάχα σαν κατηγορία της πιο σύγχρονης κοινωνίας». ⁷¹

Ο Μαρξ καταδεικνύει ότι η κατηγορία της εργασίας αποτελεί μια ιστορικά συγκεκριμένη κατηγορία, η οποία δύναται να συλληφθεί ως θεωρητικό αντικείμενο εξέτασης μόνο στη πιο σύνθετη μορφή κοινωνίας. Η απλή και γενική κατηγορία της εργασίας, αποκτάει αυτό τον χαρακτήρα μόνο μέσα από την ανεπτυγμένη και περίπλοκη ολότητα των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, εντός των οποίων υλοποιείται αναγκαστικά η πραγματική αφαίρεση των ποιοτικά διαφορετικών και ανόμοιων εκφράσεων των συγκεκριμένων εργασιών και την εξίσωσή τους σε ομοειδή γενική και αφηρημένη εργασία κατά τη πράξη της ανταλλαγής. ⁷² Η έννοια της «εργασίας γενικά» κατά αυτό τον τρόπο δεν αποτελεί απλώς μια θεωρητική πρόοδος αλλά αντικατοπτρίζει μια πραγματική κοινωνική διαδικασία.

Προς αυτή την κατεύθυνση σχολιάζει ο Μαρξ πως «αυτή η αφαίρεση, η εργασία γενικά, δεν είναι μόνο το πνευματικό αποτέλεσμα μιας συγκεκριμένης ολότητας εργασιών. Η αδιαφορία απέναντι στην καθορισμένη εργασία αντιστοιχεί σε μια κοινωνική μορφή όπου τα άτομα περνούν με ευκολία από τη μια εργασία στην άλλη και όπου το καθορισμένο είδος της εργασίας τους είναι τυχαίο, άρα αδιάφορο». ⁷³ Η κατηγορία της εργασίας που αδιαφορεί για τις ιδιαίτερες εκδηλώσεις της ως αντικείμενο εξέτασης είναι για τον Μαρξ δέσμια σε μια κοινωνική μορφή στην οποία η πραγματική συγκεκριμένη εργασιακή δραστηριότητα είναι κοινωνικά υποδεέστερη στη ικανότητα του καθένα να εργασθεί γενικώς. Η 'χειραφέτηση' αυτής της ικανότητας από τις ιδιαίτερες εκδηλώσεις της αποτελεί το ιστορικό αποτέλεσμα του διαχωρισμού των ατόμων από τα μέσα της υλικής τους αναπαραγωγής.

Επομένως με γνώμονα τα παραπάνω, ο Μαρξ είναι σε θέση να ισχυριστεί ότι η «εργασία έχει γίνει εδώ – όχι μόνο σαν κατηγορία, αλλά στην πραγματικότητα - μέσο για την παραγωγή του

⁷⁰ Ο.π., σ. 69.

⁷¹ Ο.π., σ. 69.

⁷² Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος, σ. 28.

⁷³ Ο.π., σ. 70.

πλούτου γενικά, και έχει πάψει να είναι σαν προσδιορισμός συνυφασμένη με τα άτομα σε μια ιδιαιτερότητα.»⁷⁴ Ο Μαρξ υπογραμμίζει πως η υλιστικά εδαφικοποιημένη σκέψη πρέπει να διατηρεί μια αναπόσπαστη επαφή με την αντικειμενική πραγματικότητα, η οποία διακατέχεται από τη δικιά της κίνηση. Κατ' αυτό τον τρόπο καθίσταται σαφές ότι η κατηγορίες μέσα από τις οποίες γίνεται αυτή η πραγματικότητα αντικείμενο στοχασμού δεν εκφράζουν κάποια άχρονη ουσία, αλλά «κοινωνικά ισχύουσες, δηλαδή αντικειμενικές νοητικές μορφές των σχέσεων παραγωγής αυτού του ιστορικά καθορισμένου κοινωνικού τρόπου παραγωγής».⁷⁵ Από το παράδειγμα της εργασίας ο Μαρξ επιδεικνύει πως ακόμη και οι πιο αφηρημένες κατηγορίες υφίστανται μόνο στο συγκεκριμένο των συγκεκριμένων σχέσεων από τις οποίες μορφοποιούνται.⁷⁶

Για τον Μαρξ, σε κάθε επιστήμη της οποίας το αντικείμενο εξέτασης είναι ιστορικό και κοινωνικό και συνεπώς στη πολιτική οικονομία «το υποκείμενο - εδώ η σύγχρονη αστική κοινωνία - είναι δοσμένο».⁷⁷ Η κοινωνία αυτή δεν παράγεται την στιγμή που αρθρώνεται στις έννοιες, «με κανένα τρόπο δεν αρχίζει μόνο από τη στιγμή που γίνεται λόγος γι' αυτή σαν τέτοια».⁷⁸ Κατά αυτό τον τρόπο η εννοιολογική πραγμάτευση και συστηματική θεωρητική ανασυγκρότηση του πρέπει αναγκαστικά να διατηρεί πως οι κατηγορίες τις οποίες κινητοποιεί «εκφράζουν μορφές ύπαρξης, υπαρξιακούς προσδιορισμούς» αυτού του ιστορικά συγκεκριμένου και ιδιαίτερου αντικειμένου και υπ' αυτή την έννοια είναι δέσμιες σε αυτό. Οι κατηγορίες λοιπόν δεν πέφτουν από τον ουρανό.⁷⁹ Δηλαδή εφόσον οι κατηγορίες της πολιτικής οικονομίας πηγάζουν από το έδαφος της αστικής κοινωνίας, η αστική κοινωνία αποτελεί το μοναδικό πεδίο της εγκυρότητας των κατηγοριών. «Αυτό πρέπει να το συγκρατεί κανείς, γιατί προσφέρει αμέσως αποφασιστικό κριτήριο για την διάταξη του υλικού».⁸⁰

Η κάθε κοινωνική μορφή συγκροτείται από μια καθορισμένη παραγωγική σχέση η οποία «σαν ένας γενικός φωτισμός όπου βυθίζονται όλα τα άλλα χρώματα και που τα τροποποιεί στη

⁷⁴ Ο.π., σ. 70.

⁷⁵ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος, σ. 56.

⁷⁶ Schmidt, A., *History and Structure: An Essay on Hegelian-Marxist and Structuralist Theories of History*. Εκδόσεις MIT Press. 1981. σ. 36.

⁷⁷ Μαρξ, Κ., *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας* (1857-1858), τόμος I, σ. 70.

⁷⁸ Ο.π., σ. 70.

⁷⁹ Lebowitz, M., *Following Marx: Method, Critique and Crisis*. Εκδόσεις Brill. 2009. σ. 84

⁸⁰ Μαρξ, Κ., *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας* (1857-1858), τόμος I, σ. 71.

ιδιαιτερότητα τους» διαπερνάει και μεσολαβεί το σύνολο της κοινωνικής ζωής.⁸¹ Η καταστατική για την κοινωνική μορφή παραγωγική σχέση, ως ο «ιδιαίτερος αιθέρας που καθορίζει το ειδικό βάρος κάθε ύπαρξης που προβάλλει μέσα σ' αυτόν», υπάγει την πληρότητα της κοινωνικής δραστηριότητας στην ιδιαίτερη λογική της καθορίζοντας «τη σειρά και την επιρροή όλων των άλλων σχέσεων».⁸² Η αστική κοινωνία προσδιορίζεται από τον Μαρξ ως «οργανικό σύστημα», το οποίο διαμορφώνεται ως ιστορική ολότητα μέσα από την «καθυπόταξη όλων των στοιχείων της κοινωνίας ή τη διαμόρφωση απ' αυτά των οργάνων που λείπουν».⁸³ Η καθοριστική για την αστική κοινωνία παραγωγική σχέση αποτελεί η κεφαλαιακή σχέση όπου το κεφάλαιο ως «η κυρίαρχη πάνω σε όλα οικονομική δύναμη της αστικής κοινωνίας» αποτελεί η συγκολλητική σχέση που συσχετίζει τα μέρη της κοινωνικής και οικονομικής δραστηριότητας μεταξύ τους ως αμοιβαία προϋποτιθέμενες στιγμές, όπου η αμοιβαία τους αναπαραγωγή συνιστά κατ' επέκταση και την αναπαραγωγή το όλου, δηλαδή της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας.⁸⁴

Συνεπώς, η Μαρξική κριτική της πολιτικής οικονομίας επιδιώκει να εκθέσει τη διαλεκτική διαδικασία της σύστασης του κεφαλαίου, με τρόπο που να αποτελεί η «ιδεατή έκφραση της πραγματικής κίνησης του κεφαλαίου».⁸⁵ Η έκθεση των κατηγοριών και τις μεταξύ τους σχέσεις εντός της ολότητας της αστικής κοινωνίας δεν διαδραματίζεται με «τη σειρά που υπήρξαν ιστορικά καθοριστικές». Αντιθέτως η έκθεση κατευθύνεται «από τη σχέση που έχουν μεταξύ τους μέσα στη σύγχρονη αστική κοινωνία, σχέση που είναι ακριβώς η αντίστροφη από εκείνη που εμφανίζεται σαν η φυσική τους σχέση ή που αντιστοιχεί στη σειρά της ιστορικής εξέλιξης».⁸⁶

⁸¹ Ο.π., σ. 71.

⁸² Ο.π., σ. 71.

⁸³ Ο.π., Τόμος II. σ. 205.

⁸⁴ Ο.π., σ. 71.

⁸⁵ Ο.π., Τόμος II. σ. 205.

⁸⁶ Ο.π., σ. 71.

Η κυριαρχία της αμεσότητας και η κριτική διάσταση της έκθεσης:

Επακολούθως, βλέπουμε ήδη από την εισαγωγή των *Grundrisse* την αδρή σκιαγράφηση των μεθοδολογικών ανησυχιών που χαράζουν ποια κατεύθυνση θα ακολουθήσει μερικά χρόνια αργότερα ο Μαρξ στην έκθεση των καπιταλιστικών οικονομικών κατηγοριών στην κριτική της πολιτικής οικονομίας στο *Κεφάλαιο*. Η μη ταυτότητα της πραγματικής ιστορικής εκτύλιξης του αντικειμένου ομοιάζει στην ασυμμετρία μεταξύ της υποκειμενικής και αντικειμενικής αρχής της γνώσης. Ως προς αυτό, ο Μαρξ εκφράζει ένα στοιχείο από τη μέθοδο του Φόουερμπαχ όπου σύμφωνα με τον ίδιο, μόνο αυτός του οποίου το θεωρητικό αποτέλεσμα εμφανίζεται ως άμεση αντίθεση στο συνειδητό του ξεκίνημα είναι ένας πραγματικά γενετικός στοχαστής.⁸⁷ Η μη ταυτότητα της δραστηριότητας της γνωστικής ιδιοποίησης του αντικειμένου, με την πραγματική ιστορική γέννηση του αφενός υπογραμμίζει όπως είδαμε ήδη ότι το αντικείμενο υπό εξέταση δεν δύναται να συλληφθεί στην αμεσότητά του αλλά αντιθέτως η «συγκεκριμένη ολότητα» συνιστά πάντοτε το αποτέλεσμα της εργασίας που καταβάλλει η σκέψη προς την αναπαράσταση του πραγματικού σε έννοιες οι οποίες παρότι δεν παράγουν την ουσία του αντικειμένου, μας την εκμυστηρεύουν. Και αφετέρου, η Μαρξική άρνηση της αδιαμεσολάβητης ταυτότητας της γνώσης με το αντικείμενο της ρίχνει φως και σε ένα άλλο σημείο στο οποίο η σκέψη του Μαρξ εφάπτεται με του Χέγκελ, συγκεκριμένα στην ιδιαίτερη κριτική τους στάση ενάντια στον εμπειρισμό.⁸⁸

Το Μαρξικό κριτικό εγχείρημα επιδιώκει να εξετάσει την αστική κεφαλαιοκρατική κοινωνία ως ένα σύστημα το οποίο δύναται να ανακριθεί χωρίς την εισαγωγή εξωγενών κριτηρίων αλλά μέσα από τους όρους που θέτει το ίδιο το σύστημα. Φιλοδοξεί να αναδείξει την καπιταλιστική παραγωγική διαδικασία ως όλο, επιχειρώντας να εκδηλώσει την αντικειμενική λογική που τη διέπει και μέσα από την οποία αέναα αναπαράγεται. Αυτή η μέθοδος θα δούμε στη συνέχεια πρέπει να είναι ικανή να ανασυγκροτήσει και να εκθέσει το αντικείμενό της συστηματικά με

⁸⁷ Schmidt, A., *History and Structure: An Essay on Hegelian-Marxist and Structuralist Theories of History*. σ. 32.

⁸⁸ Βλ. Ό.π., σ. 41. και Murray P., *Marx's Theory of Scientific Knowledge*. σ. 113- 121.

τρόπο που να αναδεικνύει την αναγκαία αλληλοσύνδεση και αμοιβαία συγκρότηση του όλου με τις στιγμές που το συνθέτουν. Εντός του πλαισίου αυτού, η κάθε κατηγορία που τίθεται ως στιγμή εντός της δομής της έκθεσης –η οποία επιδιώκει να αναπαραγάγει τη δομή του όλου– πρέπει να τίθεται με τρόπο με τον οποίο γίνεται σαφές ότι η ύπαρξη και αναπαραγωγή της εντός του όλου προσδιορίζεται από τη σχέση της με τις υπόλοιπες κατηγορίες εντός της δομής, όπου η λειτουργία της προϋποθέτει τη λειτουργία των υπολοίπων κατηγοριών.⁸⁹ Εφόσον όμως το αντικείμενο της εξέτασης αποτελεί η ολότητα και όχι τα μέρη της, διακύβευμα της έκθεσης είναι η αποσαφήνιση της συνθήκης, ότι συγκεκριμένη πραγματικότητα που μορφοποιείται από το σύνολο των αμοιβαίων προϋποθέσεων των στιγμών της δομής υφίσταται ως τέτοια μόνο εντός της δομής η οποία διατηρεί την ενότητα των στιγμών και αντιστρόφως η αναπαραγωγή των στιγμών συντηρούν την ύπαρξη της δομής.⁹⁰

Σύμφωνα με τον Μαρξ, παρότι το σύστημα αυτό και οι σχέσεις που το συνθέτουν, συνιστούν το άμεσο αποτέλεσμα της συνειδητής ανθρώπινης δραστηριότητας, αυτονομείται από τα άτομα και θεμελιώνεται με τυφλό και βίαιο τρόπο πέραν και εναντίον τους. Εξετάζοντας την καθημερινότητα της οικονομικής δραστηριότητας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στη φαινομενολογική αμεσότητα της, διαφαίνεται ότι ο αξιακός χαρακτήρας των προϊόντων της εργασίας εκδηλώνεται στην ανταλλακτική πράξη αναγκαστικά υπό το πρίσμα αξιακών μεγεθών που «μεταβάλλονται διαρκώς ανεξάρτητα από τη βούληση, τη πρόγνωση και τη δράση των φορέων της ανταλλαγής».⁹¹ Εντός των συνθηκών αυτών, τα προϊόντα της ανθρώπινης εργασίας φαίνονται να λαμβάνουν μια μορφή κίνησης που διεξάγεται από τα ίδια τα αντικείμενα, όπου αντί να είναι υπό τον έλεγχο των εμπορευματοπαραγωγών δημιουργών τους, τα αντικείμενα είναι αυτά που κυριαρχούν.⁹²

Στο *Κεφάλαιο* λοιπόν, ο Μαρξ μελετάει την κατάσταση στην οποία ένα ανθρώπινο δημιούργημα εμφανίζεται υπό την όψη ενός απροσπέλαστου και μη προσβάσιμου πράγματος καθ' εαυτού.

⁸⁹ Για μια πιο εκτενή και λεπτομερή παρουσίαση της συστηματικής διάρθρωσης του Μαρξικού κριτικού εγχειρήματος στο *Κεφάλαιο* και της συνάφειας του με τη μεθοδολογική συγκρότηση και ανάπτυξη του Χεγκελιανού συστήματος. βλ., Arthur, C. *The New Dialectic and Marx's Capital*. Εκδόσεις Brill. 2004. σ.63-79

⁹⁰ Hegel, G. W. F., *The Encyclopedia Logic*. μτφρ T. F. Geraets, W. A. Suchting, H. S. Harris. Εκδόσεις Hackett. 1991. σ. 39.

⁹¹ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος, σ. 55.

⁹² Ο.π., σ. 55.

Μέσα στη πραγματοποιημένη δομή της προσωποποίησης των πραγμάτων και της πραγματοποίησης των προσώπων, επιβάλλεται και επιβεβαιώνεται διαρκώς μια σχέση μεταξύ των εμφανίσεων και της πραγματικότητας στην οποία κάθε ισχυρισμός της αντίληψης περιορίζεται στο πεδίο των άμεσων εμφανίσεων.⁹³ Για παράδειγμα, η εμφάνιση της τιμής ενός εμπορεύματος δεν δύνανται να κατανοηθεί ευθέως ως μια αντανάκλαση της κοινωνικής σχέσης των παραγωγών προς τη συνολική κοινωνική εργασία, αλλά φαίνεται να απορρέει ευθέως από την εγγενή σύνθεση του ίδιου του εμπορεύματος ως μια φυσική του ιδιότητα.⁹⁴ Επιπλέον, το αναγκαίο ποσό μισθωτής εργασίας για την αγορά ενός εμπορεύματος παρά να γίνεται κατανοητό ως το αποτέλεσμα του συνόλου των κοινωνικών σχέσεων που συμπλέκονται στην παραγωγική διαδικασία, συγκεκριμένα στην αντίθεση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας μέσα από τη δυναμική της εκμετάλλευσης, εμφανίζεται λες και δομείται από την ποιότητα του ίδιου του εμπορεύματος. Αναφερόμενος στο χρηματικό φετίχ, ο Μαρξ σημειώνει ότι «εδώ μια κοινωνική σχέση, μια καθορισμένη σχέση των ατόμων μεταξύ τους, εμφανίζεται σαν ένα μέταλλο... ένα καθαρά υλικό πράγμα που υπάρχει έξω από τα άτομα, που βρίσκεται έτοιμο στη φύση και δεν του μένει κανένας προσδιορισμός μορφής που να το ξεχωρίζει από την φυσική του ύπαρξη».⁹⁵ Η καθημερινή κοινωνική δραστηριότητα λοιπόν σύμφωνα με τον Μαρξ θεμελιώνεται στην αναστολή της ανθρώπινης κατανόησης στο επίπεδο των εμφανίσεων και της αμεσότητας. Πρέπει να τονιστεί όμως, πως αυτή η συνθήκη δεν παρουσιάζει μια επιστημολογική ψευδαίσθηση, αλλά μια κυριαρχία των εμφανίσεων που είναι συγκροτητική για την πρακτική δραστηριότητα της εμπορευματικής παραγωγής.⁹⁶

Η Μαρξική κριτική της πολιτικής οικονομίας μέσα από την ανασυγκρότηση και έκθεση των οικονομικών κατηγοριών με τρόπο που να ιδιάζει στην εμμενή λογική του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής εμπερικλείνει μια κριτική διάσταση. Επιδιώκει να καταστήσει διάφανη την θεμελιώδη μεστότητα των αποτελεσμάτων της άμεσης κοινωνικής δραστηριότητας στην οποία η ανθρώπινες σχέσεις μεσολαβούνται από τα πράγματα και οι άνθρωποι μετατρέπονται σε απλούς φορείς και σιωπηρά εργαλεία εκτέλεσης των σχέσεων αυτών. Συνεπώς ο Μαρξ δεν εκκινεί το

⁹³ Ο.π., σ. 58.

⁹⁴ Ο.π., σ. 53.

⁹⁵ Μαρξ, Κ., *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας (1857-1858)*, τόμος II, σ. 173.

⁹⁶ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος, σ. 56.

Κεφάλαιο με μια ιστορία των καπιταλιστικών σχέσεων, αλλά με τον πιο απλό και αφηρημένο, άμεσα δοσμένο από τη καθημερινότητα προσδιορισμό: «ο πλούτος των κοινωνιών στις οποίες κυριαρχεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής εμφανίζεται σαν ένας σωρός εμπορευμάτων».⁹⁷ Ίδωμένο απ' αυτό το πρίσμα η άμεση, απλή και αφηρημένη αρχή της κατηγορίας του εμπορεύματος στο *Κεφάλαιο*, φέρει μια ιδιαίτερη ομοιότητα στη «κατ' αίσθηση βεβαιότητα» της Χεγκελιανής *Φαινομενολογίας του Νου* όπως και στο «είναι» της *Επιστήμης της Λογικής*.⁹⁸

Έχει σημασία όμως να τονίσουμε ότι με την ανάδειξη της συνάφειας της μεθοδολογικής συγκρότησης του Μαρξικού κριτικού εγχειρήματος με τη σκέψη του Χέγκελ, δεν γίνεται λόγος εδώ περί ομολογίας μεταξύ των δύο στοχαστών. Δηλαδή δεν θεωρούμε ότι ο Μαρξ μετέφερε τις κατηγορίες του Χέγκελ στο έργο του, σχεδιάζοντας την εκτύλιξη της κριτικής της πολιτικής οικονομίας στο *Κεφάλαιο* σε αντιστοιχία με τη δομική διάρθρωση του Χεγκελιανού λογικού συστήματος. Αφενός γνωρίζουμε από την κριτική στάση που κράτησε απέναντι στον Λασσάλ πως ο ίδιος ο Μαρξ έτρεφε βαθιές αμφιβολίες σε ότι αφορά τη δυνατότητα ενός τέτοιου εγχειρήματος.⁹⁹ Αφετέρου, το ίδιο το σύστημα του Χέγκελ φαίνεται να μην επιτρέπει μια τέτοια μεταφορά, εφόσον αυτό θα προϋπέθετε ότι η μορφή της Χεγκελιανής λογικής δύναται να χωριστούν από το θεωρησιακό τους περιεχόμενο. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή σύλληψη της λογικής στην όποια οι προσδιορισμοί της σκέψης ως απλές μορφές έπρεπε πρώτα να γεμίσουν με περιεχόμενο, διατηρώντας το υποκείμενο απομονωμένο από το αντικείμενο, σύμφωνα με τον Χέγκελ το περιεχόμενο αυτών των προσδιορισμών αποτελεί η ίδια η νόηση. Κατ' αυτό τον τρόπο η μέθοδος για τον Χέγκελ ενυπάρχει σε μια σχέση ταυτότητας με το αντικείμενο της και το περιεχόμενο του.¹⁰⁰ Οι λογικές κατηγορίες του Χέγκελ συνεπώς δεν συντίθενται από κάποιο εξωτερικό περιεχόμενο που αποτελεί δυνητικά εναλλάξιμο με άλλο, αλλά εφόσον το περιεχόμενο τους συνιστούν οι καθ' εαυτές μορφές της νόησης μάλλον εμμενούν αποκλειστικά στον εαυτό τους.

Στο Μαρξικό κείμενο του *Κεφαλαίου* από την άλλη, παρότι στο επίπεδο της έκθεσης (η οποία εμφανίζεται ως μια «a priori κατασκευή») διατηρεί στην εκτύλιξη της έναν εμμενή χαρακτήρα, η

⁹⁷ Ο.π., 19

⁹⁸ Βλ. Hegel, G. W. F., *Επιστήμη της Λογικής: Η Αντικειμενική Λογική, η Διδασκαλία περί της Έννοιας*. μτφρ Τζωρτζόπουλος. Εκδόσεις Νόηση. 2013. σ. 141, και Έγκελος. *Η Φαινομενολογία του Νου*. μτφρ Φαράκλας. Εκδόσεις Εστίας. 2015. σ. 115

⁹⁹ Γράμμα του Μαρξ στον Ένγκελς, 1^η Φεβρουαρίου 1858. *MECW* Volume 40, p. 258

¹⁰⁰ Hegel, G. W. F., *The Encyclopedia Logic*. σ. 82.

κριτική του Μαρξ στο βαθμό που εξετάζει την κοινωνικο- οικονομική ανθρώπινη δραστηριότητα εντός της αστικής κοινωνίας καταπιάνεται πάντοτε με ένα εξωτερικό αντικείμενο. Ακολουθώντας την επανακάλυψη της Χεγκελιανής *Επιστήμης της Λογικής* κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας των *Grundrisse*, η ερωτοτρόπηση του Μαρξ με τη σκέψη του Χέγκελ στο *Κεφάλαιο* για μας έγκειται περισσότερο στην ιδιαίτερη μορφή της διαλεκτικής πλαισίωσης της ανάκρισης του αντικειμένου.

Προχωρώντας στην εξέταση της εκδίπλωσης των κατηγοριών στο *Κεφάλαιο*, παρατηρούμε ότι η μεθοδική συνθήκη της έκθεσης είναι αρχικά η διάκριση μεταξύ απλών και σύνθετων σχέσεων, όπου η απλές σχέσεις προϋποθέτουν τις περισσότερο σύνθετες αλλά παρόλα αυτά αρχικά παγιώνονται σε κατηγορίες που εκ πρώτης όψεως δεν φαίνονται να προϋποθέτουν πιο σύνθετες κατηγορίες. Ο Μαρξ υπογραμμίζει αυτό το ζήτημα σημειώνοντας ότι «στη θεωρία η έννοια της αξίας προηγείται από την έννοια του κεφαλαίου, από την άλλη μεριά όμως για να αναπτυχθεί στην καθαρή της μορφή προϋποθέτει πάλι ένα τρόπο παραγωγής βασισμένο στο κεφάλαιο, το ίδιο γίνεται και στην πράξη.»¹⁰¹ Εφόσον οι απλές σχέσεις προϋποθέτουν τις πιο σύνθετες, η αφαίρεση πάντοτε λανθάνει στην απλή σχέση. Οι προσδιορισμοί της απλής κατηγορίας είναι ανεπαρκείς να συλλάβουν ακόμη και την απλή σχέση. Ο τρόπος με τον οποίο η ανεπάρκεια της κατηγορίας εκφράζεται αναδεικνύει ταυτόχρονα πώς θα μπορούσε να επιλυθεί μέσα από μια επόμενη κατηγορία, η πρώτη κατηγορία δείχνει πέραν του εαυτού της προς μια δεύτερη, η οποία και αυτή μετέπειτα θα αποδειχτεί ανεπαρκής. Η συνθήκη της ανεπάρκειας είναι απαραίτητη στο επίπεδο παρουσίασης, δεδομένου ότι για να κριθεί απαραίτητη η αφαίρεση από τη σχέση της πρώτης κατηγορίας προς την επόμενη πρέπει να αποδειχθεί μέσα από την έκθεση η αδυνατότητα της να εκφράσει πλήρως τους προσδιορισμούς της. Η «διαλεκτική έκθεση» παρέχει επομένως το συγκεκριμένο επεξηγηματικό πλαίσιο μεταξύ των επιμέρους κατηγοριών. Η αλληλουχία των κατηγοριών, η «μετάβαση» από τη μια κατηγορία στην άλλη, δεν συνιστά επομένως διδακτικό θέμα, αλλά λειτουργεί διευκρινιστικά κατά τη διάρκεια της εξέτασης προσφέροντας συγκεκριμένο επεξηγηματικό περιεχόμενο για τις καθ' εαυτές επιμέρους κατηγορίες και τις μεταξύ τους σχέσεις.¹⁰²

¹⁰¹ Μαρξ, Κ., *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας (1857-1858)*, τόμος II. σ. 182.

¹⁰² Heinrich, M., *Die Wissenschaft vom Wert: Die Marxsche Kritik der politischen Ökonomie zwischen wissenschaftlicher Revolution und klassischer Tradition*. Εκδόσεις Westfälisches Dampfboot. 1999. σ. 173.

Οι πιο σύνθετες κατηγορίες επιλύουν τις αντιφάσεις στις οποίες προσκρούουν οι απλούστερες κατηγορίες. Στην αστική κοινωνία παρόλα αυτά, αυτές οι αντιφάσεις είναι πάντοτε ήδη επιλυμένες. Αυτό που είναι ορατό είναι μόνο το διαμεσολαβημένο αποτέλεσμα, το οποίο στην διαισθητική αμεσότητα του δεν δύναται να συλληφθεί ως αποτέλεσμα. «Η ίδια ιστορία διαδραματίζεται καθημερινά μπροστά στα μάτια μας».¹⁰³ Ως θεωρητική ανασυγκρότηση, η «διαλεκτική έκθεση» των καπιταλιστικών οικονομικών κατηγοριών, επιδιώκει να καταδείξει ότι αυτό που εκλαμβάνεται στην αμεσότητά του είναι στην πραγματικότητα πάντοτε διαμεσολαβημένο. Η ανεξαρτησία του άμεσου αποδεικνύεται επομένως μια απλή εμφάνιση και ανοίγεται κατ' αυτό τον τρόπο η δυνατότητα της κριτικής των τρόπων χρήσης κατηγοριών που στηρίζονται στην ψευδαίσθηση της ανεξαρτησίας και της αμεσότητας.¹⁰⁴ Είναι υπ' αυτή την έννοια που αντικρίζουμε στον Μαρξ την ενότητα της παρουσίας και της κριτικής. Τα κριτήρια της κριτικής των θεμελιακών κατηγοριών της αστικής κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας και επομένως της κλασσικής πολιτικής οικονομίας δεν εισάγονται από εξωτερικό σημείο, αλλά εμμενούν στο ίδιο το αντικείμενο της κριτικής, προκύπτουν από την ίδια τη διαλεκτική έκθεση αυτών των κατηγοριών. Συνεπώς, ο διαλεκτικός τρόπος έκθεσης των κατηγοριών επιχειρεί να υπογραμμίσει τη θεμελιώδη μεσότητα του άμεσου. Ο υποτιθέμενος μη-σχεσιακός χαρακτήρας της αμεσότητας εκτίθεται ως απλή εμφάνιση, παράγοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την κριτική δυνατότητα της εξέτασης, αφενός της φαινομενολογικής διάστασης της καθημερινότητας και αφετέρου τη μη-κριτική μεταγραφή και αναπαραγωγή αυτής της συνθήκης που διαγνώσκει ο Μαρξ στη κλασσική πολιτική οικονομία.¹⁰⁵

Δεδομένου ότι ο ανεπαρκής προσδιορισμός της πρώτης κατηγορίας καθιστά αναγκαία τη δεύτερη κατηγορία, δημιουργείται μια συγκεκριμένη αλληλεξάρτηση μεταξύ των επιμέρους κατηγοριών, μια εννοιολογική σχέση ανάπτυξης, η οποία φιλοδοξεί να φωτογραφίσει την αναγκαία αλληλοδιαπλοκή των οικονομικών σχέσεων της αστικής κοινωνίας. Η σειρά των κατηγοριών επιδιώκει να αναπαραγάγει την σειρά του πραγματικού αντικειμένου, αλλά αυτή η

¹⁰³ Μαρξ, Κ., Το Κεφάλαιο, Τομ Πρώτος. σ. 123.

¹⁰⁴ Είναι χαρακτηριστική η δριμύτατη κριτική του Μαρξ ενάντια στους χυδαίους οικονομολόγους, «Ο χυδαίος οικονομολόγος πιστεύει ότι έχει κάνει μια μεγάλη ανακάλυψη όταν, αντίθετα με την αποκάλυψη της εσωτερικής διασύνδεσης, υπερηφανεύεται ότι στην εμφάνιση τους τα πράγματα φαίνονται διαφορετικά. Στην πραγματικότητα, μπορεί να υπερηφανεύεται για το ότι κρατάει σφικτά την εμφάνιση, και την λαμβάνει για απόλυτη.» Γράμμα του Μαρξ στον Κούγκελμαν, 11 Ιουλίου 1868. Ανακτημένο από το: Marx/Engels Internet Archive.

¹⁰⁵ Heinrich, M., *Die Wissenschaft vom Wert: Die Marxsche Kritik der politischen Ökonomie zwischen wissenschaftlicher Revolution und klassischer Tradition*. σ. 174.

εννοιολογική αναπαραγωγή, απεικονίζει τη μη-ορατή (διότι αντικρίζεται πάντοτε ως αποτέλεσμα) μεσολάβηση και επομένως δεν δύναται να αποτελέσει απλό αντίγραφο του πραγματικού αντικειμένου. Ούτε οι μεμονωμένες κατηγορίες, ούτε οι κατηγορικές μεταβάσεις έχουν ευθέα άμεση εμπειρική αναφορά. Στην αστική κοινωνία, δεν συναντάμε πουθενά κάποιο εμπόρευμα που δεν καθορίζεται από τιμή, δηλαδή το εμπόρευμα με το οποίο εγκαινιάζεται η παρουσίαση στο *Κεφάλαιο*, ούτε μια πραγματική μετάβαση από το εμπόρευμα στο χρήμα. Οι κατηγορίες που εμφανίζονται στην παρουσίαση είναι ως εκ τούτου «αφαιρέσεις», αλλά όχι νομιναλιστικά συγκροτημένοι γενικοί όροι.¹⁰⁶ Όταν ο Μαρξ φέρνει τις «πραγματικές σχέσεις» επάνω στις απλές εμφανίσεις, ισχυριζόμενος πώς «όλη η επιστήμη θα ήταν περιττή αν η μορφή της εμφάνισης των πραγμάτων συνέπεφτε άμεσα με την ουσία τους», αυτό δεν συνιστά παλινδρόμηση σε κάποια παραδοσιακή φιλοσοφία της ουσίας.¹⁰⁷ Η ουσία στον Μαρξ επαναανοηματοδοτείται, δεν παραπέμπει σε κάποιου είδους κανονιστική κρίση αντίθετη στην εμπειρική καθημερινή πραγματικότητα, αλλά εκφράζει μάλλον τη συγκρότηση μη εμπειρικών εννοιών που καθιστούν δυνατή την κατανόηση των αφαιρέσεων που φαίνονται να διαδραματίζονται εντός της εμπειρικής πραγματικότητας.¹⁰⁸

Το ξεδίπλωμα των κατηγοριών στο *Κεφάλαιο* λοιπόν, αναλύει την εσωτερική ανάπτυξη και σχέση των οικονομικών μορφών. Όπου όπως σημειώνει ο Μαρξ στο δεύτερο τετράδιο των *Grundrisse*, «κάθε οικονομική σχέση προϋποθέτει την άλλη στην αστική οικονομική μορφή, κι έτσι κάθε αποτέλεσμα είναι ταυτόχρονα και προϋπόθεση».¹⁰⁹ Από την αφαίρεση του εμπορεύματος, η έκθεση ανυψώνεται προς το επίπεδο πιο σύνθετων και συγκεκριμένων κατηγοριών. Το χρήμα αποσαφηνίζεται ως λανθάνον στο εμπόρευμα, το κυκλοφορούν κεφάλαιο συλλαμβάνεται ως η ειδική ενότητα του εμπορεύματος και του χρήματος, το παραγωγικό κεφάλαιο ως μια διάκριση του κυκλοφορούν κεφαλαίου, και το κεφάλαιο ως όλον παρουσιάζεται ως η ενότητα του παραγωγικού και του κυκλοφορούν κεφαλαίου. Επιπλέον, η κίνηση των κατηγοριών προς τη συγκεκριμένη ολότητα είναι αναπόσπαστα διαπλεγμένη με μια διαρκή διαδικασία του περαιτέρω προσδιορισμού τους. Το εμπόρευμα για παράδειγμα μοιάζει

¹⁰⁶ Ο.π., σ. 174.

¹⁰⁷ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, Τόμος Τρίτος. μτφρ Μαυρομμάτης. Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή. 1978.

¹⁰⁸ Heinrich, M., *Die Wissenschaft vom Wert: Die Marxsche Kritik der politischen Ökonomie zwischen wissenschaftlicher Revolution und klassischer Tradition*. σ. 174.

¹⁰⁹ Μαρξ, Κ., *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας (1857-1858)*, τόμος II. σ. 205

διαφορετικό μετά την ανάπτυξη του χρήματος, της καπιταλιστικής κυκλοφορίας και παραγωγής, και του κεφαλαίου ως όλου. Στη διαλεκτική σκέψη, οι όροι και οι στιγμές εισάγονται με τρόπο μονόπλευρο, αναπτύσσοντας τον πολύπλευρο τους χαρακτήρα μόνο κατά τη διάρκεια της συγκρότησης της ολότητας. Τα στοιχεία του όλου όμως κατανοούνται μόνο αναδρομικά, μόνο εφόσον ανασυστάθηκε ως ολότητα στη σκέψη.¹¹⁰ Επομένως, ο Μαρξ επιδιώκει να σχηματοποιήσει τη λογική σύνδεση του όλου και των μερών του όπως απορρέει αναγκαστικά από τον χαρακτήρα της ολότητας υπό εξέταση- η οποία ολότητα πάντοτε προϋποτίθεται. Μέσα από το κριτικό εγχείρημα διαμορφώνεται μια κατανόηση των στοιχείων που συνθέτουν την αστική κεφαλαιοκρατική κοινωνία, όχι ως ανεξάρτητα και αυτόνομα μέρη, εξωτερικά και αυθαίρετα σχετιζόμενα, αλλά ως «μέλη μιας ολότητας, διαφορές μέσα σε μια ενότητα.»¹¹¹

Επίλογος:

Στο κεφάλαιο αυτό επιδιώξαμε να πραγματευτούμε το ζήτημα της σχέσης μεταξύ της Μαρξικής κριτικής της πολιτικής οικονομίας και της μεθόδου της. Είδαμε πως το κριτικό εγχείρημα του Μαρξ στο *Κεφάλαιο* και στα *Grundrisse*, το οποίο ξεδιπλώνεται μέσα από τη διαλεκτική μέθοδο, αποτελεί πρωτίστως μια κριτική της πολιτικής οικονομίας. Αυτό όπως ισχυριστήκαμε πρέπει να εκληφθεί υπό μια διττή έννοια. Αφενός ως κριτική των πραγματικών κοινωνικο- οικονομικών συνθηκών όπως αναγκαστικά αναδύονται από τις συνθήκες της καπιταλιστικής μορφής οργάνωσης της παραγωγικής δραστηριότητας και αφετέρου ως κριτική της πολιτικής οικονομίας, της επιστήμης εντός της οποίας η νεότερη αστική κοινωνία έχει συναντήσει την πιο πλήρη έκφραση της. Με την αναγνώριση ότι η εξέταση της πολιτικής οικονομίας που επιδιώκει ο Μαρξ διεξάγεται μέσα από τις κατηγορίες της ίδιας της πολιτικής οικονομίας, διαφαίνεται στο σημείο αυτό ο εμμενής χαρακτήρας της Μαρξικής κριτικής, ο οποίος όμως συνοδεύεται από μια κρίσιμη ένταση. Το αντικείμενο της Μαρξικής κριτικής, η καπιταλιστική οργάνωση των παραγωγικών και κοινωνικών σχέσεων, δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο εξέτασης έξω από τις έννοιες, δηλαδή τις κατηγορίες της πολιτικής οικονομίας, μέσα από τις οποίες συλλαμβάνεται αυτό το αντικείμενο, χωρίς παρόλα αυτά να σηματοδοτεί πως το αντικείμενο εξαντλείται στο

¹¹⁰ Lebowitz, M., *Following Marx: Method, Critique and Crisis*. σ. 84

¹¹¹ Μαρξ, Κ., *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας* (1857-1858), τόμος Ι, σ. 64

επίπεδο της έννοιας και άρα αναγκαστικά δεν μπορεί να αποτελέσει τίποτα πέρα από αυτή την εννοιολογική πραγματέυση του.

Σχολιάσαμε ότι ο Μαρξ αρνείται να απασχοληθεί με αφηρημένο τρόπο με τη θεωρία της θεωρίας, εισάγοντας τις έννοιες του μέσα από ορισμούς, αποτυπώνοντας ανησυχίες μεθοδολογικού και επιστημολογικού χαρακτήρα. Σε αντίθεση όμως με την Χεγκελιανή λογική μέθοδο, στον Μαρξ οι κατηγορίες αποτελούν αφηρημένες θεωρητικές εκφράσεις των κοινωνικών παραγωγικών συνθηκών και ως εκ τούτου εκδηλώνουν το περατό προϊόν της ανθρώπινης δραστηριότητας. Επομένως η μεθοδολογική συγκρότηση της θεωρίας και το περιεχόμενο της θεωρίας εμφανίζουν μια αμείωτη διαφορά. Παρά το γεγονός ότι υπάρχουν σε μια καταστατική αμοιβαία συσχέτιση, δεν δύναται να αναχθεί το αντικείμενο της κριτικής πλήρως στη μεθοδική ανασυγκρότησή του, να αποτελέσουν δηλαδή το ένα και το αυτό πράγμα. Για τον λόγο αυτό η μέθοδος της έρευνας σύμφωνα με τον Μαρξ πρέπει αναγκαστικά να διαφέρει τυπικά από τη μέθοδο της έκθεσης. Η έρευνα είδαμε, αναφέρεται στην δραστηριότητα της περισυλλογής του υλικού από μια ευρεία βεντάλια διαφοροποιημένων επιστημονικών πεδίων. Η λειτουργία της έκθεσης από την άλλη είναι να ανασυστήσει τα διαχωρισμένα και απομονωμένα στοιχεία της έρευνας σε μια συγκεκριμένη ενότητα. Επιχειρεί δηλαδή να αναπαραγάγει το ζωντανό όλον που εμφανίζεται μονοδιάστατα και αποκομμένο, ως προϊόν του ιδιαίτερου θεωρητικο-επιστημονικού πεδίου εντός του οποίου στερείται της πραγματικής σημασίας του.

Παρατηρήσαμε τον Μαρξ στο τρίτο υποκεφάλαιο της εισαγωγής των *Grundrisse* να επιδιώκει να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της αναπαραγωγής της πραγματικότητας στη σκέψη. Στο υποκεφάλαιο αυτό καταπιάνεται με τη σχέση μεταξύ του αντικειμένου του και τη μεθοδολογική συγκρότηση της έκθεσης του. Αντικρίσαμε δηλαδή τον Μαρξ στην αναζήτηση του για τη μέθοδο που αντιστοιχεί στο αντικείμενο που φιλοδοξεί να εξετάσει: την ολότητα των κοινωνικο-οικονομικών σχέσεων της σύγχρονης αστικής κοινωνίας. Η μη ταυτότητα της δραστηριότητας της γνωστικής ιδιοποίησης του αντικειμένου, με την πραγματική ιστορική γέννησή του υπογραμμίζει όπως έχουμε δει, ότι το αντικείμενο υπό εξέταση δεν δύναται να συλληφθεί στην αμεσότητά του, αλλά αντιθέτως η «συγκεκριμένη ολότητα» να συνιστά πάντοτε το αποτέλεσμα της εργασίας που καταβάλλει η σκέψη προς την αναπαράσταση του πραγματικού σε έννοιες. Οι έννοιες αυτές, οποίες παρότι δεν παράγουν την ουσία του αντικειμένου την εκμυστηρεύονται. Η

Μαρξική άρνηση της αδιαμεσολάβητης ταυτότητας της γνώσης με το αντικείμενό της, ρίχνει φως και σε ένα άλλο σημείο στο οποίο η σκέψη του Μαρξ εφάπτεται με αυτή του Χέγκελ, συγκεκριμένα στην ιδιαίτερη κριτική τους στάση ενάντια στον εμπειρισμό. Επακολούθως, με την αδρή σκιαγράφηση των μεθοδολογικών του ανησυχιών, ήδη από την εισαγωγή των *Grundrisse* ο Μαρξ χαράζει την κατεύθυνση που θα ακολουθήσει μερικά χρόνια αργότερα στην έκθεση των καπιταλιστικών οικονομικών κατηγοριών στην κριτική της πολιτικής οικονομίας στο *Κεφάλαιο*.

Τέλος, παρακολουθήσαμε ότι η Μαρξική κριτική της πολιτικής οικονομίας μέσα από την ανασυγκρότηση και έκθεση των οικονομικών κατηγοριών με τρόπο που να ιδιάζει στη λογική του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής διατρέχεται και από μια ιδιαίτερη κριτική διάσταση. Με άλλα λόγια, επιχειρεί να καταστήσει διαφανή τη θεμελιώδη μεστότητα των αποτελεσμάτων της άμεσης κοινωνικής δραστηριότητας στην οποία οι ανθρώπινες σχέσεις μεσολαβούνται από τα πράγματα και οι άνθρωποι μετατρέπονται σε απλούς φορείς και σιωπηρά εργαλεία εκτέλεσης των σχέσεων αυτών. Ως θεωρητική ανασυγκρότηση, η «διαλεκτική έκθεση» των καπιταλιστικών οικονομικών κατηγοριών, επιδιώκει να καταδείξει ότι αυτό που εκλαμβάνεται στην αμεσότητα του είναι στην πραγματικότητα πάντοτε διαμεσολαβημένο. Η ανεξαρτησία του άμεσου αποδεικνύεται έτσι μια απλή εμφάνιση και ανοίγεται κατ' αυτό τον τρόπο η δυνατότητα της κριτικής των τρόπων χρήσης κατηγοριών που στηρίζονται στην αντικειμενική παραναγνώριση της ανεξαρτησίας και της αμεσότητας. Είναι υπ' αυτή την έννοια που αντιλαμβανόμαστε στον Μαρξ την ενότητα της παρουσίασης και της κριτικής. Τα κριτήρια της κριτικής των θεμελιακών κατηγοριών της αστικής κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας και επομένως της κλασικής πολιτικής οικονομίας δεν εισάγονται από εξωτερικό σημείο, αλλά εμμενούν στο ίδιο το αντικείμενο της κριτικής, προκύπτουν άρα από την ίδια τη διαλεκτική έκθεση αυτών των κατηγοριών. Συνεπώς, ο διαλεκτικός τρόπος έκθεσης των κατηγοριών επιχειρεί να υπογραμμίσει τη θεμελιώδη μεστότητα του άμεσου. Στη συνθήκη αυτή ο υποτιθέμενος μη-σχεσιακός χαρακτήρας της αμεσότητας εκτίθεται ως απλή εμφάνιση, παράγοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την κριτική δυνατότητα της εξέτασης, αφενός της φαινομενολογικής διάστασης της καθημερινότητας και αφετέρου την αναγνώριση της μη-κριτικής μεταγραφής και αναπαραγωγής αυτής της συνθήκης που διαγνώσκει ο Μαρξ στη κλασική πολιτική οικονομία.

Αφηρημένη Εργασία

Χωρίς να χρονοτριβούμε με εισαγωγικά σχόλια, θα σχεδιάσουμε εν συντομίας το χάρτη που θα ακολουθήσουμε σε αυτό το μέρος της εργασίας μας. Επικεντρώνοντας την προσοχή μας στο πρώτο κεφάλαιο του *Κεφαλαίου*, θα καταπιαστούμε αποκλειστικά με την εξέταση της έννοιας της αφηρημένης εργασίας στη σκέψη του Μαρξ, φιλοδοξώντας να αναδείξουμε τη σημασία αυτής της έννοιας εντός του Μαρξικού κριτικού εγχειρήματος. Θα το επιδιώξουμε αυτό εξετάζοντας την επιχειρηματολογική ανάπτυξη του Μαρξ, παρατηρώντας την έννοια της αφηρημένης εργασίας εντός του πλέγματος των εννοιών μέσα στο οποίο συνυφαίνεται. Ξεκινώντας δηλαδή από την κοινωνική μορφή που λαμβάνει το εργασιακό προϊόν, το εμπόρευμα, στο συγκείμενο της αστικής καπιταλιστικής κοινωνίας, θα παρακολουθήσουμε το ξετύλιγμα των αμοιβαία συγκροτημένων μα συνάμα διακριτών εννοιακών ζευγών του πρώτου κεφαλαίου- της χρηστικής αξίας και της αξίας, της συγκεκριμένης και αφηρημένης εργασίας, της ιδιωτικής και κοινωνικής εργασίας, του εμπορεύματος και του χρήματος, του ατόμου και της κοινωνίας – επισημαίνοντας σε κάθε σταθμό την κεντρική λειτουργία της αφηρημένης εργασίας στη Μαρξική ανάγνωση της μορφής που λαμβάνει η κοινωνική δραστηριότητα, υπενθυμίζοντας διαρκώς τον ιστορικά προσδιορισμένο χαρακτήρα της. Μέσα από τη συζήτησή μας θα υπογραμμίσουμε τη στενή συνάφεια της αφηρημένης εργασίας ως της κοινωνικής αυτής μορφής που λαμβάνει η καπιταλιστική εργασία με την θεωρητικοποίηση της αξίας στη σκέψη του Μαρξ. Δεν θα τονίσουμε απλώς τη ριζική διαφοροποίηση της Μαρξικής πραγμάτευσης της αξίας από αυτήν που συναντάμε στους κόλπους της κλασικής πολιτικής οικονομίας αλλά θα ισχυριστούμε επίσης ότι η τομή του Μαρξ αναγιγνώσκεται ακριβώς στην «ανακάλυψη» της αφηρημένης διάστασης που αναγκαστικά διατηρεί η εργασιακή δραστηριότητα εντός του καπιταλισμού. Η αφηρημένη εργασία θα δούμε, αποτελεί τη σχέση αναγνώρισης της ιδιωτικά δαπανημένης εργασίας ως συστατικό μέρος της συνολικής κοινωνικής εργασίας. Η αφηρημένη εργασία μας αποσαφηνίζει τη διαδικασία εντός της οποίας οι εργασίες των μεμονωμένων παραγωγών εκκοινωνίζονται, μια συνθήκη που αναγκαστικά διαμεσολαβείται μέσα από το χρήμα. Κατ' αυτό τον τρόπο η έννοια της αφηρημένης εργασίας μας οδηγεί σε αυτή του χρήματος, όπου στο πλαίσιο αυτό η Μαρξική θεωρία της αξίας θα αναγνωσθεί ως μια χρηματική θεωρία της αξίας. Προτού περάσουμε στη δική μας διερεύνηση της αφηρημένης εργασίας,

θεωρούμε σημαντική την ανάδειξη της υφιστάμενης συζήτησης και των ερμηνευτικών διαμαχών που έχουν εκτυλιχθεί γύρω απ' την εν λόγω έννοια.

Στα χαρακώματα της ασάφειας:

Τα τελευταία χρόνια παρατηρήθηκε η αναζωπύρωση μιας συζήτησης που διεξάχθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 80' ορμώμενη από την ανακάλυψη των γραπτών του Ρούμπιν για την αξία. Ένα κεντρικό σημείο αυτής της συζήτησης περιστράφηκε γύρω από το ζήτημα της αφηρημένης εργασίας στη σκέψη του Μαρξ. Μια πληθώρα κριτικών παρεμβάσεων θέσανε εκ νέου τη μείζονα μα στην ιστορική διάρκεια του Μαρξισμού παραγκωνισμένη έννοια της αφηρημένης εργασίας στον φακό της κριτικής αποσαφήνισης και ανασυγκρότησης. Στο πλαίσιο αυτής της ευρείας συζήτησης, εν αντιθέσει με την πραγμάτευση της αφηρημένης εργασίας ως μια υπερϊστορική κατηγορία νοηματοδοτημένη ως έκφραση σωματικής δαπάνης ανθρώπινης ενέργειας, έχει υπερίσχυση η κατανόηση της Μαρξικής έννοιας της αφηρημένης εργασίας ως μια κοινωνικά προσδιορισμένη, συγκεκριμένα καπιταλιστική μορφή εργασίας η οποία εξαρτάτε από την ανταλλαγή.¹¹²

Η πηγή των ερμηνευτικών διαμαχών διαγνώσκεται στη βαθιά αμφισημία από την οποία διατρέχεται ο εννοιολογικός προσδιορισμός της αφηρημένης εργασίας στο Μαρξικό κείμενο του *Κεφαλαίου*.¹¹³ Από τη μια, σε διάφορα σημεία κατά τη διάρκεια της εξέτασης του εμπορεύματος στο *Κεφάλαιο*, ο ορισμός της αφηρημένης εργασίας από τον Μαρξ φαίνεται να υποδηλώνει ότι αποτελεί ένα βιολογικό υπόλειμμα, που θα έπρεπε να ερμηνευτεί ως δαπάνη ανθρώπινης φυσικής ενέργειας.¹¹⁴ Για παράδειγμα στην υποενότητα για τον διπλό χαρακτήρα της εργασίας ο Μαρξ σημειώνει: «Εάν παραβλέψει κανείς τον προσδιορισμό της παραγωγικής δραστηριότητας, και συνεπώς τον χρήσιμο χαρακτήρα της εργασίας τότε αυτό που απομένει στην εργασία είναι ότι αποτελεί ένα ξόδεμα ανθρώπινης εργασιακής δύναμης. Η ραπτική και η υφαντική αν και είναι ποιοτικά διαφορετικές παραγωγικές δραστηριότητες, αποτελούν και οι

¹¹² Bellofiore, R., «*A Ghost Turning into a Vampire*», στο Bellofiore, R. and Fineschi, R., *Re-reading Marx*, London: Palgrave. 2009. σ. 183

¹¹³ Bonefeld, W., *Abstract Labour: Against its Nature and on its Time*, στο «*Capital & Class*», 34(2): 257-276. 2010. σ.269

¹¹⁴ Postone, M., *Time Labour and Social Domination: A reinterpretation of Marx's Critical Theory*. σ. 144

δύο παραγωγικό ξόδεμα ανθρώπινου μυαλού, μυώνων, νεύρων, χεριών κλπ.»¹¹⁵ Και λίγο παρακάτω στο τέλος της ίδιας υποενότητας ο Μαρξ αναφέρει: «Κάθε εργασία είναι αφενός ξόδεμα ανθρώπινης εργασιακής δύναμης με τη φυσιολογική έννοια, και με αυτή την ιδιότητα της όμοιας ανθρώπινης ή αφηρημένης εργασίας δημιουργεί την εμπορευματική αξία».¹¹⁶

Ταυτόχρονα όμως, σύμφωνα πάλι με τον Μαρξ, η αφηρημένη εργασία νοηματοδοτείται ως μια αυστηρά κοινωνική έννοια. Στο πρώτο τμήμα του πρώτου κεφαλαίου, εξετάζοντας τους δύο παράγοντες του εμπορεύματος, ο Μαρξ αναφέρεται στην αφηρημένη εργασία, την εργασία που συγκροτεί την αξιακή διάσταση των εμπορευμάτων, ως η «κοινή κοινωνική υπόσταση τους».¹¹⁷ Συνεπώς παρότι τα εμπορεύματα ως χρηστικές αξίες είναι υλικά προσδιορισμένα πράγματα, ως αξίες είναι καθαρά κοινωνικά αντικείμενα: «Σε άμεση αντίθεση προς την αισθητηριακά απτή αντικειμενικότητα των εμπορευματικών σωμάτων, στην αξιακή αντικειμενικότητα τους δεν εισέρχεται ούτε ένα άτομο ύλης».¹¹⁸ Επιπλέον ο Μαρξ υπογραμμίζει σε υποσημείωση στην υποενότητα για τον φετιχιστικό χαρακτήρα του εμπορεύματος, πως η κοινωνικά καθορισμένη έννοια της αφηρημένης εργασίας πρέπει να συλληφθεί συνάμα και ως μια έννοια ιστορικά προσδιορισμένη: «Η αξιακή μορφή του εργασιακού προϊόντος είναι η πιο αφηρημένη αλλά και η πιο γενική μορφή του αστικού τρόπου παραγωγής, ο οποίος με αυτό τον τρόπο χαρακτηρίζεται ως ένα ιδιαίτερο είδος κοινωνικής παραγωγής, και έτσι χαρακτηρίζεται ταυτόχρονα και ιστορικά».¹¹⁹

Αν παρόλα αυτά, η έννοια της αφηρημένης εργασίας συνιστά ένα κοινωνικό προσδιορισμό, δεν δύναται να διατηρεί την ίδια στιγμή ένα φυσιολογικά νοηματοδοτημένο περιεχόμενο. Εάν στη Μαρξική ανάλυση η αξία συλλαμβάνεται ως μια ιστορικά ειδική μορφή κοινωνικού πλούτου, η αφηρημένη εργασία ως η κοινωνική υπόσταση της δεν μπορεί να είναι και ταυτόχρονα ένα υπερϊστορικό φυσικό υπόλειμμα, κοινό στην ανθρώπινη εργασία σε κάθε ιστορική κοινωνική μορφή.¹²⁰ Όπως έχει αναφέρει και ο Ρούμπιν: «Ένα από τα δύο είναι εφικτά. Αν η αφηρημένη εργασία είναι μια δαπάνη ανθρώπινης ενέργειας σε φυσιολογική μορφή, τότε και η αξία έχει ένα

¹¹⁵ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος. σ. 27

¹¹⁶ Ο.π., σ. 29

¹¹⁷ Ο.π., σ. 22

¹¹⁸ Ο.π., σ. 30

¹¹⁹ Ο.π., σ.60

¹²⁰ Postone, M., *Time Labour and Social Domination: A reinterpretation of Marx's Critical Theory*. σ. 144

πραγματοποιημένο υλικό χαρακτήρα. Είτε η αξία είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο, και τότε η αφηρημένη εργασία πρέπει επίσης να κατανοηθεί ως ένα κοινωνικό φαινόμενο συνδεδεμένο με μια προσδιορισμένη κοινωνική μορφή παραγωγής. Είναι αδύνατον να συμφιλιωθεί η φυσιολογική εννοιολόγηση της αφηρημένης εργασίας με τον ιστορικό χαρακτήρα της αξίας που δημιουργεί». ¹²¹

Ο Μάρει έχει χαρακτηρίσει αυτό το πρόβλημα ως το «δίλλημα του Ρούμπιν», υποστηρίζοντας ότι η διέξοδος απ' αυτό το ερμηνευτικό ζήτημα ανακαλύπτεται με την αναγνώριση πως η αφηρημένη εργασία διατηρεί πολλαπλά νοήματα στον Μαρξ, συμπεριλαμβάνοντας μια υπερϊστορική έκφραση φυσιολογικής εργασίας, αλλά και μια διαχωρισμένη ιστορικά ειδική νοηματοδότηση περιορισμένη στην καπιταλιστική παραγωγή. ¹²² Ακολουθώντας τη λογική της Μαρξικής επιχειρηματολογικής ανάπτυξης στο πρώτο κεφάλαιο του *Κεφαλαίου*, και αντλώντας από τα σχετικά σημεία της εισαγωγής των *Grundrisse*, ο Μάρει προτείνει μια ανάγνωση στην οποία ο Μαρξ διακρίνει μεταξύ μιας γενικής αναλυτικής έννοιας της αφηρημένης εργασίας φυσιολογικά προσδιορισμένης και μιας ιστορικά ειδικής έννοιας, αυτή της πρακτικά αφηρημένης εργασίας. ¹²³ Στο πλαίσιο αυτής της ερμηνευτικής ανακατασκευής ο Μαρξ εισαγάγει την γενική, αναλυτική έννοια της αφηρημένης εργασίας, μέσα από την οποία μας παρέχεται η δυνατότητα να πραγματευτούμε αφηρημένη την εργασία σε κάθε κοινωνική μορφή ως το αναγκαίο βήμα προς την εννοιολογική ανάπτυξη της πρακτικά αφηρημένης εργασίας. Σύμφωνα με τον Μάρει, με αυτή τη θεωρητική διάκριση που επιτελείται μεταξύ των δύο εννοιών, μπορούμε να αποφύγουμε τα σημεία του Μαρξικού κειμένου στα οποία γίνεται αναφορά στην υπερϊστορική εγκυρότητα και φυσιολογική σύνθεση της αφηρημένης εργασίας. ¹²⁴ Με την αποσυμφόρηση της έντασης που προκαλούσε η αμφισημία των ορισμών του Μαρξ και δραπετεύοντας από το «δίλλημα του Ρούμπιν», ανοίγεται η δυνατότητα να αναγνωσθεί η αξιο-παραγωγική εργασία μέσα από την έννοια της πρακτικά αφηρημένης εργασίας ως πλήρως κοινωνική και ιστορικά προσδιορισμένης, δηλαδή ως η εργασία που παράγει εμπορεύματα και επικυρώνεται κοινωνικά όταν αυτά τα προϊόντα ανταλλάσσονται με το καθολικό ισοδύναμο του χρήματος. ¹²⁵

¹²¹ Rubin, I., *Essays on Marx's Theory of Value*. Εκδόσεις Black Rose Books. 1973. σ. 135

¹²² Murray, P., *The Mismeasure of Wealth: Essays on Marx and Social Form*. Εκδόσεις Brill. 2016. σ. 124

¹²³ Ο.π

¹²⁴ Ο.π

¹²⁵ Ο.π

Για τους Έλντρετ και Χάνλντ, το αναγκαστικό αποτέλεσμα του προσδιορισμού της αφηρημένης εργασίας ως φυσιολογικό ξόδεμα εργασιακής δύναμης συνοψίζεται σε μια σαθρή κατανόηση της αξίας και τον χαμό του κοινωνικά συγκεκριμένου χαρακτήρα της αξιο- δημιουργικής εργασίας.¹²⁶ Ο αφηρημένος χαρακτήρας της αξιο παραγωγικής εργασίας καθορίζεται από την διαδικασία ανταλλαγής που επιτυγχάνει να αφαιρέσει από τις πολύπτυχες ιδιαιτερότητες που αντικειμενοποιούν στα εμπορεύματα οι ετερόκλητες μεταξύ τους συγκεκριμένες εργασίες. Ο Ντε Βρόϊ κινούμενος πάνω σε όμοιες θεωρητικές συντεταγμένες, αρνήθηκε τη φυσιολογική νοηματοδότηση της αφηρημένης εργασίας ως μια «νατουραλιστική παραμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας στον καπιταλισμό».¹²⁷ Φυσιολογικά απεικονισμένη, η αφηρημένη εργασία αποκτάει τον ορισμό της παραγωγικής σχέσης του ανθρώπου στα φυσικά αντικείμενα γενικώς, ως απροσδιόριστη προϋπόθεση των ιστορικά συγκεκριμένων μορφών των κοινωνικών σχέσεων. Σύμφωνα με τους παραπάνω αυτή η νοηματοδότηση παρανόησε την Μαρξική αξιακή θεωρία ως μια περισσότερο εκλεπτυσμένη εκδοχή της Ρικαρντιανής θεωρίας της αξίας, θέτοντας κατά αυτό τον τρόπο το θεωρητικό εγχείρημα του Μαρξ ως συνέχεια και ανάπτυξη της κλασσικής πολιτικής οικονομίας και ιδιαίτερος του Ρικαρντιανού έργου. Παρόλα αυτά ο Ρικάρντο στη θεωρητική του πραγμάτευση της αξίας, αντιμετωπίζει την εργασία ως μια αδιαφοροποίητη κατηγορία, δηλαδή αδυνατεί να διακρίνει μεταξύ της συγκεκριμένης και αφηρημένης μορφής της. Κατ' επέκταση απουσιάζει από τη σκέψη του Ρικάρντο οποιαδήποτε ενσυναίσθηση των οικονομικών κατηγοριών ως ιστορικά συγκεκριμένες στο συγκεκριμένο των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων και επομένως παρουσιάζονται ως φυσικές στη γενική καθολικότητα τους. Συνεπώς κάθε θεωρητική απόπειρα που κινητοποιεί την κατηγορία της αφηρημένης εργασίας μη κριτικά, εγγράφει εξω-κοινωνικές ιδιότητες σε μια συνθήκη κοινωνικά και ιστορικά συγκεκριμένη.¹²⁸

Από την άλλη, οι Κισίλοφ και Σταρόστα αξιοποιώντας και οχυρώνοντας την ανάγνωσή τους εντός των ασαφειών του ίδιου του Μαρξικού κειμένου, επιχειρηματολογούν ενάντια στο θεωρητικό ρεύμα που αντιλαμβάνεται την αφηρημένη εργασία ως η ιστορικά συγκεκριμένη κοινωνική μορφή που λαμβάνει η εργασία στον καπιταλισμό. Αντιπροτείνουν μια υπεράσπιση της φυσιολογικής σύλληψης της Μαρξικής έννοιας, προσπαθώντας ταυτόχρονα να διατηρήσουν

¹²⁶ Eldret M, Hanion M., *Reconstructing value-form analysis*. στο «*Capital & Class*». 1981.

¹²⁷ De Vroey, M., *On the Obsolescence of the Marxian Theory of Value*, στο «*Capital & Class*» 6(2): 34-59. 1982. σ.44

¹²⁸ Himmelweit S, Mohun S., *The anomalies of Capital*. στο «*Capital & Class*». 1978. σ.80

μια νοηματοδότηση της αξίας ως ειδικής καπιταλιστικής κατηγορίας. Δηλαδή για τους ίδιους, η αφηρημένη εργασία εντός της ερμηνευτικής τους ανασκευής τίθεται ως υπερϊστορική κατηγορία η οποία εντός του καπιταλισμού παρασταίνεται στην αξιακή μορφή. Συνεπώς στην ανάγνωση των Κισίλοφ και Σταρόστα η αφηρημένη εργασία συνιστά το υλικό θεμέλιο του ανθρώπινου μεταβολισμού με τη φύση. Κατονομάζουν αυτή την αναγκαία για τον άνθρωπο διαδικασία της ανταλλαγής με τη φύση ως τον «γενικό προσδιορισμό της εργασίας».¹²⁹ Σύμφωνα με τους ίδιους ο υπερϊστορικός χαρακτήρας της αφηρημένης εργασίας εκφράζεται διαφορετικά σε διακριτούς τρόπους παραγωγής. Υπ' αυτό τον ορισμό, στο συγκείμενο του καπιταλισμού η αφηρημένη εργασία αποτελεί από τη μία γενικός υλικός προσδιορισμός και ταυτόχρονα ενσαρκώνει τον ιστορικά ειδικό χαρακτήρα της αξιακής υπόστασης των εμπορευμάτων.¹³⁰ Για αυτούς συνεπώς, το πραγματικό αντικείμενο της κριτικής της πολιτικής οικονομίας έγκειται στην αντιθετική ενότητα της υλικότητας της ανθρώπινης ζωής και τις ιστορικά προσδιορισμένες κοινωνικές τις μορφές.¹³¹ Ακολουθώντας το παράδειγμα των Κισίλοφ και Σταρόστα συνάγουμε ότι η αφηρημένη εργασία εκφράζει μια φυσική ανθρώπινη κατάσταση, και ως φυσική και αμετάβλητη δεν δύναται η κατάργηση, ούτε η άρση της. Σύμφωνα με τους ίδιους αντιμετωπίζουμε μόνο τις μεταβολές της αφηρημένης εργασίας στον μακρύ ιστορικό χρόνο, όπου η κοινωνική αναπαράσταση της στη μορφή της αξίας σε καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής συνιστά μια στιγμή.¹³² Η εξέτασή τους επικεντρώνεται συγκεκριμένα στην καπιταλιστική μορφή της αφηρημένης εργασίας, που για τους ίδιους, φωτογραφίζει την ιστορικά συγκεκριμένη λειτουργία της ως αξιακή υπόσταση, αλλά και την φυσική, υπερϊστορική υλικότητα της.¹³³

Επομένως στο βαθμό που νοηματοδοτείται η αφηρημένη εργασία ως απλή δαπάνη σωματικής ενέργειας διατηρεί αναγκαστικά ένα φυσιολογικό προσδιορισμό. Οι μυείς καίνε ζάχαρη γραφεί ο Χάουγκ, μια αντικειμενική συνθήκη αδιάφορη στη μορφή που λαμβάνει η οργάνωση της κοινωνικής εργασίας και υπό αυτό το πρίσμα το απλό ξόδεμα σωματικής ενέργειας παραμένει ανέγνωιαστο προς τους συγκεκριμένους σκοπούς των διακριτών τρόπων παραγωγής.¹³⁴

Ακολουθώντας τον Χάουγκ, οι Κισίλοφ και Σταρόστα υποστηρίζουν ότι ο φυσιολογικός

¹²⁹ Kicillof A, Starosta G., On materiality and social form. στο «*Historical Materialism*» 15(3). 2007. σ. 23

¹³⁰ Ο.π

¹³¹ Ο.π., σ. 24

¹³² Kicillof A, Starosta G., Value form and class struggle. *Capital & Class* 92. 2007. σ. 20

¹³³ Bonefeld, W., Abstract Labour: Against its Nature and on its Time. σ. 258-259

¹³⁴ Haug FW., *Vorlesungen zur Einführung ins 'Kapital'*. Εκδόσεις Argument Verlag. Hamburg. 2005. σ. 108

προσδιορισμός συνιστά τον μόνο ουσιαστικό ορισμό της αφηρημένης εργασίας, η οποία είναι μια καθαρά υλική μορφή που δεν φέρει καμία κοινωνική ή ιστορική ιδιαιτερότητα. Και όμως, όταν ασκείται ιδιωτικά και η φυσική της υλικότητα αντικειμενοποιείται στο προϊόν της εργασίας. Αυτή η καθαρά υλική μορφή αποκτά τη μορφή αξίας του αγαθού, δηλαδή μια καθαρά κοινωνική μορφή στο οποίο δεν ενέχει «ούτε ένα άτομο ύλης».¹³⁵

Σύμφωνα με τον Μπόνεφελντ είναι αβέβαιο εξετάζοντας τους Κισίλοφ και Σταρόστα εάν η ερμηνευτική ανασκευή της αφηρημένης εργασίας στα χέρια τους την καθιστά μια γενική οντολογική προϋπόθεση της ανθρώπινης ύπαρξης, ή αν το αποτέλεσμα τις ιδιόρρυθμης προσέγγισης τους καταλήγει στη φυσικοποίηση των ειδικά καπιταλιστικών οικονομικών κατηγοριών.¹³⁶ Ορίζοντας την αφηρημένη εργασία ως μια καθαρά υλική μορφή που δεν φέρει καμία κοινωνική ή ιστορική ιδιαιτερότητα αναγκαστικά φετιχοποιούν την έννοια της αφηρημένης εργασίας. Μια τέτοια υπόθεση φυσικοποιεί τις οικονομικές κατηγορίες σαν να ήταν «ο ατομικός και απομονωμένος κνηγός και ψαράς, απ' όπου ξεκινούν οι Σμίθ και Ρικάρντο», μια πραγματικότητα που θέτει η φύση καθαυτή και όχι μια συνθήκη ιστορικά διαμορφωμένη εντός της αστικής κοινωνίας.¹³⁷

Ο Μπόνεφελντ πραγματεύεται τη διάκριση των Κισίλοφ και Σταρόστα μεταξύ της γενικής υλικότητας και κοινωνικής μορφής μέσα στο θεωρητικό σχήμα της πρώτης και δεύτερης φύσης. Η πρώτη φύση αρθρώνεται στη Μαρξική γραμματική από τον γενικό μεταβολισμό της φύσης, στον προσδιορισμό της εργασίας ως η φυσική προϋπόθεση κάθε παραγωγικής διαδικασίας ανεξάρτητα από την ιστορική συγκυρία. Η έννοια της δεύτερης φύσης από την άλλη, αποκρυσταλλώνει τις ιδιαίτερες ιστορικές υποστασιοποιήσεις της φυσικής αναγκαιότητας. Αναφέρεται στις συγκεκριμένες κοινωνικές μορφές στις οποίες ο γενικός μεταβολισμός της φύσης, η ανθρώπινη παραγωγική διαδικασία, παρουσιάζεται.

Πάνω στο σημείο αυτό διαφαίνεται γλαφυρά η τομή που σχηματίζει τη διαφορά μεταξύ του παραδοσιακού ορθόδοξου Μαρξισμού (συμπεριλαμβάνοντας τους Κισίλοφ και Σταρόστα) και το κριτικό θεωρητικό ρεύμα που προσηλώνεται στην ανάλυση της κοινωνικής μορφής από το οποίο εφορμάτε ο Μπόνεφελντ και κατ' επέκταση η δικιά μας ανάγνωση. Σύμφωνα με τον ίδιο,

¹³⁵ Kicillof A, Starosta G., On materiality and social form. στο «*Historical Materialism*» 15(3). 2007. σ. 34-5

¹³⁶ Bonfeld, W., Abstract Labour: Against its Nature and on its Time. σ. 258-259

¹³⁷ Μαρξ, Κ., *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας* (1857-1858), τόμος I, σ. 55 και Ο.π., σ. 270

ο ορθόδοξος μαρξισμός επιδίωξε να διατηρήσει μια αναλυτική διάκριση μεταξύ της πρώτης και δεύτερης φύσης, αγκομαχώντας να ανακαλύψει πίσω από τις καπιταλιστικές κοινωνικο-οικονομικές κατηγορίες ένα φυσικό υπόστρωμα. Επομένως μας γίνεται αντιληπτό το εγχείρημα του ορθόδοξου Μαρξισμού ως μια απώθηση της προβληματικής της κοινωνικής συγκρότησης των καπιταλιστικών κατηγοριών, μεταγράφοντας τους ιστορικά διαμορφωμένους, ειδικά κοινωνικούς νόμους στο επίπεδο των, από τη φύση τεθειμένων γενικών ιστορικών νόμων. Εν αντιθέσει ακολουθώντας την κριτική ανάλυση της κοινωνικής μορφής μας γίνεται σαφής η αδυνατότητα της πρόσβασης σε υποτιθέμενες καθαρές εκδηλώσεις της φύσης, ή σε σχέση με την αφηρημένη εργασία τη σύλληψη της έννοιας ως μιας καθαρής υλικής μορφής. Επομένως αυτό το πρίσμα αρνείται οποιαδήποτε υπερϊστορική εγκυρότητα στις καπιταλιστικές κοινωνικές κατηγορίες, υποστηρίζοντας ρητά ότι ανήκουν στη κοινωνία από την οποία εκβάλλουν. Ο ιστορικός υλισμός στο στόμα της κριτικής ανάκρισης της κοινωνικής μορφής, αρθρώνεται ως η κριτική της δογματικής κατανόησης των πραγμάτων. Οι καπιταλιστικοί νόμοι κατανοούνται ως πεπερασμένα και μεταβλητά αποτελέσματα της πεπερασμένης και μεταβλητής πραγματικότητας του καπιταλιστικού κόσμου. Εντούτοις, οι καπιταλιστικές οικονομικές κατηγορίες εκφράζουν τα αποστάγματα των καπιταλιστικά συγκροτημένων κοινωνικών σχέσεων όπου εμφανίζονται σαν νόμοι με ύφος αναγκαιότητας.¹³⁸ Σύμφωνα με τον Μπόνεφελντ, ο Μαρξ αρνείται την ιδέα της παραγωγής γενικώς, θεωρώντας την μια απατηλή οπτασία, μια απροσδιόριστη αφαίρεση που καθ' εαυτή αδυνατεί να υπάρξει.¹³⁹ Η έννοια της αφηρημένης εργασίας συνεπώς ως η υπερϊστορική υλικότητα της εργασίας εν γένει, μεταγράφει την αλήθεια του νόμου της ιδιοποίησης της αστικής κοινωνίας σε μια εποχή όπου αυτή η κοινωνία δεν έχει ακόμη υπάρξει.¹⁴⁰

Ο φυσιολογικός ορισμός της εργασίας εμφανίζεται όντως ως η οντολογική προϋπόθεση της ανθρώπινης ύπαρξης. Ο προσδιορισμός της ανταλλακτικής αξίας φαίνεται στα αλήθεια να ανήκει εκ φύσεως στο εμπόρευμα. Αυτή η φύση όμως είναι κοινωνικά ειδική. Είναι η καπιταλιστική φύση. Αυτή η ιστορικά διαμορφωμένη αναγκαιότητα εμφανίζεται ως αντικειμενική, φυσική και επομένως εκτός ιστορίας. Για τους Ποστόουν και Ράιχελτ ο φυσιολογικός καθορισμός της εργασίας από τον Μαρξ συμπεριλαμβάνεται στη συνολική του

¹³⁸ Ο.π., σ. 262- 263

¹³⁹ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, Τόμος Τρίτος, μτφρ Μαυρομαμάτης. σ. 954

¹⁴⁰ Bonefeld, W., *Critical Theory and the Critique of Political Economy*. London, Bloomsbury. 2014. σ. 129

επιδίωξη να διασαφηνίσει τον φετιχισμό του εμπορεύματος. Ο Μαρξ σύμφωνα με αυτούς δεν σκοντάφτει σε αμφισημίες, αλλά σε μεθοδολογικές προβληματικές έκθεσης και διατύπωσης του κριτικού του εγχειρήματος. Το διακύβευμα έγκειται στην αποκρυπτογράφηση της κριτικής αιχμής του Μαρξ μέσα από την ανασυγκρότηση της σκέψης του.¹⁴¹

Ο Χάϊνριχ σε αντίθεση, ισχυρίζεται πως δεν πρόκειται για ζήτημα διατύπωσης, αλλά αποδέχεται το ενδεχόμενο ότι η Μαρξική νοηματοδότηση της αφηρημένης εργασίας αποτελεί ασαφής. Επιχειρηματολογεί ότι η επαναστατική τομή που Μαρξ με τη κλασική πολιτική οικονομία διαπερνιέται από πόνους και δυσκολίες μετάβασης, αφήνοντας ένα περίπλοκο επιχείρημα στο οποίο ο κοινωνικός προσδιορισμός της αφηρημένης εργασίας εφάπτεται με τον νατουραλιστικό ορισμό της. Σύμφωνα με τον ίδιο η Μαρξική κριτική αποτελεί ταυτόχρονα και μια απόπειρα αποσαφήνισης της. Επισημάνει ότι ο Μαρξ ανακάλυψε σχετικά αργά τον ιδιαίτερο διττό χαρακτήρα της εργασίας. Η πρώτη διαπίστωση ήταν πως πάρα το γεγονός ότι η κλασική πολιτική οικονομία διακρίνει μεταξύ της αξίας χρήσης και της ανταλλακτικής αξίας του εμπορεύματος, παραβλέπει όμως ότι αυτός ο διπλός χαρακτήρας του εμπορεύματος βασίζεται στον ήδη διπλό χαρακτήρα της εργασίας που τα παράγει. Ο Χάϊνριχ επομένως αναγιγνώσκει τον φυσιολογικό ορισμό της αφηρημένης εργασίας μέσα στη ευρύτερη προσπάθεια του Μαρξ να διευκρινίσει την πραγμάτευση της εργασίας στη κλασική πολιτική οικονομία, και σε αυτό το πλαίσιο υποδεικνύει τον διφυή χαρακτήρα της. Ωστόσο με αυτή τη διάκριση δεν εγκαταλείπεται ακόμη το πεδίο της κλασικής πολιτικής οικονομίας που αντιλαμβάνεται την εργασία ως μη κοινωνική διαδικασία μεταξύ ανθρώπου και φύσης. Αυτό επιτυγχάνεται μόνο όταν η αφηρημένη εργασία αναγνωρίζεται πραγματικά ως ειδικά κοινωνικός προσδιορισμός της εργασίας.¹⁴²

Η δικιά μας θέση μάλλον τοποθετείται κάπου στο μεταξύ της αναγνώρισης των αμφισημιών του Μαρξικού κειμένου που εκφράζεται από τη μία μέσω του σχολιασμού του Χάϊνριχ και από την άλλη μέσω της ανάγκης της ανακατασκευής που προτείνουν οι Ποστόουν και Ράϊχελτ αντίστοιχα. Η αναγνώριση της αμφισημίας που εντοπίζεται στον ορισμό της έννοιας της αφηρημένης εργασίας στον Μαρξ δεν μπορεί παρά να αναγνωρισθεί εντός της ίδιας της διεργασίας μέσα από την οποία η ίδια η σκέψη του Μαρξ στη διαδικασία της εκφοράς της

¹⁴¹ Reichelt, H., «Why did Marx conceal his method» στο *Open Marxism: Emancipating Marx*, Τόμος Τρίτος και Postone, M., *Time Labour and Social Domination: A reinterpretation of Marx's Critical Theory*

¹⁴² Heinrich, M., «Η Χρηματική Θεωρία της Αξίας» στο *Θέσεις*. Τεύχος 133, περίοδος: Οκτώβριος - Δεκέμβριος 2015

διαρκώς μετασχηματίζεται. Η παραπάνω θέση παρατηρείται μέσα από τις σημειώσεις στις οποίες ο Μαρξ σχολιάζει τα ίδια τα κείμενα του, αλλά και στις πολλαπλές εκδοχές της πραγμάτευσης της αξίας που μας παραχώρησε, μεταξύ της πρώτης Γερμανικής και της Γαλλικής μετάφρασης του *Κεφαλαίου* που εκδόθηκαν, όσο ήταν εν ζωή και που ο ίδιος επιμελήθηκε. Αυτή η ανάγνωση μας ωθεί να αναγνωρίσουμε το υποκείμενο της συγγραφής μέσα στη ζωντανή διαδικασία της θεωρητικής του διαδρομής, έχοντας επίγνωση των αμφισημιών που προκύπτουν στην ίδια τη σκέψη του. Επομένως σε ότι αφορά την αφηρημένη εργασία, η θέση μας βλέπει τον Μαρξ στον ορίζοντα της ανολοκλήρωτης τομής του με το πεδίο της κλασσικής πολιτικής οικονομίας. Όπως θα επιδιώξουμε να αναδείξουμε παρακάτω, η κεντρική για τον Μαρξικό στοχασμό πραγμάτευση αξίας και των αξιακών της μορφών, καθίσταται κατανοητή μόνο εάν εκληφθεί η αφηρημένη εργασία ως μια πλήρως κοινωνική και όχι φυσιολογική έννοια, αναγκάζοντας μας να κινηθούμε *ενάντια στον Μαρξ με τον Μαρξ* σε ορισμένα σημεία του ίδιου του Μαρξικού κειμένου.

Σημειώσεις στο περιθώριο για την αξία:

1. Ακολουθώντας τον Μαρξ στο πρώτο τμήμα του πρώτου κεφαλαίου του *Κεφαλαίου*, εκ πρώτης όψεως το εμπόρευμα γίνεται αντιληπτό σαν ένα απλό εξωτερικό αντικείμενο, ένα χρήσιμο πράγμα. Αποτελεί ένα απλό αντικείμενο χρήσης προορισμένο να ικανοποιήσει την οποιαδήποτε ανθρώπινη ανάγκη, είτε καταναλωμένο με τρόπο άμεσο ως μέσο αυτοσυντήρησης είτε έμμεσο ως παραγωγικό μέσο.¹⁴³ Ο Μαρξ διακρίνει ότι κάθε εμπόρευμα ως αντικείμενο χρήσης είναι ταυτόχρονα ποιότητα και ποσότητα.¹⁴⁴ Η ποιότητα του πράγματος προσδιορίζεται από τις πολύπτυχες ιδιότητές του που σχηματοποιούν τον χαρακτήρα του ως αντικείμενο χρήσης. Το εμπόρευμα ως χρήσιμο πράγμα επακολούθως το καθιστά μια χρηστική αξία. Αυτή η χρησιμότητα είναι συνυφασμένη με το ίδιο το σώμα του εμπορεύματος ως υλικό πράγμα αποτελώντας απαραίτητο όρο της ύπαρξής του χωρίς το οποίο θα ήταν άχρηστο.¹⁴⁵ Η εξέταση που καταλαμβάνεται με την ανάκριση του εμπορεύματος, εκτυλίσσεται πάντοτε μέσα από την προϋπόθεση πως αυτή η χρηστική αξία είναι ποσοτικά προσδιορισμένη, ότι αποτελείται δηλαδή από συγκεκριμένες ποσότητες συγκεκριμένων χρήσιμων αντικειμένων. Ακολουθεί από τον

¹⁴³ Μαρξ, Κ., Το Κεφάλαιο, τομ. Πρώτος, σ. 19

¹⁴⁴ Ο.π., σ.19

¹⁴⁵ Ο.π., σ.20

ορισμό του εμπορεύματος ως χρηστική αξία, ότι αυτή η ιδιότητα του πραγματοποιείται μόνο κατά τη κατανάλωση του, τη χρήση του.

Σύμφωνα με τον Μαρξ, η χρηστική αξία ενός πράγματος εκφράζει το υλικό περιεχόμενο του πλούτου σε κάθε κοινωνική μορφή, ανεξαιρέτως του ιδιαίτερου κοινωνικού και οικονομικού καθεστώτος της οργάνωσης της ανθρώπινης παραγωγικής δραστηριότητας. Παρόλα αυτά στη συγκεκριμένη κοινωνική μορφή την οποία προσδοκεί να ερευνήσει ο Μαρξ, όπου τα αποτελέσματα της κοινωνικής εργασίας εμφανίζονται ως εμπορεύματα- αυτή της αστικής κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας- τα χρήσιμα αυτά πράγματα συνιστούν συνάμα τον υλικό φορέα της ανταλλακτικής αξίας.¹⁴⁶ Η ιδιότητα του εμπορεύματος ως φορέας ανταλλακτικής αξίας δεν αποτελεί συνεπώς μια φυσική ιδιότητα του αντικείμενου, αλλά μια αποκλειστικά κοινωνική διάσταση του.¹⁴⁷ Τα προϊόντα της ανθρώπινης εργασιακής δραστηριότητας αποκτούν τον μορφικό κοινωνικό και οικονομικό καθορισμό του εμπορεύματος, δηλαδή εκφράζουν μια ανταλλακτική αξία, μόνο στο συγκεκριμένο συγκείμενο της κοινωνικής συνθήκης στην οποία παράγονται με σκοπό να ανταλλαχθούν.¹⁴⁸ Η φυσική μορφή ενός αντικείμενου εμπερικλείει το απλό υλικό περιεχόμενο που το καθιστά χρήσιμο πράγμα, μια χρηστική αξία. Εντός του πεδίου της αστικής καπιταλιστικής κοινωνίας όμως, η κοινωνική μορφή του ίδιου αντικείμενου το μεταμορφώνει σε εμπόρευμα, ένα εργασιακό προϊόν προορισμένο για ανταλλαγή, μια ανταλλακτική αξία. Το γεγονός ότι ένα αντικείμενο αποτελεί εμπόρευμα δεν είναι ποιότητα του αντικείμενου καθ' εαυτού, αλλά του συγκεκριμένου κοινωνικού συγκείμενου στο οποίο παράγεται.¹⁴⁹

Εκ πρώτης όψεως σύμφωνα με τον Μαρξ, η ανταλλακτική αξία ενός εμπορεύματος προσλαμβάνεται ως η χωρικά και χρονικά μεταβλητή αναλογία στην οποία μια συγκεκριμένη ποσότητα ενός χρήσιμου πράγματος ανταλλάσσεται με ένα άλλο, διαφορετικό χρήσιμο πράγμα. Η ανταλλακτική αξία εδώ εμφανίζεται ως μια ποσοτικά προσδιορισμένη ενδεχομενική και εξωτερική σχέση μιας χρηστικής αξίας με μια άλλη, όπου η σκέψη της έκφρασης μιας εσωτερικής ανταλλακτικής αξίας σύμφυτη με το ίδιο το εμπόρευμα να λαμβάνεται ως

¹⁴⁶ Ο.π., σ.20

¹⁴⁷ Ο.π., σ.20

¹⁴⁸ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος, σ. 20

¹⁴⁹ Heinrich, M., *Το Κεφάλαιο του Καρλ Μαρξ: Εισαγωγή στους Τρεις Τόμους*, μτφ Λαλοπούλου, Σ. Εκδόσεις Futura, 2017, σ. 49

αντιφατική.¹⁵⁰ Στη αστική κεφαλαιοκρατική κοινωνία η οποία διαπερνιέται από διευρυμένη εμπορευματική παραγωγή και συναλλαγή, ένα συγκεκριμένο εμπόρευμα φέρει μυριάδες ανταλλακτικές αξίες εφόσον ανταλλάσσεται σε μια πληθώρα αναλογιών με άλλα εμπορεύματα. Αυτή η συνθήκη εκδηλώνει όμως ότι από τη στιγμή που τα αναρίθμητα εμπορεύματα σε συγκεκριμένη αναλογία συνιστούν την ανταλλακτική αξία του μεμονωμένου εμπορεύματος, σε αυτή την αναλογία οι ετερόκλητες χρηστικές αξίες είναι μεταξύ τους ανταλλάξιμες. Σύμφωνα με τον Μαρξ, από τα παραπάνω συνεπάγεται αφενός ότι «οι ισχύουσες ανταλλακτικές αξίες του ίδιου εμπορεύματος εκφράζουν κάτι το όμοιο» και αφετέρου πως «η ανταλλακτική αξία μπορεί εν γένει να είναι μόνο ο τρόπος έκφρασης, «η μορφή εμφάνισης» [*Erscheinungsform*] ενός περιεχομένου διακριτού από την ίδια».¹⁵¹

Συνεπώς στη περίπτωση της εξέτασης της σχέσης ανταλλαγής δύο μεμονωμένων εμπορευμάτων, διαφαίνεται πως αυτή η σχέση εκφράζεται αναγκαστικά μέσα από μια εξίσωση στην οποία μια συγκεκριμένη ποσότητα του πρώτου εμπορεύματος εξισώνεται με μια συγκεκριμένη ποσότητα του δεύτερου εμπορεύματος.¹⁵² Η εξίσωση αυτή υποδηλώνει ότι αυτές οι ποιοτικά ανόμοιες χρηστικές αξίες δεδομένου ότι είναι ανταλλακτικές αξίες, μοιράζονται μια κοινή ιδιότητα, ένα τρίτο το οποίο δεν είναι κανένα απ' τα δυο και προς το οποίο είναι ίσα.¹⁵³ Από τη στιγμή που η ανταλλακτική αξία εκδηλώνει μια ποσοτική σχέση μεταξύ των εμπορευμάτων, εκφράζει κατά των Μαρξ, μια αφαίρεση από τις ιδιαίτερες ποιότητες των χειροπιαστών σωμάτων μέσα από τις οποίες υλικοποιούνται ως χρηστικές αξίες. Επομένως, εφόσον η χρησιμότητα των εμπορευμάτων ως χρηστικές αξίες είναι αδιαχώριστη από τη σωματική τους σύνθεση, το κοινό αυτό στοιχείο δια του οποίου εξισώνονται δεν δύναται να αποτελέσει έκφανση των υλικών τους ιδιοτήτων. «Ως χρηστικές αξίες τα εμπορεύματα είναι προπάντων διαφορετικής ποιότητας, ως ανταλλακτικές αξίες μπορούν να είναι μόνο διαφορετικής ποσότητας, δεν περιέχουν δηλαδή ούτε ένα άτομο χρηστικής αξίας».¹⁵⁴

Κατά τον Μαρξ λοιπόν, με την αφαίρεση που προκύπτει από την ανταλλακτική σχέση μεταξύ των εμπορευμάτων, απαλείφονται οι αισθητηριακές υλικές ποιότητες που διαμορφώνουν τη

¹⁵⁰ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος. σ. 20

¹⁵¹ Ο.π., σ. 21

¹⁵² Ο.π

¹⁵³ Ο.π

¹⁵⁴ Ο.π

χρηστική τους αξία.¹⁵⁵ Η μοναδική ιδιότητα που απομένει στα εμπορεύματα ως ανταλλακτικές αξίες είναι το γεγονός ότι αποτελούν εργασιακά προϊόντα. Ως συνέπεια το εμπόρευμα παύει να αποτελεί κάποιο συγκεκριμένο χρήσιμο πράγμα, το αποτέλεσμα μιας συγκεκριμένης ένσκηπτης παραγωγικής δραστηριότητας. Με την αφαίρεση από «τον χρήσιμο χαρακτήρα των εργασιακών προϊόντων εξαφανίζεται και ο χρήσιμος χαρακτήρας των εργασιών που έχουν παρασταθεί σε αυτά, εξαφανίζονται λοιπόν επίσης οι διάφορες συγκεκριμένες μορφές των εργασιών, δεν διαφέρουν μεταξύ τους, αλλά έχουν αναχθεί όλες τους σε όμοια ανθρώπινη εργασία, αφηρημένη ανθρώπινη εργασία».¹⁵⁶ Συνεπώς από την αφαίρεση που προέκυψε στην σχέση ανταλλαγής, το μόνο που απομένει στα εμπορεύματα είναι το «απλό πῆγμα αδιαφοροποίητης ανθρώπινης εργασίας», η φαντασματώδης αντικειμενικότητα του «ξοδέματος ανθρώπινης εργασιακής δύναμης χωρίς αναφορά στη μορφή αυτού του ξοδέματος». Ως ανταλλακτικές αξίες συνεπώς τα εμπορεύματα αποτελούν «κρύσταλλοι αυτής της κοινής κοινωνικής υπόστασης», της όμοιας ανθρώπινης αφηρημένης εργασίας συνιστώντας «αξίες- εμπορευματικές αξίες».¹⁵⁷ Κατά τη διάρκεια της σχέσης ανταλλαγής των εμπορευμάτων επομένως, διαδραματίζεται μια απόλυτη αφαίρεση από το συγκεκριμένο ποιοτικά προσδιορισμένο υλικό περιεχόμενό τους, εξαλείφοντας κατ' επέκταση τα ίχνη των ιδιαίτερων χρήσιμων εργασιών από τις οποίες παράχθηκαν, όπου το κοινό στοιχείο που παρασταίνεται στη σχέση είναι η αξία τους. Ένα εργασιακό προϊόν λοιπόν, δημιουργημένο εντός της καπιταλιστικής οργάνωσης της παραγωγικής δραστηριότητας, δηλαδή ένα εμπόρευμα, έχει «αξία» και συνεπώς δύναται να εξομοιωθεί και να ανταλλαχθεί με κάθε άλλο εμπόρευμα «μόνο επειδή σε αυτό εξαντικειμενεύτηκε ή υλοποιήθηκε αφηρημένη ανθρώπινη εργασία».¹⁵⁸

2. Προτού προχωρήσουμε σε μια πιο εκτενή εξέταση της αφηρημένης εργασίας στο Μαρξικό κείμενο του *Κεφαλαίου*, θα επισημάνουμε εν συντομία τα κεντρικά σημεία που διαπιστώσαμε από το επιχείρημα του Μαρξ μέχρι στιγμής. Παρατηρώντας αναδρομικά την επιχειρηματολογική ανάπτυξη της κατηγορίας του εμπορεύματος διατηρούμε ότι η εμφάνιση των αντικειμένων στην κοινωνική καθημερινότητα, φέροντας τη χαρακτηριστική μάσκα του εμπορεύματος, δεν αποτελεί κάποια φυσική τους ταυτότητα. Συνιστά μάλλον το ειδικά κοινωνικό ένδυμα στο οποίο τυλίγονται τα πράγματα, ο οικονομικός μορφικός προσδιορισμός

¹⁵⁵ Ο.π

¹⁵⁶ Ο.π., σ. 22

¹⁵⁷ Ο.π.

¹⁵⁸ Ο.π., 22

που λαμβάνουν τα προϊόντα της κοινωνικής εργασίας στο συγκεκριμένο συγκείμενο της καπιταλιστικής οργάνωσης της παραγωγικής δραστηριότητας. Το εμπόρευμα κατανοείται ως ένας κοινωνικός καθορισμός των πραγμάτων διαμορφωμένος από τον ιδιαίτερο κοινωνικό σχηματισμό στον οποίο τα πράγματα παράγονται. Ο κοινωνικός μορφικός καθορισμός παραμένει διακριτός από τη φυσική μορφή των πραγμάτων, τα οποία εμφανίζονται ως απλές χρηστικές αξίες.¹⁵⁹ Με τον χαρακτήρα μιας ωμής νομοτέλειας, η μοίρα των αποτελεσμάτων της εργασίας στον καπιταλιστικό κοινωνικό σχηματισμό κατά κανόνα είναι η εμπορευματική ανταλλαγή και ως εκ τούτου συνοδεύονται καταστατικά από μια ανταλλακτική αξία.

Η ανταλλακτική αξία των εμπορευμάτων επομένως είναι μια θεμελιακή ιδιότητα των εργασιακών προϊόντων σύμφυτη με τον κοινωνικό καθορισμό τους ως εμπορεύματα. Στην ανταλλακτική αξία των εμπορευμάτων εμμένει μια έννοια σχεσιακότητας, η οποία αρθρώνει τις ποσοτικά προσδιορισμένες σχέσεις των εμπορευμάτων μεταξύ τους. Η σχέση μεταξύ των ετερογενών και ποιοτικά διαφορετικών εμπορευμάτων καθίσταται εφικτή λόγω της αναφοράς τους σε ένα κοινό στοιχείο που δεν διαγνώσκεται στα εμπορεύματα τα ίδια. Αυτή η κοινή ιδιότητα κατ' αυτό τον τρόπο δεν δύναται να ανακαλυφθεί στο αισθητηριακό υλικό σώμα του αντικειμένου, εφόσον οι αισθητηριακές ποιότητες τους ιδιάζουν στη συγκεκριμένη τους χρηστική αξία. Ως συνέπεια από τη στιγμή που αδυνατούμε να παρατηρήσουμε εμπειρικά αυτό το όμοιο τρίτο, συμπεραίνουμε ότι αποτελεί μια αφαίρεση από την υλική σύνθεση των εμπορευμάτων, εκδηλώνοντας μια μη- εμπειρική, υπεραισθητή ιδιότητα που παρόλα αυτά εμμένει στα ίδια. Από το γεγονός ότι η σχεσιακότητα μεταξύ των εμπορευμάτων δεν έγκειται στη σωματική τους σύνθεση, στη φυσική τους μορφή, διαφαίνεται πως το κοινό αυτό στοιχείο προέρχεται από την ιστορικά ειδική και κοινωνική σχηματοποίηση των αντικειμένων ως εμπορεύματα. Παρότι αυτή η όμοια ιδιότητα που μοιράζονται τα εμπορεύματα αποτελεί μια αφαίρεση, δεν μας επιτρέπει ο παραμερισμός της ως μιας νοητικής γενίκευσης εφόσον έχει μια πραγματική και διαμορφωτική επίδραση στον υλικό κόσμο.¹⁶⁰ Η δυνατότητα της ανταλλακτικής

¹⁵⁹ Μαρξ, Κ., Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας, μτφρ Μπαλωμένος. Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή. 2010 σ. 31

¹⁶⁰ Σύμφωνα με τον Κολλέτι, οι σύγχρονες συνθήκες έχουν αναδείξει τις βαθιές ανεπάρκειες της ορθόδοξης πραγμάτευσης της εργασιακής θεωρίας της αξίας, μια προσέγγιση που ακόμη επικρατεί στους κόλπους της Μαρξιστικής παράδοσης. Για τον Κολλέτι, η ορθόδοξη πλαισίωση της εργασιακής θεωρίας της αξίας εξομοιώνει την Μαρξική σκέψη ως ταυτόσημη με αυτή του Ρικάρντο, περιορίζοντας το εύρος της τον στενό κλοιό της οικονομικής σφαίρας. Εντός αυτού του σχήματος, η αφηρημένη εργασία γίνεται αντιληπτή ως μια απλή νοητική γενίκευση διαφόρων συγκεκριμένων εργασιών παρά να αποτελεί έκφραση μιας πραγματικής κοινωνικής σχέσης. βλ

σχέσης, δηλαδή την ανταλλαγή των εμπορευμάτων ως αισθητηριακά σώματα και συνεπώς την εκπλήρωση της βασικής προϋπόθεσης τους ως εμπορεύματα, καθίσταται εφικτή μόνο μέσα από αυτή την αφαίρεση.

Η αφαίρεση από τις χρηστικές αξίες των εργασιακών προϊόντων εντός της ανταλλακτικής τους σχέσης, εξαλείφει κατ' επέκταση και τις συγκεκριμένες ένσκοπες εργασίες που δαπανήθηκαν προς τη δημιουργία των αντικειμένων, μας αφήνει με την ομοειδή, αδιαφοροποίητη και αφηρημένη ανθρώπινη εργασία η οποία εκφράζει την αξία των εμπορευμάτων. Συνεπώς η ιστορικά προσδιορισμένη και πλήρως κοινωνική, υπεραισθητή αλλά εντελώς πραγματική ιδιότητα που εκφράζεται στην ανταλλακτική αξία του εμπορεύματος, που καθιστά δυνατή στην ανταλλακτική σχέση των εμπορευμάτων αποτελώντας η ίδια την σχέση μεταξύ τους, είναι η αξία. Επακολούθως, η αφηρημένη εργασία η οποία προσδιορίζει την υπόσταση της αξίας, παραγμένη από την αφαίρεση που προκύπτει κατά τη διάρκεια της ανταλλακτικής σχέσης σβήνοντας κάθε αναφορά στις συγκεκριμένες εργασίες που καταβλήθηκαν στη δημιουργία ενός εμπορεύματος, πρέπει επίσης να εκληφθεί ως μια κοινωνικά διαμορφωμένη υπεραισθητή συνθήκη στενά συνδεδεμένη στην έννοια της αξίας, η οποία επενεργεί συγκροτητικά στην υλική πραγματικότητα της εμπορευματικής παραγωγής.

Η υπόσταση που καθιστά δυνατή την ανταλλαξιμότητα της ειδικά κοινωνικής μορφής που λαμβάνουν τα προϊόντα της εργασίας στον καπιταλισμό, η αξία, παράγεται λοιπόν από τον ειδικά κοινωνικό χαρακτήρα που λαμβάνει η εργασία εντός του συγκεκριμένου αυτού. Μόνο εντός των κοινωνικών σχέσεων που ιδιάζουν στην αστική καπιταλιστική κοινωνία αποκτάει η εργασία μια αφηρημένη διάσταση.¹⁶¹ Συνεπώς, η έννοια της αξιακής υπόστασης δεν πρέπει να συλλαμβάνεται με ουσιοκρατικούς όρους. Δεν είναι μια ιδιότητα που υπάρχει μέσα στο μεμονωμένο εμπόρευμα, δηλαδή αυτό το τραπέζι δεν είναι εμποτισμένο με μια υπόσταση αξίας. Εξετάζοντας αυτό το σημείο, είδαμε τον Μαρξ να τονίζει ότι η αξιακή υπόσταση συνιστά μια κοινή ιδιότητα των εμπορευμάτων που σχηματίζεται στην ανταλλαγή και κατ' αυτό τον τρόπο

Colletti, L., *From Rousseau to Lenin: Studies in Ideology and Society*. Εκδόσεις Monthly Review Press, London. 1974. σ. 77- 81

¹⁶¹ Σημειωτέον αυτό που αληθεύει για κάθε κοινωνία δεν είναι το γεγονός ότι η εργασία είναι παραγωγική αξίας, αλλά πως η εργασία πάντοτε διακατέχεται από μια καθορισμένη κοινωνική μορφή. Η αξία για τον Μαρξ λοιπόν δεν είναι η συνέπεια μιας εξω- κοινωνικής εργασίας, αλλά μια κοινωνικά προσδιορισμένης μορφής. Βλ, Murray, P., *The Mismeasure of Wealth: Essays on Marx and Social Form*. σ. 123

είναι μια σχεσιακή υπόσταση. Ακριβώς για αυτό τον λόγο, αυτή η υπόσταση ανακαλύπτει τη μορφή της εμφάνισης της μέσα από μια σχέση. Αυτή η σχέση θα δούμε στη συνέχεια είναι αυτό που ονομάζει ο Μαρξ αξιακή μορφή, όπου η έκφραση της αξίας ενός εμπορεύματος μπορεί μόνο να εκφραστεί από ένα δεύτερο εμπόρευμα.

Σε αυτόν τον υπεραισθητό αλλά συνάμα αντικειμενικό κόσμο της εμπορευματικής παραγωγής και συναλλαγής, η φαινομενικά ενδεχομενική εμφάνιση της ανταλλακτικής αξίας εξορκίζεται.¹⁶²

Η ανταλλακτική αξία ανακαλύπτεται εν τέλει να εκφράζει ένα περιεχόμενο, να αποτελεί η μορφή εμφάνισης μιας κοινωνικής ουσίας η οποία δεν προσλαμβάνεται άμεσα απ' τις αισθήσεις, την αξία. Στην κοινωνική σχέση της ανταλλαγής η αξιακή ουσία δεν μπορεί παρά να εκδηλωθεί μέσα από το υλικό σώμα του εμπορεύματος, θολώνοντας τους κοινωνικούς προσδιορισμούς των προϊόντων και των εργασιών που αντικειμενοποιούνται σε αυτό. Ως συνέπεια η ανταλλακτική σχέση εμφανίζεται αναγκαστικά ως μια φυσική ιδιότητα των πραγμάτων καθ' εαυτών.¹⁶³

Συνεπώς βλέπουμε ήδη από τη μέχρι τώρα εξέταση του εμπορεύματος από τον Μαρξ, αφενός ότι η θεωρητικοποίηση της αξίας και της αφηρημένης εργασίας μας δείχνει προς την έννοια του χρήματος, η οποία παρότι δεν έχει ακόμη εισαχθεί εντός της προβληματικής αναγκαστικά προϋποτίθεται. Και αφετέρου ότι οι έννοιες της αφηρημένης εργασίας και της αξίας εκδηλώνουν μια στενή συνάφεια με την πραγμάτευση του φετιχισμού.¹⁶⁴ Παρόλο που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια η σχέση της αφηρημένης εργασίας, της αξίας και του χρήματος, θα αρκεστούμε σε ένα σύντομο σχόλιο προιδεάζοντας τη συζήτηση που θα αναπτύξουμε παρακάτω. Το εμπόρευμα γνωρίζουμε είναι μια χρηστική αξία, το αποτέλεσμα συγκεκριμένης χρήσιμης εργασίας προορισμένο αποκλειστικά για ανταλλαγή. Στην ανταλλακτική του σχέση οι αισθητηριακές του ποιότητες σβήνονται όπως και η χρήσιμη εργασία που δαπανήθηκε στην παραγωγή του. Το μοναδικό στοιχείο που απομένει με την αφαίρεση της ανταλλαγής, πλάθοντας το έδαφος από το οποίο θα εκφραστεί η αξία του εμπορεύματος, είναι ότι αποτελεί προϊόν αφηρημένης ομοειδούς

¹⁶² Σε αντίθεση με τη πολεμική του Μπέιλι ενάντια στη Ρικαρτιανή σύλληψη της εγγενούς αξίας των εμπορευμάτων, ο Μαρξ ισχυρίστηκε ότι παρόλο που η ανταλλακτική αξία συνιστά η αναγκαία μορφή έκφρασης της αξίας, δεν είναι όμως ταυτόσημη με αυτή. Βλ. Ο.π., σ. 124

¹⁶³ Adorno, T. W., Erlenbusch-Anderson, V., & O'Kane, C. Theodor W. Adorno on 'Marx and the Basic Concepts of Sociological Theory', *Historical Materialism*, 26(1), 154-164. 2018. σ. 160

¹⁶⁴ Όπως τον Ρούμπιν, ο Κολλέτι ισχυρίζεται πως αυτό που σπάνια γίνεται κατανοητό από τους ερμηνευτές του Μαρξ, είναι ότι η αξιακή του θεωρία είναι ταυτόσημη της θεωρία του για το φετίχ. Επομένως αυτό που πρέπει να εξηγήσει ο Μαρξ είναι: αφενός, γιατί λαμβάνουν τα προϊόντα της εργασίας τη μορφή του εμπορεύματος, και αφετέρου, γιατί εμφανίζεται η αξία της εργασίας ως η αξία των αντικειμένων. βλ. Colletti, L., *From Rousseau to Lenin: Studies in Ideology and Society*. σ. 82

εργασίας. Η αξία του εμπορεύματος όμως, δεν μπορεί να εκδηλωθεί από το ίδιο το αντικείμενο και συνεπώς αναγκαστικά εκφράζεται στο σώμα ενός ισοδύναμου, το χρήμα. Η εσωτερική σχέση του διττού χαρακτήρα που ενέχεται στο εμπόρευμα, μεταξύ χρηστικής αξίας και αξίας, εξωτερικεύεται στον αναδιπλασιασμό εμπόρευμα και χρήμα, όπου στη σχέση αυτή τα προϊόντα της εργασίας καθίστανται αξιακά αντικειμενικές μορφές.

Ο χρόνος της αφηρημένης εργασίας:

Μια χρηστική αξία σχολιάσαμε ήδη αναγνωρίζεται ως αξία, επειδή εξαντικειμενικεύτηκε σε αυτή αφηρημένη ανθρώπινη εργασία, όπου το μέγεθος της αξίας ενός προϊόντος μετριέται από το ποσό της αξιογενετικής υπόστασης, δηλαδή της εργασίας που περιέχεται σε αυτό. Το μέτρο της ποσότητας της εργασίας σύμφωνα με τον Μαρξ ευρίσκεται στη χρονική διάρκεια της, και αντίστοιχα το μέτρο του ίδιου του εργάσιμου χρόνου είναι τα αντικειμενικά χρονικά διαστήματα της μέρας και της ώρας.¹⁶⁵

Η αξία ενός εμπορεύματος παρόλα αυτά δεν καθορίζεται από την εργασιακή δραστηριότητα του ατομικού εμπορευματοπαραγωγού. Στη περίπτωση αυτή, «όσο πιο οκνός ή αδέξιος είναι ένας άνθρωπος, τόσο περισσότερη αξία θα έχει το εμπόρευμα του, διότι χρειάζεται τόσο περισσότερο χρόνο για την κατασκευή του».¹⁶⁶ Η μέτρηση της χρονικής διάρκειας της εργασίας του μεμονωμένου παραγωγού είναι η μέτρηση του χρονικού πέρασ της συγκεκριμένης, χρήσιμης εργασίας. Ο Μαρξ διακρίνει τον χρόνο εργασίας που προσδιορίζει το αξιακό μέγεθος από τον πραγματικό ατομικά αναγκαίο χρόνο εργασίας του μεμονωμένου εμπορευματοπαραγωγού.¹⁶⁷ Η εργασία είναι παραγωγός αξίας μόνο ως όμοια ανθρώπινη εργασία και επομένως η εκάστοτε εργασιακή δύναμη δεν ισχύει ως ιδιαίτερη εργασιακή δύναμη, αλλά ως μέση εργασιακή δύναμη. Συνεπώς, αξιογενετικός είναι μόνο ο «κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας».¹⁶⁸ Ο «κοινωνικά

¹⁶⁵ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος, σ. 22

¹⁶⁶ Ο.π., 22

¹⁶⁷ Όπως σημειώνει ο Μαρξ στα *Grundrisse*, «Ο ίδιος ο χρόνος εργασίας υπάρχει σαν τέτοιος μόνο υποκειμενικά, μόνο με τη μορφή της δραστηριότητας. Στο βαθμό που είναι ανταλλάξιμος σαν τέτοιος (δηλαδή είναι ο ίδιος εμπόρευμα), ο χρόνος εργασίας καθορίζεται όχι μόνο ποσοτικά αλλά και ποιοτικά, και είναι διαφοροποιημένος – καθόλου γενικός και ίσος με τον εαυτό του χρόνος εργασίας· αντίθετα, αντιστοιχεί σαν υποκείμενο τόσο λίγο στο γενικό χρόνο εργασίας που καθορίζει τις ανταλλακτικές αξίες, όσο λίγο αντιστοιχούν σ' αυτόν σαν αντικείμενο και τα ιδιαίτερα εμπορεύματα και προϊόντα» Μαρξ, Κ., *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας* (1857-1858), τόμος Ι, σ. 120

¹⁶⁸ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος, σ. 22

αναγκαίος εργάσιμος χρόνος» σύμφωνα με τον Μαρξ «είναι ο εργάσιμος χρόνος που απαιτείται για να παραχθεί κάποια χρηστική αξία με τους δεδομένους κοινωνικά κανονικούς όρους παραγωγής και με τον κοινωνικά μέσο βαθμό δεξιότητας και έντασης της εργασίας». ¹⁶⁹ Ο εργάσιμος χρόνος που λειτουργεί ως μέτρο της αξίας λοιπόν δεν είναι ατομικός και ενδεχομενικός, αλλά κοινωνικός και αναγκαίος.

Σύμφωνα με τον Μαρξικό ορισμό του «κοινωνικά αναγκαίου εργάσιμου χρόνου», θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι το αξιακό μέγεθος ενός εμπορεύματος διαμορφώνεται μόνο από τον μέσο όρο των τεχνολογικών συνθηκών που επικρατούν στη διαδικασία παραγωγής. Αυτές οι κοινωνικά δεδομένες μέσες συνθήκες παραγωγής ακολουθώντας αυτή την διαδρομή ανάγνωσης ορίζουν την αξία των εμπορευμάτων ανεξάρτητα από την ανταλλαγή. Στη περίπτωση αυτή, όταν δηλαδή ο «κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας» προσδιορίζεται αποκλειστικά από το πρίσμα της τεχνολογικής σύνθεσης, τότε πρόκειται για τον καθορισμό της συγκεκριμένης εργασίας. Συνεπώς στη περίπτωση αυτή η «αξιογενετική υπόσταση», η αφηρημένη εργασία, μετριέται εντέλει με μέτρο της, τη συγκεκριμένη εργασία. ¹⁷⁰ Αυτή η ερμηνευτική γραμμή είναι συμβατή με τη σύλληψη της αφηρημένης εργασίας ως φυσιολογικής ιδιότητας της εργασίας. Εάν όμως η αφηρημένη εργασία κατανοείται ως μια προσδιορισμένη κοινωνική σχέση μεταξύ των ιδιωτικών εργασιών που προκύπτει από την ανταλλαγή, είναι αδύνατο να αναγορεύσουμε έτσι απλά τη διάρκεια της δαπάνης της εργασιακής δύναμης σε μέτρο της ποσότητας αφηρημένης εργασίας. Η αφηρημένη εργασία ως κοινωνική σχέση δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να «δαπανηθεί». ¹⁷¹

Τα παραπάνω παρόλα αυτά δεν αποκλείουν ότι η αξία του εμπορεύματος ενέχει και ποσοτικό προσδιορισμό. Εκλαμβάνοντας την αφηρημένη εργασία, δηλαδή την αξιακή υπόσταση ως ένα οιοσδήποτε «βάθρο» μας ανοίγεται η δυνατότητα του καθορισμού της ποσότητας της. ¹⁷² Η αφηρημένη εργασία ως η υπόσταση της αξίας όπως έχουμε υπογραμμίσει, δεν αποτελεί η ίδια αντικείμενο ή ένα στοιχείο που ανακαλύπτουμε μέσα στο αντικείμενο, αλλά συνιστά τον υλικό αντικατοπτρισμό μιας κοινωνικής σχέσης μεταξύ των ιδιωτικά δαπανημένων συγκεκριμένων εργασιών και προκύπτει κατά τη διάρκεια της ανταλλαγής. Συνεπώς όπως στο μεμονωμένο και

¹⁶⁹ Ο.π., 23

¹⁷⁰ Heinrich, M., «Η Χρηματική Θεωρία της Αξίας»

¹⁷¹ Ο.π

¹⁷² Ο.π

απομονωμένο εμπόρευμα δεν διαγνώσκεται αξία, αντίστοιχα δεν προσιδιάζει σε αυτό ούτε και αξιακό μέγεθος. Η αξία και επακολούθως το αξιακό μέγεθος προσιδιάζουν στα προϊόντα της εργασίας μόνο από κοινού, δηλαδή στην σχέση τους καθόσον αναφέρονται το ένα στο άλλο ως εμπορεύματα και η ιδιωτικά δαπανημένη εργασία αποδεικνύεται συστατικό μέρος της συνολικής κοινωνικής εργασίας.¹⁷³ Κατ' αυτό τον τρόπο σημειώνει ο Μαρξ: «Το αξιακό μέγεθος του εμπορεύματος εκφράζει λοιπόν μια αναγκαία και εμμενή στη διαδικασία διαμόρφωσης του σχέση με τον κοινωνικό εργάσιμο χρόνο»¹⁷⁴ Επομένως, η χρονική διάρκεια συλλαμβάνεται ως το μέτρο της αφηρημένης εργασίας μόνο στον βαθμό που αυτό γίνεται αντιληπτό στο πλαίσιο ανταλλασσόμενων εμπορευμάτων που εξομοιώνονται στην ανταλλαγή, για τα οποία δαπανήθηκε ένα μέρος του συνολικού εργάσιμου χρόνου. Ο προσδιορισμός του αξιακού μεγέθους ενός εμπορεύματος μέσα από τον κοινωνικά αναγκαίο εργάσιμο χρόνο υποδεικνύει μια αναφορά στη κοινωνική δραστηριότητα ως σύνολο. Είναι το αποτέλεσμα μιας κοινωνικής διαδικασίας που εκτυλίσσεται πίσω από τις πλάτες των εμπορευματοπαραγωγών και τους εμφανίζονται ως δεδομένη από την παράδοση.¹⁷⁵ Αυτή η κοινωνική διαδικασία περιλαμβάνει μια γενική κοινωνική διαμεσολάβηση της ατομικής πρακτικής, όπου η μεμονωμένη εργασιακή δραστηριότητα των παραγωγών εμπορευμάτων ως σύνολο συγκροτούν ένα γενικό εξωτερικό κανόνα που μετέπειτα επιδράει ρυθμιστικά στην κάθε μία.¹⁷⁶

Ο άμεσος εργάσιμος χρόνος δεν συνιστά τον εργάσιμο χρόνο που αποτελεί μέτρο του αξιακού μεγέθους, όπως αντίστοιχα και η αφηρημένη εργασία ως αξιακή υπόσταση των εμπορευμάτων, δεν έχει άμεσο και απτό χαρακτήρα, δηλαδή δεν είναι συγκεκριμένη εργασία. Η αφηρημένη εργασία υπ' αυτή την έννοια δεν δύνανται να μετρηθεί με απλή χρονική διάρκεια, αλλά υπολογίζεται αντιθέτως μέσα από ένα οιονεί αφηρημένο εργάσιμο χρόνο. Αυτή η μέτρηση προφανώς δεν πραγματοποιείται με ένα ρολόι, αλλά διαδραματίζεται κατά τη διάρκεια της ανταλλαγής. Το γεγονός ότι ο χρόνος της αφηρημένης εργασίας που επικυρώνεται κοινωνικά στην ανταλλαγή απορρέει από τη συγκεκριμένη εργασία που καταβλήθηκε στη παραγωγή του εμπορεύματος, δεν υπονοεί το αντίστροφο, ότι δηλαδή κάθε ώρα συγκεκριμένη εργασία μετράει ως μία ώρα αφηρημένης εργασίας.¹⁷⁷ Αυτό που ιδιάζει στην αστική καπιταλιστική

¹⁷³ Ο.π

¹⁷⁴ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος. σ. 80

¹⁷⁵ Ο.π., σ. 27

¹⁷⁶ Postone, M., *Time Labour and Social Domination: A reinterpretation of Marx's Critical Theory*. σ. 191

¹⁷⁷ Murray, P., *The Mismeasure of Wealth: Essays on Marx and Social Form*. σ. 231

κοινωνία συνεπώς είναι ότι η συγκεκριμένη εργασία υποχρεώνεται να λάβει τη μορφή του αντίθετου της. Ούτως ώστε να αναγνωρισθεί ως κοινωνικά αναγκαία εργασία, πρέπει υποχρεωτικά να παρασταθεί ως αδιαφοροποίητη, εξισωμένη και φαντασματώδης αφηρημένη εργασία. Μόνο υπό αυτό τον όρο αποκτάει το προϊόν της εργασίας αξιακή εγκυρότητα.

Συνεπώς, ο αφηρημένος εργάσιμος χρόνος είναι το τμήμα του χρόνου εργασίας που ξοδεύει ο ατομικός εμπορευματοπαραγωγός το οποίο στην ανταλλαγή αναγνωρίζεται ως συστατικό μέρος της συνολικής κοινωνικής εργασίας. Από τη μία η αναγνώριση και από την άλλη η μέτρηση του αφηρημένου χρόνου εργασίας δύναται να διεξαχθεί μόνο μέσω του χρήματος.¹⁷⁸

Ο χρόνος που δαπανάται στη παραγωγή ενός ιδιαίτερου εμπορεύματος μεσολαβείται με ένα κοινωνικά γενικό τρόπο και μετατρέπεται σε ένα μέσο όρο που προσδιορίζει το αξιακό μέγεθος του εμπορεύματος, το οποίο εμφανίζεται πάντοτε *post festum* κατά τη διάρκεια της ανταλλαγής. Ο κοινωνικά αναγκαίος εργάσιμος χρόνος επομένως είναι και αυτός μια μη αισθητή και μη παρατηρήσιμη συνθήκη στους παραγωγούς. Κανείς δεν ξέρει σαν εργάζεται ποια είναι η απαραίτητη χρονική διάρκεια προς τη παραγωγή ενός εμπορεύματος. Ο κοινωνικά αναγκαίος εργάσιμος χρόνος υποστασιοποιείται μόνο εκ των υστέρων τη στιγμή που το προϊόν φιλοδοξεί να πωληθεί στην αγορά. Με την ανταλλακτική αφαίρεση που συγκροτεί την αξία του εμπορεύματος, εκφράζεται συνάμα και το αξιακό του μέγεθος. Συνεπώς, ως έννοια ο κοινωνικά αναγκαίος εργάσιμος χρόνος δεν πρέπει όμως να ληφθεί ως ένας απλός ποσοτικός προσδιορισμός της υπόστασης της αφηρημένης εργασίας. Αποτελεί ταυτόχρονα και ένας ποιοτικός καθορισμός που διαμορφώνει την ίδια τη συγκεκριμένη εργασιακή δραστηριότητα του ιδιωτικού εμπορευματοπαραγωγού. Η έννοια του «κοινωνικά αναγκαίου εργάσιμου χρόνου» λοιπόν, εκθέτει τον κοινωνικά προσδιορισμένο χρονικό κανόνα ο οποίος διαμορφώνεται από τη δραστηριότητα των μεμονωμένων εμπορευματοπαραγωγών και στον οποίο είναι υποχρεωμένοι να συμμορφωθούν. Δεν αρκεί η δομική προσταγή που επιτάσσει την παραγωγή αγαθών αποκλειστικά για ανταλλαγή για να αναγνωρισθεί το αντικείμενο της εργασιακής δραστηριότητας ως αξία, ο χρόνος της παραγωγικής δραστηριότητας πρέπει και αυτός να εκφράζει τον κοινωνικά αναγκαίο εργάσιμο χρόνο. Συνεπώς ως κατηγορία της ολότητας, ο κοινωνικά αναγκαίος εργάσιμος χρόνος συμπυκνώνει την αντικειμενική κοινωνική αναγκαιότητα την οποία αντιμετωπίζουν οι παραγωγοί εμπορευμάτων. Ο διαμεσολαβητικός

¹⁷⁸ Heinrich, M., «*Η Χρηματική Θεωρία της Αξίας*»

χαρακτήρας της ανθρώπινης εργασιακής δραστηριότητας στην αστική καπιταλιστική κοινωνία διατρέχεται από μια χρονική διάσταση όπου ο χρόνος εμφανίζεται ως εξωτερικά επιβαλλόμενη αναγκαιότητα.¹⁷⁹

Η αξία ενός εμπορεύματος συνεπώς, στο πλαίσιο της ανταλλαγής συνιστά ένα μέρος της συνολικής κοινωνικής εργασίας, όπου το αξιακό μέγεθος του δεν καθρεπτίζει τον πραγματικά δαπανημένο εργάσιμο χρόνο της παραγωγής του, αλλά τη γενική κοινωνική διαμεσολάβηση που εκφράζει η έννοια του κοινωνικά αναγκαίου εργάσιμου χρόνου. Η μέτρηση της αξίας στην ανταλλαγή κατ' αυτό τον τρόπο αποτελεί μια προσδιορισμένη σχέση μεταξύ της ιδιωτικής εργασίας του απομονωμένου παραγωγού και της συνολικής κοινωνικής εργασίας υπό τη μορφή μιας σχέσης μεταξύ στιγμής και ολότητας. Και οι δύο όροι αυτής της σχέσης συγκροτούνται από τον ιδιαίτερο διφυή χαρακτήρα της καπιταλιστικής εργασίας όπου αφενός ως συγκεκριμένη εργασία αποτελεί μια ιδιωτικά διεξαγμένη ένσκηπη παραγωγική δραστηριότητα και ως αφηρημένη εργασία διατηρεί μια κοινωνικά διαμεσολαβητική διάσταση εφόσον εκφράζει τη κοινωνική σχέση των ιδιωτικών εργασιών μεταξύ τους.

Η συγκεκριμένη – αφηρημένη εργασία:

1. Προηγουμένως επικεντρώνοντας το διερευνητικό μας βλέμμα στο πρώτο τμήμα της ενότητας για το *Εμπόρευμα και Χρήμα* στο *Κεφάλαιο* καταπιαστήκαμε με τη εξέταση του εμπορεύματος, δηλαδή της ειδικά κοινωνικής μορφής που λαμβάνει το προϊόν της εργασιακής δραστηριότητας στο συγκείμενο των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Προχωρώντας τώρα, στρέφοντας την προσοχή μας στο δεύτερο τμήμα της πρώτης ενότητας, θα προσηλωθούμε στην εξέταση του ειδικού κοινωνικού χαρακτήρα της εμπορευματο-παραγωγικής εργασίας. Το εμπόρευμα είδαμε σύμφωνα με τον Μαρξ, διακατέχεται από τη διττή όψη της χρηστικής αξίας και της αξίας. Κατά τη διάρκεια αυτής της παρουσίασης «φάνηκε ότι και η εργασία εφόσον εκφράζεται στην αξία, δεν κατέχει πλέον τα ίδια χαρακτηριστικά που της προσήκουν ως γεννήτρας χρηστικών αξιών».¹⁸⁰

¹⁷⁹ Postone, M., *Time Labour and Social Domination: A reinterpretation of Marx's Critical Theory*. σ. 192

¹⁸⁰ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος. σ. 24

Με τον αναδιπλασιασμό του κοινωνικού προϊόντος της εργασίας σε χρηστική αξία και αξία ανακαλύπτουμε ότι και η εργασία στο βαθμό που είναι ειδικά εμπορεύματο παραγωγική διαπερνιέται και αυτή από μια διττή όψη. Αναδιπλασιάζεται σε συγκεκριμένη και αφηρημένη εργασία. Η συγκεκριμένη εργασία νοηματοδοτείται ως η ιδιαίτερη και ένσκοπη δραστηριότητα παραγωγική της χρηστικής αξίας ενώ από την άλλη η διαμορφωτική υπόσταση της αξίας του εμπορεύματος ορίζεται ως η ομοειδής αφηρημένη εργασία. Η αφηρημένη εργασία μάθαμε προκύπτει εμμενώς από την αφαίρεση που πραγματοποιείται κατά τη διάρκεια της ανταλλακτικής σχέσης. Επομένως αν το εμπόρευμα συγκροτείται από αυτό το παράδοξο ζεύγος της χρηστικής αξίας και της αξίας, τότε και η εμπορευματοπαραγωγός εργασία ως η εργασία που παράγει χρηστική αξία και αξία πρέπει αναγκαστικά να εκφράζει αυτόν τον διπλό χαρακτήρα. Σύμφωνα με τον Μαρξ, η διφυής αυτή υφή της εργασίας που διαμορφώνει το εμπόρευμα αποδείχτηκε για πρώτη φορά από αυτόν, αποκρυσταλλώνοντας το κεντρικό σημείο γύρω από το οποία περιστρέφεται η κατανόηση της πολιτικής οικονομίας.¹⁸¹ Μας γίνεται σαφές λοιπόν ότι ο Μαρξ μέσα από την εξέταση της κατηγορίας του εμπορεύματος, επιδιώκει να ανασυγκροτήσει αυτή την κοινωνική μορφή του προϊόντος της εργασίας, τον ιδιαίτερα κοινωνικό χαρακτήρα της εργασίας καθαυτής, επιχειρώντας να διαλευκάνει γιατί αναλαμβάνει στο συγκεκριμένο των καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων αυτή τη μορφή.

Ας ξαναπλησιάσουμε στο κείμενο, εξετάζοντας προσεκτικά την ανάπτυξη αυτής της προβληματικής. Το επιχείρημα του δεύτερου τμήματος της πρώτης ενότητας προϋποθέτοντας την έκθεση που προηγήθηκε, φαίνεται να επαναλαμβάνει την κίνηση που του πρώτου τμήματος, με διαφορά πως τώρα η μορφή του κοινωνικού προϊόντος εξετάζεται από τη σκοπιά της εργασίας που παρασταίνεται σε αυτό.¹⁸² Ο Μαρξ λοιπόν μας φέρνει το παράδειγμα δύο εμπορευμάτων. Ένα σακάκι και δέκα πήχεις λινό ύφασμα. Ως χρηστικές αξίες και τα δύο αυτά πράγματα πρέπει υποχρεωτικά να εκπληρούν μια ανάγκη. Η παραγωγή τους απαιτεί μια καθορισμένη παραγωγική δραστηριότητα, η οποία ορίζεται από «τον σκοπό, τον τρόπο λειτουργίας, το αντικείμενο, τα μέσα και το αποτέλεσμα της».¹⁸³ Ο Μαρξ ορίζει τη συγκεκριμένη εργασία ως η «εργασία της οποίας η χρησιμότητα παρασταίνεται στη χρηστική

¹⁸¹ Ο.π., 25

¹⁸² Για αυτό εξάλλου φέρει τον τίτλο «ο διπλός χαρακτήρας της εργασίας η οποία παρασταίνεται στα εμπορεύματα»

¹⁸³ Ο.π., σ. 25

αξία του προϊόντος της, ή με το ότι το προϊόν της είναι μια χρηστική αξία». Κατ' αυτό τον τρόπο η συγκεκριμένη εργασία είναι πλήρως προσδεμένη στη χρηστική αξία που δημιουργεί, όπου η εξέταση της διαδραματίζεται «πάντα σε σχέση με το χρήσιμο αποτέλεσμα της».¹⁸⁴

Από τη στιγμή που τα δύο αυτά εμπορεύματα, το σακάκι και το λινό ύφασμα, είναι χρηστικές αξίες ποιοτικά διαφοροποιημένες, ακολουθεί αναγκαστικά πως και η εργασίες από τις οποίες η ύπαρξη τους διαμεσολαβείται, δηλαδή η ραπτική και η υφαντική, είναι και αυτές ποιοτικά διαφορετικές.¹⁸⁵ Ο Μαρξ προχωράει υπογραμμίζοντας τη σημασία της χρηστικής αξίας για τη διαμόρφωση του εμπορεύματος. Παρότι το έχει σχολιάσει ήδη στο πρώτο τμήμα της πρώτης ενότητας, τώρα όμως το βάρος του ισχυρισμού στην επαναδιατύπωση τοποθετείται στη συγκεκριμένη εργασία που δημιουργεί τις χρηστικές αξίες. Αναφέρουμε αυτό το σημείο ελπίζοντας να τονίσουμε emphatically πως στο επιχειρηματολογικό σχήμα της Μαρξικής αξιακής θεωρίας, η χρηστική αξία όπως και η συγκεκριμένη εργασία κατ' επέκταση δεν παραμερίζονται προς την αποκλειστική εξέταση της αξίας και των μορφών που λαμβάνει. Αντιθέτως, «[ε]αν τα πράγματα δεν ήταν ποιοτικά διαφορετικές χρηστικές αξίες και συνεπώς ποιοτικά διαφορετικών χρήσιμων εργασιών, τότε δεν θα μπορούσαν να αντιπαρατεθούν διόλου ως εμπορεύματα».¹⁸⁶

Το αντικείμενο προϊόν ανθρώπινης εργασίας σύμφωνα με τον Μαρξ, ενυπάρχει σε μια σχέση συμφωνίας με τη χρήση του, «το σακάκι είναι αδιάφορο εάν φοριέται από τον ράφτη ή από τον πελάτη του ράφτη. Και στις δύο περιπτώσεις δρα ως χρηστική αξία». Ως συνέπεια ισχυρίζεται ο Μαρξ και η ιστορική σχέση της συγκεκριμένης εργασίας της ραπτικής, με το χρήσιμο προϊόν της το σακάκι, παραμένει ουσιαστικά ταυτόσημη σε κάθε κοινωνική μορφή οργάνωσης της παραγωγικής δραστηριότητας. Συνεπώς «όπου η ανάγκη ένδυσης ήταν πειστική ο άνθρωπος έραβε επί χιλιετίες πριν ένα άνθρωπος γίνει ράφτης».¹⁸⁷ Η παραγωγή των χρηστικών αξιών, οι οποίες δεν είναι άμεσα δεδομένες από τη φύση, «έπρεπε πάντα να διαμεσολαβείται από μια ειδική, σκόπιμη παραγωγική δραστηριότητα, η οποία προσαρμόζει τις φυσικές ύλες σε ιδιαίτερες ανθρώπινες ανάγκες».¹⁸⁸ Οι χρηστικές αξίες παρατήρησε ήδη ο Μαρξ, ως η φυσική μορφή των αντικειμένων, αποτελούν το υλικό περιεχόμενο του πλούτου ανεξαιρέτως κοινωνικής

¹⁸⁴ Ο.π., σ. 25

¹⁸⁵ Ο.π., σ. 25

¹⁸⁶ Ο.π., σ. 25

¹⁸⁷ Ο.π., σ. 26

¹⁸⁸ Ο.π., σ. 26

μορφής. Ως συνέπεια, και η συγκεκριμένη εργασία ως η παραγωγική δραστηριότητα η οποία δημιουργεί χρηστικές αξίες, αποτελεί ο απαραίτητος «όρος ύπαρξης» της ανθρώπινης ζωής σε κάθε κοινωνική μορφή, «μια αιώνια φυσική αναγκαιότητα που διαμεσολαβεί τον μεταβολισμό μεταξύ ανθρώπου και φύσης, δηλαδή διαμεσολαβεί τον ανθρώπινο βίο». ¹⁸⁹

Από την άλλη όμως τα εμπορεύματα σακάκι και λινό ύφασμα εξεταζόμενα ως αξίες, παρότι εκφράζουν τα αποτελέσματα ποιοτικά διαφοροποιημένων εργασιών, «είναι πράγματα όμοιας υπόστασης, αντικειμενικές εκφράσεις ομοειδούς ανθρώπινης εργασίας». ¹⁹⁰ Στην αξία των εμπορευμάτων οι πολυποίκιλες μορφές ένσκοπης και συγκεκριμένης παραγωγικής δραστηριότητας παρασταίνονται απλώς ως «ανθρώπινη εργασία, ξόδεμα ανθρώπινης εργασίας εν γένει». ¹⁹¹ Συνεπώς στην αξιακή αφαίρεση ένα εμπόρευμα, προϊόν της συνθετότερης και περίπλοκης εργασιακής παραγωγικής δραστηριότητας, εξισώνεται με το αποτέλεσμα της απλούστερης εργασίας, όπου ως αξίες τα εμπορεύματα εκφράζουν ορισμένα ποσά «απλής εργασίας». ¹⁹² Επομένως το σακάκι και το λινό ύφασμα λαμβανόμενα ως αξίες, συντελούν η διαγραφή της διαφοράς μεταξύ των χρηστικών τους αξιών και κατ' επέκταση η ανομοιότητα των συγκεκριμένων εργασιών, της ραπτικής και της υφαντικής, που δαπανήθηκαν στην παραγωγή τους. Κατ' αυτό τον τρόπο ενώ οι χρηστικές αξίες των εμπορευμάτων σακάκι και λινό ύφασμα εκλαμβάνονται ως το αποτέλεσμα παραγωγικής δραστηριότητας που συμπεριλαμβάνει ύφασμα και νήμα, ως αξίες τα δύο αυτά εμπορεύματα εκφράζουν απλά ομοειδή πηγμένα εργασιών, εξαλείφοντας κάθε ίχνος σχέσης μεταξύ της ένσκοπης και συγκεκριμένης δραστηριότητας που καταβλήθηκε στη δημιουργία τους και στα φυσικά υλικά στοιχεία από τα οποία πλάστηκαν. Συνεπώς «[η] ραπτική και η υφαντική αποτελούν διαμορφωτικά στοιχεία των χρηστικών αξιών σακάκι και λινό ύφασμα ακριβώς μέσω της διαφορετικής ποιότητας τους- αποτελούν υπόσταση της αξίας του σακακιού και της αξίας του λινού υφάσματος μόνο εφόσον τους έχει αφαιρεθεί η ιδιαίτερη ποιότητα τους και αμφοτέρους κατέχουν την ίδια ποιότητα, την ποιότητα της ανθρώπινης εργασίας». ¹⁹³

2. Παρατηρούμε λοιπόν ότι οι ιδιότητες που συνθέτουν το εμπόρευμα, η χρηστική αξία και η αξία, μορφοποιούν την ιδιαίτερη ιδιοσυγκρασία του εμπορεύματος ως ένα ταυτόχρονα

¹⁸⁹ Ο.π., σ. 26

¹⁹⁰ Ο.π., σ. 26

¹⁹¹ Ο.π., σ. 27

¹⁹² Ο.π., σ. 27

¹⁹³ Ο.π., σ. 28

αισθητό, υπεραισθητό αντικείμενο. Η χρηστική αξία είναι μια αισθητηριακά προσδιορισμένη υλική του ποιότητα, ενώ η αξία του εμπορεύματος αποτελεί μια μη αισθητή, ποσοτικά προσδιορισμένη και σχεσιακή ποιότητα που αφενός διαμορφώνεται στην ανταλλαγή και αφετέρου καθιστά το αντικείμενο ανταλλάξιμο. Οι δύο αυτές ιδιότητες είναι καθοριστικές στην κοινωνική μορφή του προϊόντος της εμπορευματοπαραγωγού εργασίας και συνεπώς κατανοούνται ως αναγκαίες στο εμπόρευμα. Επομένως η συγκεκριμένη εργασία ως η πτυχή της εμπορευματοπαραγωγούς εργασίας που δημιουργεί τη χρηστική αξία του εμπορεύματος συνιστά την παρατηρήσιμη υλική διάσταση της εργασιακής δραστηριότητας, όπου η ποιοτικά ιδιαίτερη συγκεκριμένη εργασία παράγει μια ποιοτικά ιδιαίτερη χρηστική αξία, ενώ η εργασία που παράγει αξία, η αφηρημένη εργασία, είναι μη παρατηρήσιμη δηλαδή καθρεφτίζοντας τον χαρακτήρα της αξίας είναι και αυτή μη αισθητή. Διατηρεί μια «φαντασματική» ύπαρξη. Η αξία του εμπορεύματος εν αντιθέσει με τη χρηστική του αξία η οποία προσδιορίζεται από τα φυσικά χαρακτηριστικά του σώματος ενός αντικειμένου, είναι μια καθαρά κοινωνική οντότητα. Κατά συνέπεια και η εργασία που συγκροτεί την αξία, η αφηρημένη εργασία, σύμφωνα με τον Μαρξ πρέπει να είναι οντότητα πλήρως κοινωνική, δηλαδή να αποτελεί διάσταση που λαμβάνει η εργασία αποκλειστικά στο συγκείμενο των καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων. Η αφηρημένη εργασία επομένως δεν δύναται να είναι μια «γεωμετρική, φυσική, χημική, ή λοιπή σωματική ιδιότητα» των εμπορευμάτων. Οι σωματικές τους ιδιότητες λαμβάνονται εν γένει υπόψη μόνο εφόσον τα καθιστούν χρήσιμα». ¹⁹⁴

Σύμφωνα με τον Μαρξ λοιπόν, οι δύο διακριτές ποιότητες της ειδικά καπιταλιστικής εργασίας, η αφηρημένη και η συγκεκριμένη εργασία, ανήκουν στην ίδια εργασία. ¹⁹⁵ Η πραγματικότητα δεν δύναται να τεμαχιστεί στη μέση, να χωριστεί σε μια πραγματικότητα συγκεκριμένης παραγωγικής δραστηριότητας και μια πραγματικότητα οικονομικών αφαιρέσεων. ¹⁹⁶ Η συγκεκριμένη εργασία λαμβανόμενη από μόνη της δεν παραγάγει αξία. Στο συγκείμενο της αστικής καπιταλιστικής κοινωνίας, συγκροτεί αξία κάθε εργασία της οποίας προϊόν προορίζεται αποκλειστικά για ανταλλαγή. Εφόσον τα εμπορεύματα ως αξίες είναι ποιοτικώς όμοια, ακολουθεί ότι και η εργασία που διαμορφώνει την αξιακή τους υπόσταση, υφίσταται ως

¹⁹⁴ Ο.π., σ. 21

¹⁹⁵ Postone, M., *Time Labour and Social Domination: A reinterpretation of Marx's Critical Theory*. σ. 144

¹⁹⁶ Bonefeld, W., «Abstract Labour and Labouring» στο *Consecutio Rerum. Anno III, numero 5, 2018*. σ. 213

ποιοτικώς όμοια ανθρώπινη εργασία.¹⁹⁷ Συνεπώς, η ορισμένη συγκεκριμένη εργασία ισχύει ως αξιοπαραγωγική όχι ως καθαυτή συγκεκριμένη εργασία, αλλά ως ανθρώπινη εργασία της οποίας το προϊόν ανταλλάσσεται με άλλα προϊόντα ανθρώπινης εργασίας.¹⁹⁸ Ο Μαρξ υπογραμμίζει αυτή τη συνθήκη στο χειρόγραφο αναθεώρησης της πρώτης έκδοσης του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*, η οποία διατύπωση περιελήφθη μετέπειτα στη γαλλική μετάφραση: «Η αναγωγή των διαφορετικών συγκεκριμένων ιδιωτικών εργασιών σ' αυτό το αφηρημένο πράγματα της όμοιας ανθρώπινης εργασίας μόνο μέσα από την ανταλλαγή, η οποία πραγματικά εξομοιώνει μεταξύ τους τα προϊόντα διαφορετικών εργασιών τους».¹⁹⁹

Κατ' αυτό τον τρόπο η ιδιαίτερη συγκεκριμένη εργασία καθίσταται αξιοπαραγωγική μόνο μετά απ' την αφαίρεση από την ορισμένη της μορφή και γι' αυτό επομένως βαφτίζεται απ' τον Μαρξ αφηρημένη εργασία.²⁰⁰ Η αξία ως αφαίρεση είναι η αφηρημένη οικονομική ενότητα που εξομοιώνει τις ποιοτικές ανομοιότητες μεταξύ των εμπορευμάτων, η οποία προκύπτει κατά τη διάρκεια της ανταλλαγής. Ως αφαίρεση διαγράφει τις ετερόκλητες αισθητηριακές, χρήσιμες ποιότητες των φυσικών μορφών των εμπορευμάτων και ακολούθως αναγκαστικά από τις χρήσιμες εργασίες που καταβλήθηκαν στη δημιουργία τους. Όπως σχολιάσαμε παραπάνω, η αφηρημένη εργασία είναι μη ορατή. Με τον ίδιο τρόπο που αδυνατούμε να παρατηρήσουμε στον κόσμο την αφηρημένη έννοια «βιβλίο» παρά μόνο τα συγκεκριμένα βιβλία, η μοναδική εποπτικά αντιληπτή εργασιακή δραστηριότητα δύναται να είναι μόνο η συγκεκριμένη εργασία.²⁰¹

Παρόλα αυτά, η αφηρημένη εργασία πρόκειται από μια ριζικά διαφορετική μορφή αφαίρεσης. Τυπικά, η αφαίρεση θεωρείται μία αποκλειστικά νοητική διαδικασία. Στις φυσικές επιστήμες για παράδειγμα, η αφαίρεση αποτελεί μια γνωστική πράξη που απευθύνει το υποκείμενο στην θεωρητική ανακατασκευή της πραγματικότητας προκειμένου να διαμορφώσει θεωρητικά μοντέλα που ενδεχομένως θα συνδράμουν στην κατανόηση της. Οι έννοιες της φυσικής, η δύναμη, η ορμή, η μάζα, αποτελούν αποκλειστικά νοητικές αφαιρέσεις, και όχι αφαιρέσεις που πραγματοποιούνται από το ίδιο το αντικείμενο που εξετάζεται. Η αφηρημένη εργασία από την

¹⁹⁷ Heinrich, M., *Το Κεφάλαιο του Καρλ Μαρξ: Εισαγωγή στους Τρεις Τόμους*. σ. 58

¹⁹⁸ Ο.π.

¹⁹⁹ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος. σ. 939 και σ. 55

²⁰⁰ Heinrich, M., *Το Κεφάλαιο του Καρλ Μαρξ: Εισαγωγή στους Τρεις Τόμους*. σ. 58

²⁰¹ Ο.π., σ. 59

άλλη, δεν συνιστά μια τέτοια νοητική αφαίρεση αλλά μια πραγματική αφαίρεση, δηλαδή μια αφαίρεση που διαδραματίζεται πρακτικά κατά τη διάρκεια της ανθρώπινης κοινωνικής δραστηριότητας.²⁰² Δεν εκπηγάζει επομένως απ' τις συνειδήσεις τους, αλλά από τις πράξεις τους.²⁰³ Μόνο κατά τη διάρκεια της εξομοίωσης των εμπορευμάτων στην ανταλλαγή επιτελείται η εκ των πραγμάτων αφαίρεση από τον ορισμένο και συγκεκριμένο χαρακτήρα της που τα παράγαγε. Η εργασία λαμβάνει την ποιότητα της ως αφηρημένη και συνεπώς αξιογενετική αποκλειστικά στο συγκεκριμένο όπου η αφαίρεση διαδραματίζεται πρακτικά, ανεξάρτητα από τη συνείδηση των συναλλασσόμενων δρώντων υποκειμένων.²⁰⁴ Όπως το διατυπώνει ο ίδιος ο Μαρξ, « [σ]την αμηχανία τους οι κάτοχοί μας εμπορευμάτων σκέφτονται όπως ο Φάουστ. 'Εν αρχή ήν η πράξις'. Γι' αυτό έδρασαν προτού σκεφτούν».²⁰⁵

3. Σε αντίθεση με άλλες μορφές οργάνωσης της παραγωγής, η διάρθρωση της καπιταλιστικής εμπορευματοπαραγωγικής κοινωνίας διακρίνεται από τη συνθήκη στην οποία η σύνθεση της παραγωγικής δραστηριότητας απαρτίζεται από αυτόνομους και τυπικά ανεξάρτητους εμπορευματοπαραγωγούς.²⁰⁶ Η εργασία στο συγκεκριμένο της εμπορευματικής παραγωγής δεν διαπερνιέται από άμεσο κοινωνικό χαρακτήρα, ούτε ρυθμίζεται από την ενσυνείδητη οργάνωση και κατανομή της από την ανθρώπινη κοινότητα.²⁰⁷ Αντιθέτως, η εργασία στην καπιταλιστική κοινωνία επιτελείται πάντοτε ιδιωτικά, δηλαδή ατομικά, χωρίς κάποια ρητή και προφανή κοινωνική διαμεσολάβηση. Ενώ σε έτερους παραγωγικούς σχηματισμούς, ο κοινωνικός χαρακτήρας της παραγωγής προϋποτίθεται, στο συγκεκριμένο της εμπορευματοπαραγωγικής κοινωνίας, η 'διπλά ελεύθερη', τυπικά ανεξάρτητη εργασία έχει αρχικά μια ιδιωτική χροιά, δηλαδή δαπανάται ατομικά και αποκτά τον κοινωνικό της χαρακτήρα, την αναγνώρισή της ως συστατικό στοιχείο της συνολικής κοινωνικής εργασίας, μόνο εκ των υστέρων κατά τη διάρκεια της ανταλλαγής.²⁰⁸

²⁰² Ο.π., σ. 59

²⁰³ Sohn- Rethel, A., *Intellectual and Manual Labour: A critique of Epistemology*. Εκδόσεις Macmillan Press, London. 1978. σ. 20

²⁰⁴ Heinrich, M., *Το Κεφάλαιο του Καρλ Μαρξ: Εισαγωγή στους Τρεις Τόμους*. σ. 59

²⁰⁵ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος. σ. 100

²⁰⁶ Rubin, I., *Essays on Marx's Theory of Value*. σ. 7

²⁰⁷ Rubin, I., *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών*. μτφρ Βαλλιάνος. Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα. 1993. σ. 494

²⁰⁸ Heinrich, M., «*Η Χρηματική Θεωρία της Αξίας*»

Σύμφωνα με τον Μαρξ, η κοινωνική εργασία διαμορφώνεται από το σύμπλεγμα του συνόλου των ιδιωτικών εργασιών, όπου οι αξίες χρήσεις παρουσιάζονται υπό τη μορφή του εμπορεύματος, με την προϋπόθεση ότι είναι τα αποτελέσματα ατομικά δαπανημένης εργασίας, πραγματοποιημένης ανεξάρτητα η μία από την άλλη.²⁰⁹ Συνεπώς σημειώνει ο Μαρξ, «[μ]όνο προϊόντα αυτοτελών και ανεξάρτητων μεταξύ τους ιδιωτικών εργασιών αντιπαρατίθενται ως εμπορεύματα».²¹⁰ Κατ' αυτό τον τρόπο ο κοινωνικός συσχετισμός των απομονωμένων παραγωγών μεταξύ τους διαμεσολαβείται αναγκαστικά μέσω της ανταλλακτικής διαδικασίας, όπου ο ειδικά κοινωνικός χαρακτήρας των ιδιωτικών τους εργασιών εμφανίζονται μόνο στο πλαίσιο αυτής της ανταλλαγής.²¹¹ Οι ιδιωτικές εργασίες επομένως «ενεργοποιούνται πράγματι ως μέλη της συνολικής κοινωνικής εργασίας μέσω των σχέσεων στις οποίες φέρνει η ανταλλαγή τα εργασιακά προϊόντα και μέσω αυτών τους ίδιους τους παραγωγούς».²¹²

Εντός του δομικά διαμορφωμένου κοινωνικού καθεστώτος στο οποίο ο κάθε εμπορευματοπαραγωγός δαπανά την ατομική του εργασία στη μορφή ανεξάρτητης ιδιωτικής εργασίας, η ανταλλαγή των προϊόντων τους στο πλαίσιο της διασφάλισης της υλικής τους αναπαραγωγής εμφανίζεται ως αναγκαιότητα, με τον χαρακτήρα προσταγής. Η ανταλλαγή επομένως τίθεται ως ο κοινωνικός μηχανισμός μεσολάβησης των ατομικών εμπορευματοπαραγωγών μεταξύ τους, μιας και είναι η μοναδική δυνατότητα για να λειτουργήσουν οι ιδιωτικές τους εργασίες ως συστατικά στοιχεία της συνολικής κοινωνικής εργασίας. Η κοινωνική εργασία επομένως συγκροτείται τόσο εννοιολογικά όσο και πραγματικά μέσα από τη συνθήκη της ανταλλαγής, ως η σχέση που δεσμεύει ουσιαστικά τους παραγωγούς.²¹³ Από τη δυναμική που προκύπτει μεταξύ της ιδιωτικής και κοινωνικής διάστασης της εργασίας με τη μεσολάβηση της ανταλλαγής, μορφοποιείται και εντείνεται ένας ευρείς κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας, που σύμφωνα με τον Μαρξ αποτελεί προϋπόθεση της εμπορευματικής παραγωγής, αναδεικνύοντας τη συνθήκη της βαθιάς αλληλεξάρτησης των μεμονωμένων και τυπικά ανεξάρτητων εμπορευματοπαραγωγών.²¹⁴ Ο εκκοινωνισμός των μεμονωμένων παραγωγών καθίσταται εφικτός επομένως μόνο στο βαθμό που μεταξύ των

²⁰⁹ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος. σ. 53

²¹⁰ Ο.π., σ. 25

²¹¹ Ο.π., σ. 53

²¹² Ο.π., σ. 53

²¹³ Adorno T. W., *The Positivist Dispute in German Sociology*. Εκδόσεις Heinemann, London. 1976. σ. 14

²¹⁴ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος. σ. 25

διαφορετικών ιδιωτικών εργασιών τους θεμελιώνεται μια συνεκτική κοινωνική συνάρτηση. Συνεπώς η κοινωνικοποίηση των ιδιωτικών εργασιών συμβαίνει κατά τη διαδικασία της εξομοιωτικής αφαίρεσης των προϊόντων που προκύπτει στην ανταλλαγή, εξομοιώνοντας ταυτόχρονα τις συγκεκριμένες ιδιωτικά δαπανημένες εργασίες των ανεξάρτητων παραγωγών.²¹⁵

Είναι αναγκαίο να ερμηνεύσουμε τον διττό χαρακτήρα της καπιταλιστικής εργασίας εντός της δυναμικής που προκύπτει με τη δομική διάκριση της ιδιωτικής και κοινωνικής εργασίας. Ο Μαρξ καταπιάνεται με την ανάδειξη της διαδικασίας εντός της οποίας η εργασία του απομονωμένου εμπορευματοπαραγωγού μετατρέπεται σε μέρος της κοινωνικής εργασίας, δηλαδή τη μεταρσίωση της ιδιαίτερης χρηστικής αξίας παραγμένη από μια συγκεκριμένη εργασία σε αξία, που προκύπτει αντικειμενικά κατά τη διάρκεια της αφαίρεσης που διαδραματίζεται στην ανταλλαγή. Η αφηρημένη εργασία συνεπώς αποτελεί τη σχέση κοινωνικής επικύρωσης της ιδιωτικά δαπανημένης συγκεκριμένης εργασίας. Η ιδιωτικά ξοδεμένη συγκεκριμένη εργασία των εμπορευματοπαραγωγών επιβεβαιώνεται αναδρομικά ως αφηρημένη εργασία στη περίπτωση της επιτυχής πώλησης των προϊόντων τους ως συστατικό μέρος της συνολικής κοινωνικής εργασίας.²¹⁶

Είδαμε προηγουμένως όμως ότι η διαδικασία της ανταλλαγής στην οποία διαμορφώνεται η αφηρημένη εργασία, και κατ' επέκταση η αξία συνιστά μια πρακτική αφαίρεση όπου εκδηλώνεται ως διαχωρισμός μεταξύ πράξης και συνείδησης. Οι δρώντες αγοράζοντας εμπορεύματα σκέφτονται την αξία χρήσης των εμπορευμάτων, τα προϊόντα συγκεκριμένης ιδιωτικά δαπανημένης εργασίας. Για να είναι πραγματοποιήσιμη η ανταλλαγή και η εξομοίωση των ποιοτικά ανόμοιων εργασιών, τα υποκείμενα πρέπει να «αγνοούν» την αφαίρεση που λαμβάνει χώρα στην πράξη. Στα μυαλά τους πρωταγωνιστούν οι συγκεκριμένες ιδιότητες που αποδίδουν στο εμπόρευμα αξία χρήσης, οδηγώντας στο εξής παράδοξο: σε επίπεδο ατομικής συνείδησης δεν υπάρχει αφαίρεση, αυτή εντοπίζεται αποκλειστικά στο επίπεδο της πράξης.²¹⁷ Στην ανταλλαγή η πράξη είναι κοινωνική ενώ τα μυαλά είναι ιδιωτικά.²¹⁸ Δηλαδή η πραγματική και υλική διάκριση ανάμεσα στην κοινωνική επικύρωση των ιδιωτικά δαπανημένων, συγκεκριμένων εργασιών τους ως αφηρημένη εργασία που εκδηλώνεται στις αξίες των

²¹⁵ Rubin, I., *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών*. σ. 494

²¹⁶ Heinrich, M., *Το Κεφάλαιο του Καρλ Μαρξ: Εισαγωγή στους Τρεις Τόμους*. σ. 61

²¹⁷ Sohn- Rethel, A., *Intellectual and Manual Labour: A critique of Epistemology*. σ. 27-29

²¹⁸ Ο.π., σ. 30

εμπορευμάτων ως ανταλλακτικές αξίες και στην ιδιαίτερη ύπαρξη αυτών των αντικειμένων ως χρήσιμα αγαθά, δεν αντανακλάται στο επίπεδο της συνείδησης των δρώντων.

Κατά τη διάρκεια της εξέτασης μας του Μαρξικού κειμένου, έχουμε παρακολουθήσει την ανάπτυξη μιας σειράς αμοιβαία συγκροτημένων ζευγών και των μεταξύ τους σχέσεων, από τη χρηστική αξία στην αξία, από τη συγκεκριμένη εργασία στην αφηρημένη εργασία και τέλος από την ιδιωτική στην κοινωνική εργασία. Από τη μια μεριά βλέπουμε τη δραστηριότητα της ιδιωτικά δαπανημένης συγκεκριμένης εργασίας που δημιουργεί χρηστικές αξίες να συνιστά η συνειδητή κίνηση των μεμονωμένων εμπορευματοπαραγωγών. Από την άλλη ταυτόχρονα συναντάμε την αξία των προϊόντων που διαμορφώνεται από την αφηρημένη εργασία στην ανταλλαγή, όπου με την πραγματοποίηση της αξίας και την εκ των υστέρων επικύρωση της αφηρημένης εργασίας ως κομμάτι της συνολικής κοινωνικής εργασίας στη περίπτωση της πώλησης του εμπορεύματος · να αποτελεί μια μη ορατή και επομένως μη συνειδητή διαδικασία η οποία παράγεται από την υλική δραστηριότητα των δρώντων υποκειμένων. Είναι συνεπώς έννοιες οι οποίες προσδιορίζουν τη μορφή που λαμβάνει η κοινωνικότητα της ανθρώπινης δραστηριότητας εντός της αστικής καπιταλιστικής κοινωνίας, η οποία παρότι συγκροτείται μέσα από τις πρακτικές τους εν τέλει τους καθορίζει. Όπως αναφέρει και Αντόρνο «Όταν μιλάμε για τη κοινωνία με την αυστηρή έννοια... αναφερόμαστε ουσιαστικά στο στοιχείο της κοινωνικοποίησης [*Vergesellschaftung*], ... είναι μια λειτουργική σύνδεση ... που δεν αφήνει κανένα εκτός της, μια συνδεσιμότητα στην οποία όλα τα μέλη της κοινωνίας αλληλοδιαπλέκονται και που λαμβάνει ένα ιδιαίτερο είδος αυτονομίας σε σχέση με αυτά».²¹⁹

Επομένως με την ποιοτική εξομοίωση των εμπορευμάτων στην ανταλλαγή ο Μαρξ σημειώνει ότι «Οι άνθρωποι λοιπόν δεν αλληλοσυσχετίζουν τα εργασιακά προϊόντα τους ως αξίες επειδή αυτά τα πράγματα ισχύουν γι' αυτούς ως απλά εμπράγματα περιβλήματα ομοειδούς ανθρώπινης εργασίας. Το αντίστροφο συμβαίνει. Καθώς εξισώνουν τα διαφορετικά προϊόντα τους στην ανταλλαγή, εξομοιώνουν τις διαφορετικές εργασίες τους ως ανθρώπινη εργασία. Ου γαρ οίδασι, αλλά ποιούσι».²²⁰ Παρότι η διαμόρφωση της συνοχής του κοινωνικού όλου είναι αδιαμφησβήτητο το αποτέλεσμα της δραστηριότητας των ατόμων, δεν συνιστά όμως ένα συνειδητό αποτέλεσμα, διαφανές για στον καθένα, ούτε είναι η αυθαίρετη έκβαση της

²¹⁹ Adorno, T.W., *Introduction to Sociology*. Εκδόσεις Polity Press, U.K. 2000. σ. 29-30

²²⁰ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος. σ. 54

συνάντησης ανεξάρτητων τυχαίων δραστηριοτήτων. Για το κάθε άτομο, αυτό το αποτέλεσμα είναι προεδομένος όρος της δραστηριότητάς του.²²¹ Αυτός ο όρος φαίνεται να βασίζεται στις ιδιότητες του εμπορεύματος και του χρήματος ως αντικειμένων, τόσο φυσιολογικά όσο και ο νόμος της βαρύτητας.²²² Ο Μαρξ δεν εφορμάτε από τη σκοπιά του μεμονωμένου εμπορευματοπαραγωγού, χωρίς όμως να διαγράφει και να εκμηδενίζει τη δραστηριότητά του. Επιδιώκει αντιθέτως να φωτίσει την ιδιαίτερη διάρθρωση της δομής, η ορθολογικότητα της οποίας προσδιορίζει τη μορφή κοινωνικότητας που λαμβάνει η εργασία εντός της αστικής καπιταλιστικής κοινωνίας. Μόνο στο πλαίσιο αυτό καθίσταται κατανοητή η δραστηριότητα των ατομικών παραγωγών.

Ο Μαρξ επομένως καταπιάνεται με την ανάδειξη της διαδικασίας εντός της οποίας η εργασία του απομονωμένου «ξεχωριστού ατόμου» λαμβάνει «τη μορφή της αφηρημένης γενικότητας», δηλαδή τη μεταρσίωση της ιδιαίτερης χρηστικής αξίας παραγμένη από μια συγκεκριμένη εργασία σε αξία, που προκύπτει αντικειμενικά κατά τη διάρκεια της αφαίρεσης η οποία διαδραματίζεται στην ανταλλαγή. Η διαπραγμάτευση του αντιθετικού αυτού ζεύγους από τον Μαρξ, δηλαδή της αντίθεσης μεταξύ του κοινωνικού και του ιδιωτικού, δεν επιδιώκει την αντιπαραθετική ανάδειξη μια όψης που δυνητικά θα μπορούσε να ήταν μη-καπιταλιστική, με μια άλλη που ιδιάζει στην καπιταλιστική κοινωνία. Η δύο στιγμές αυτής της αντίθεσης αντιμετωπίζονται ως δύο όροι που διαμορφώνουν την ειδική σύνθεση της εργασίας στον καπιταλισμό όπως και της καπιταλιστικής κοινωνίας καθ' αυτής. Με άλλα λόγια, η ιδιωτική και η κοινωνική εργασία εντός της αντίθεσης αυτής αποτελούν εκδηλώσεις μονόπλευρων αλληλοσυμπληρωματικών και αλληλεξαρτώμενων στιγμών. Συνεπώς για μας εδώ, η Μαρξική κριτική της αστικής καπιταλιστικής κοινωνίας δεν συλλαμβάνεται ως απλή επίκριση της ατομικοποιημένης μορφής που λαμβάνει η κοινωνική ζωή των ανθρώπων από τη σκοποθεσία της συλλογικότητας της οποίας αποτελούν τα συστατικά μέρη. Κατανοείται αντιθέτως ως η εξέταση της αντίθεσης που προκύπτει μεταξύ των απομονωμένων ατόμων και της κοινωνικής συλλογικότητας. Η κριτική αιχμή του Μαρξ απευθύνεται και στους δύο όρους τις εξίσωσης. Για τον Μαρξ η κοινωνική και ιδιωτική διάσταση της εργασίας είναι δομικά σχετιζόμενες, αμοιβαία συγκροτημένες στιγμές.

²²¹ Heinrich, M., «Η Χρηματική Θεωρία της Αξίας»

²²² Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος. σ. 55

Αξιακή μορφή, η όμορφη αξιακή ψυχή της αφηρημένης εργασίας:

1. Παρακολουθώντας την εξέταση του εμπορεύματος από τον Μαρξ, είδαμε πως η αφηρημένη εργασία η οποία αποτελεί η υπόσταση της αξίας των εμπορευμάτων, παράγεται εμμενώς από την αφαίρεση που προκύπτει κατά τη διάρκεια της ανταλλακτικής σχέσης. Ο κοινωνικός χαρακτήρας των ιδιωτικά παραγμένων εργασιακών προϊόντων αποδεικνύεται μόνο μέσα από την ανταλλαγή τους ως εμπορεύματα. Στην ανταλλαγή των εμπορευμάτων, οι διάφορες συγκεκριμένες εργασίες εξισώνονται ως ομογενοποιημένη και ίση ανθρώπινη, αφηρημένη εργασία. Μέσα απ' την ανταλλαγή των εμπορευμάτων η κοινωνικότητα της εργασίας λαμβάνει μια ειδικά κοινωνική μορφή, αυτή της ισοδυναμίας των εργασιών και του αξιακού χαρακτήρα των προϊόντων της εργασίας, η οποία ιδιάζει ιστορικά εξολοκλήρου σε αυτήν. Μόνο με την τοποθέτηση της εργασίας ως ίσα και συγκρίσιμη με κάθε άλλη εργασία υλοποιείται ουσιαστικά ως κοινωνική. Κατά αυτό τον τρόπο η ισοδυναμία των εργασιών στον καπιταλισμό αποτελεί η ειδικά κοινωνική μορφή μέσα από την οποία κοινωνικοποιείται, συγκροτώντας την αξιακή αντικειμενικότητα των εμπορευμάτων και των διαμερισμό του προϊόντος σε χρηστικό πράγμα και αξία.²²³ Η αφηρημένη εργασία ως η κοινωνική σχέση των ιδιωτικών εργασιών μεταξύ τους και συνεπώς ως η σχέση επικύρωσης της ιδιωτικά δαπανημένης εργασίας προς τη συνολική κοινωνική εργασία κατέχει μια φαντασματική ύπαρξη. Σε αυτή δεν εισχωρεί ούτε ένα άτομο φυσικής ύλης.²²⁴ Παρόλα αυτά για να επιβεβαιωθεί η αφηρημένη εργασία ως μέρος της εργασίας του κοινωνικού όλου, πρέπει αναγκαστικά από φάντασμα να αποκτήσει ένα φυσικό δέρμα, δηλαδή να υλικοποιηθεί στη μορφή του χρήματος.²²⁵

Η κοινωνικότητα της εργασίας στην αστική καπιταλιστική κοινωνία ως κοινωνία διευρυμένης εμπορευματικής παραγωγής λαμβάνει μια ειδικά κοινωνική μορφή. Η πραγμάτευση της αξίας στους κόλπους της κλασικής πολιτικής οικονομίας αδυνατούσε να συλλάβει και να αναστοχασθεί ακριβώς αυτή τη προβληματική. «Αυτό που ο Ρικάρντο δεν ερευνά είναι η ειδική μορφή στην οποία η εργασία εμφανίζεται ως το κοινό στοιχείο των εμπορευμάτων. Για τον λόγο

²²³ Brentel, H., *Soziale Form und ökonomisches Objekt Studien zum Gegenstands- und Methodenverständnis der Kritik der politischen Ökonomie*. Εκδόσεις Westdeutscher Verlag, Γερμανία. 1989. σ. 12

²²⁴ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος, σ. 30

²²⁵ Bellofiore, R., «A Ghost Turning into a Vampire»

αυτό δεν κατανοεί το χρήμα». ²²⁶ Παρά το γεγονός ότι οι Σμίθ και Ρικάρντο έκλαβαν την εργασία ως υπόσταση της αξίας, η ανεπάρκεια τους διαφαίνεται αφενός στη μονοδιάστατη κατανόηση της εργασίας ως απλώς συγκεκριμένης, και αφετέρου στην αδιαφορία τους προς την «γενετική ανάπτυξη των μορφών», εμποδίζοντας έτσι τις απόπειρες τους να συλλάβουν και να αναπτύξουν επαρκώς τις οικονομικές καπιταλιστικές κατηγορίες. ²²⁷ Μόνο η έννοια της αφηρημένης εργασίας δύναται να επεξηγήσει ικανοποιητικά την εργασία που εμφανίζεται ως αξιακή ιδιότητα των προϊόντων της εργασίας στην αστική κοινωνία. Αυτή η αξιακή ιδιότητα αποτελεί μια ειδικά κοινωνική μορφή. Η μορφή στην οποία η κοινωνικότητα της εργασίας στην αστική κοινωνία αναγκαστικά παρασταίνεται ως γενική και ίση εργασία. ²²⁸

Ως εμπόρευμα το προϊόν εργασίας διαπερνιέται από μια διπλή μορφή: το φυσικό του σώμα ως χρηστικό αντικείμενο, και την αξιακή του μορφή. Η όλη αντίφαση σύμφωνα με τον Μαρξ, έγκειται στο ότι το προϊόν συνιστά εμπόρευμα, δηλαδή για να αναγνωρισθεί κοινωνικά το αποτέλεσμα της ιδιαίτερης εργασίας του ατομικού εμπορευματοπαραγωγού, αναγκαστικά πρέπει να εμφανιστεί ως το εκ διαμέτρου αντίθετο της, ως αφηρημένη γενική εργασία. ²²⁹ Παρότι η αξιακή ιδιότητα των προϊόντων της εργασίας σαν εμπορεύματα αποτελεί κοινωνική σχέση και συνεπώς κοινωνική ιδιότητα, εμφανίζεται σε αυτά ως φυσικό χαρακτηριστικό των καθ' εαυτών αντικειμένων. ²³⁰ Για να αυτο-πραγματοποιηθεί το εμπόρευμα ως αξία και χρηστική αξία αντίστοιχα, αναγκάζεται να αναδιπλασιάσει την ύπαρξη του σε εμπόρευμα και χρήμα. Η αξία ως η ειδικά κοινωνική μορφή της κοινωνικότητας της εργασίας λαμβάνει μια πραγματικά ανεξάρτητη μορφή ύπαρξης στο φυσικό σώμα ενός άλλου εμπορεύματος και συνεπώς επιτυγχάνει να αποσχιστεί από τον κλοιό της χρηστικής αξίας του αρχικού εμπορεύματος. Η αξία δύναται να υπάρξει μόνο σε μια ειδική αξιακή μορφή. ²³¹ Ο διττός κοινωνικός προσδιορισμός του εμπορεύματος, της φυσικής και αξιακής του μορφής δεν δύναται να πραγματοποιηθεί στο ίδιο το υλικό σώμα του παραχθέν αντικειμένου ταυτόχρονα, αλλά προκύπτει από την αντίθεση των δυο αυτών πόλων. Ο Μαρξ σχολιάζει επομένως ότι «τα εμπορεύματα μαζί με τις

²²⁶ Marx, K., *Theories of Surplus Value*, τόμος III. σ. 138

²²⁷ Ο.π., σ. 500

²²⁸ Brentel, H., *Soziale Form und ökonomisches Objekt Studien zum Gegenstands- und Methodenverständnis der Kritik der politischen Ökonomie*. σ. 13

²²⁹ Μαρξ, Κ., *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*. σ. 40

²³⁰ Brentel, H., *Soziale Form und ökonomisches Objekt Studien zum Gegenstands- und Methodenverständnis der Kritik der politischen Ökonomie*. σ. 14

²³¹ Ο.π.,

πολυποίκιλες φυσικές μορφές των χρηστικών αξιών τους κατέχουν και μια κοινή σε όλα αξιακή μορφή, η οποία βρίσκεται σε άμεση αντίθεση προς τις πρώτες- τη χρηματική μορφή».²³²

Αυτό το σχόλιο του Μαρξ είναι κρίσιμο να πλαισιωθεί στο πεδίο της αντιπαράθεσης μεταξύ των Ρικάρντο και Μπέιλι. Ένα θεμελιώδες πρόβλημα της κλασσικής πολιτικής οικονομίας και ιδιαιτέρως του Ρικάρντο, διαγνώσκεται στην αποτυχία της ανακαλύψει από την ανάλυση του εμπορεύματος και ειδικότερα της αξίας των εμπορευμάτων τη μορφή της αξίας που καθιστά τα εμπορεύματα ανταλλακτικές αξίες. Σύμφωνα με τον Μπέιλι, ο Ρικάρντο και η Ρικαρντιανή σχολή υποστασιοποιούν την ανταλλαγή των εμπορευμάτων, θέτοντας την αξία ως μια εγγενή ιδιότητα του εμπορεύματος. Για τον Μπέιλι η αξία δεν συνιστά τίποτα πέρα από αγοραστική δύναμη. Κατά τον ίδιο, η αξία δεν δύναται να αποτελέσει το κατηγορημα ενός πράγματος χωρίς αναφορά σ' ένα άλλο πράγμα. Αν η αξία ενός αντικειμένου είναι η αγοραστική του δύναμη, πρέπει επακολούθως να υπάρχει κάτι να αγορασθεί. Η αξία για τον Μπέιλι συνεπώς δεν υποδηλώνει τίποτα το θετικό η εσωτερικό στο εμπόρευμα, παρά μόνο τη σχέση στην οποία δύο αντικείμενα αντιμετωπίζονται ως ανταλλάξιμα.²³³ Ο Μπέιλι φαίνεται να πάτησε επάνω σε ένα ευαίσθητο σημείο της Ρικαρντιανής αξιακής θεωρίας, δηλαδή της συσχέτισης μεταξύ της αξίας και της ανταλλακτικής αξίας, ή με τα λόγια του Μαρξ τη σχέση μεταξύ της υπόστασης και της μορφής της αξίας. Ο Ρικάρντο δεν διακρίνει με σαφήνεια μεταξύ της ανταλλακτικής αξίας του εμπορεύματος όπως αυτό εκδηλώνεται ή αλλιώς, όπως εμφανίζεται στη διαδικασία της εμπορευματικής ανταλλαγής, και της διακριτής ύπαρξης της αξίας του εμπορεύματος σε σχέση με την ύπαρξη του ως χρήσιμο αντικείμενο.²³⁴ Η σύλληψη της μετάβασης από την έννοια της αξίας στην ανταλλακτική αξία και η επαρκής μεσολάβηση των δύο αυτών στιγμών, συνιστά συνεπώς ένα κεντρικό όριο στη σκέψη του Ρικάρντο, όπου εντέλει η αξίωση του ότι η εργασία καθορίζει την αξία του εμπορεύματος παραμένει ένας ισχυρισμός εξωτερικά σχετιζόμενος στην έννοια της αξίας.²³⁵ Παρότι ταύτισε την υπόσταση και το μέγεθος της αξίας με την εργασία και τον εργάσιμο χρόνο, ο Ρικάρντο αποτυγχάνει να συμπεριλάβει το ζήτημα της μορφής στην εξέταση του: «Ο Ρικάρντο δεν εξετάζει τη μορφή- το περίεργο χαρακτηριστικό της εργασίας που

²³² Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος. σ. 30

²³³ Bailey, S., *A Critical Dissertation on the Nature, Measure and Causes of Value*. Εκδόσεις Augustus Kelley. 1967. σ. 4-5

²³⁴ Marx, M., Engels, F., *Economic Manuscript of 1861-63*. MECW Τόμος 32. σ. 389

²³⁵ Backhaus H. G., «On the Dialectics of the Value-Form» *Thesis Eleven*: 94-98. 1980. σ. 105

δημιουργεί ανταλλακτική αξία ή που εκδηλώνεται [*sich darstellt*] στις ανταλλακτικές αξίες- τη φύση αυτής της εργασίας». ²³⁶ Σύμφωνα με τον Μαρξ, ο Ρικάρντο αποτελεί ο οικονομολόγος ο οποίος εκκινώντας από την ανταλλαγή κατάφερε να παρεισφρήσει στις ενδόμυχες διαστάσεις της παραγωγικής δραστηριότητας, εξετάζοντας τη σχέση μεταξύ της εργασίας και της αξίας. Παρόλα αυτά όμως, η μη κριτική αποδοχή της ιστορικά συγκεκριμένης συνθήκης της ιδιωτικής ανταλλαγής των εμπορευμάτων τον απέτρεψε από την κατανόηση της ειδικής μορφής που λαμβάνει η εργασία εντός μιας κοινωνίας διαμορφωμένης από ιδιωτικούς, αυτόνομους και ανεξάρτητους παραγωγούς εμπορευμάτων. ²³⁷ Ο Ρικάρντο δεν αναλύει την ειδική μορφή που λαμβάνει η εργασία, όταν αυτή εκδηλώνεται ως ανταλλακτική αξία, δηλαδή την διάσταση της ως αφηρημένη εργασία και επομένως ως αποτέλεσμα «δεν κατανοεί τη σύνδεση αυτής της εργασίας με το χρήμα, ή ότι πρέπει αναγκαστικά να λάβει χρηματική μορφή». ²³⁸

Από την άλλη, ο Μπέϊλι επικεντρώθηκε αποκλειστικά στις φαινομενικές μορφές των οικονομικών σχέσεων παγιδύοντας τον εαυτό του στην εμφάνειά τους [*Schein*]. Σε αντίθεση με τον Ρικάρντο, ο Μπέϊλι εξέτασε την επιφανειακή διάσταση της ανταλλαγής, όπου στην ανταλλακτική σχέση ο ίδιος διέκρινε μόνο τη σχέση μεταξύ δύο χρηστικών αξιών. Η εξέταση του επί της ουσίας τερμάτιζε στο σημείο αυτό, χωρίς να κρίνει αναγκαία την ανάδειξη μιας ποιοτικής ομοιομορφίας μεταξύ των δύο αντικειμένων που να καθιστά εφικτή την ανταλλαγή. Σύμφωνα με τον Μαρξ ο Μπέϊλι γαντζώνεται επάνω στη μορφή με την οποία η ανταλλακτική αξία του εμπορεύματος εμφανίζεται, που εκδηλώνει τον εαυτό της [*sich darstellt, erscheint*]. Αυτός δεν είναι παρά ο τρόπος με τον οποίο τα πράγματα εμφανίζονται στην αμεσότητα τους [*unmittelbare Erscheinung*]. Η πιο επιδερμική μορφή της ανταλλακτικής αξίας, δηλαδή η ποσοτική σχέση στην οποία ανταλλάσσονται τα πράγματα συνιστά για τον Μπέϊλι την αξία τους. «Η πρόοδος από την επιφάνεια στον πυρήνα του προβλήματος σύμφωνα με τον Μπέϊλι απαγορεύεται». ²³⁹

Για να μιλήσουμε για εκδήλωση, είναι απαραίτητο να μιλήσουμε για μια διαδικασία, για κάτι που εκδηλώνεται. Ο Μπέϊλι λαμβάνει υπόψη μόνο τη μία πλευρά της διαδικασίας. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι κατανοεί μόνο το αποτέλεσμα της διαδικασίας, χωρίς να κατανοεί ότι

²³⁶ Marx, M., Engels, F., *Economic Manuscript of 1861–63*. σ. 389

²³⁷ Riva, T. R., «Samuel Bailey and David Ricardo in Karl Marx's Dialectic of the Form of Value» στο *Dialogue and Universalism* No. 3/2018: 55-68. σ. 58

²³⁸ Marx, M., Engels, F., *Economic Manuscript of 1861–63*. σ. 389

²³⁹ Ο.π., σ. 326

το αποτέλεσμα είναι μόνο η μορφή της ύπαρξης μιας δυναμικής ανάπτυξης που κινείται από την ουσία στη φαινομενική της μορφή. Η απομονωμένη εκδήλωση, όταν δεν κατανοείται στη εμμενή της σχέση με την ουσία, συλλαμβάνεται μόνο ως μια απλή εμφάνεια. Η εμφάνεια όμως αποτελεί μέρος της ουσίας, είναι δηλαδή η εμφάνεια της ουσίας. Η απομονωμένη στιγμή της απλής εμφάνειας, αποκομμένη από τη διαδικασία της εκδήλωσης της, εκφράζει μια στιγμή της ουσίας που στην εκδήλωση της αποκρύπτεται.²⁴⁰ Η μορφή στην οποία η αφηρημένη εργασία καταφάσκει τον εαυτό της στην αστική καπιταλιστική κοινωνία είναι η ανταλλαγή μεταξύ των εμπορευμάτων και του χρήματος. Η διαδικασία εντός της οποίας εκδηλώνεται η εργασία φαίνεται αντικειμενικά να είναι μια ανταλλαγή μεταξύ αντικειμένων. Η αφηρημένη εργασία είναι η ουσία της διαδικασίας. Στη διαδικασία αυτή, η μορφή της είναι πλήρως προσδιορισμένη. Είναι δηλαδή η ιδιωτική εργασία που γίνεται κοινωνικά αναγκαία μόνο μέσω ιδιωτικής χρηματικής ανταλλαγής. Στη θεωρία της αξίας του ο Ρικάρντο απλώς ανάγει την αξία των εμπορευμάτων στην εργασία χωρίς να διερευνά τη συγκεκριμένη μορφή στην οποία η εργασία εντός του καπιταλισμού διαμορφώνεται. Με αυτόν τον τρόπο, η σχέση μεταξύ της ουσίας και η μορφή της εκδήλωσης της θολώνεται. Η ουσία πρέπει επομένως να παράγει τη μορφή της εκδήλωσης της. Ο Μαρξ μπορεί να κατανοήσει την αναγκαία σχέση μεταξύ της εργασίας και του χρήματος μόνο επειδή είναι σε θέση να συλλάβει την ειδική μορφή της εργασίας που παράγει εμπορεύματα και επομένως την αντίφαση μεταξύ της ιδιωτικής και της κοινωνικής εργασίας. Η αντίφαση δεν περιορίζεται μόνο μεταξύ της ουσίας και της μορφής της εκδήλωσής της. Η αντίφαση πρέπει να αναγνωριστεί στην ίδια την ουσία.²⁴¹ Λόγω του ότι δεν αναγνωρίζει την αντίθεση μεταξύ της ιδιωτικής και κοινωνικής εργασίας, ο Ρικάρντο αδυνατεί να συλλάβει την έννοια της αφηρημένης εργασίας.

Είναι συνεπώς κρίσιμο να εκλάβουμε ότι ο Μαρξ πραγματεύεται την αξία και την αξιακή μορφή ως εκφράσεις της ειδικά κοινωνικής μορφής που λαμβάνει η εργασία στην αστική καπιταλιστική κοινωνία. Δηλαδή ότι η αφηρημένη εργασία, ως η υπόσταση της αξίας, αποτελεί η κοινωνική μορφή της εργασίας που ιδιάζει στην καπιταλιστική οργάνωση της παραγωγικής δραστηριότητας, η οποία εκδηλώνεται και σχηματοποιείται στις κατηγορίες της αστικής

²⁴⁰ Riva, T. R., «Samuel Bailey and David Ricardo in Karl Marx's Dialectic of the Form of Value». σ. 63

²⁴¹ Ο.π., σ. 63

οικονομίας, ή αλλιώς στις αξιακές μορφές.²⁴² Έχει σημασία να σημειώσουμε ότι όπως ακριβώς ο Μαρξ δεν ισοπεδώνει την έννοια της εργασίας στην έννοια της αξίας - η εργασία παράγει αξία αλλά δεν είναι η ίδια αξία - αντίστοιχα διατηρεί μια διάκριση μεταξύ της αξίας και της αξιακής μορφής. Όπως σημειώνει ο ίδιος στη πρώτη έκδοση του *Κεφαλαίου*: «Το καθοριστικό σημαντικό όμως ήταν να ανακαλύψουμε την εσωτερική αναγκαία συνάφεια μεταξύ αξιακής μορφής, αξιακής υπόστασης και αξιακού μεγέθους, δηλαδή ιδεατά εκφρασμένο, να αποδείξουμε ότι η αξιακή μορφή πηγάζει από την έννοια της αξίας».²⁴³ Συνεπώς, ο Μαρξ αναδεικνύοντας πως το χρήμα είναι η αναγκαία ορατή ενσάρκωση της αφηρημένης ανθρώπινης εργασίας σε ένα σώμα στο οποίο μπορεί να εκφραστεί, ή αλλιώς «ότι η αξιακή μορφή ή η αξιακή έκφραση του εμπορεύματος πηγάζει από τη φύση της αξίας του εμπορεύματος και όχι αντίστροφα» επιδιώκει «κάτι που η αστική οικονομική επιστήμη ούτε καν έχει αποπειραθεί».²⁴⁴

2. Η λογική παραγωγή της αναγκαιότητας του χρήματος από την αξία του εμπορεύματος, ξεκινάει με την απλή αξιακή μορφή. Ο Μαρξ σχολιάζει στην πρώτη έκδοση του *Κεφαλαίου* πως η εξέταση της απλής αξιακής μορφής αναλύεται επίπονα λόγω του ότι «[ο]ι διάφοροι προσδιορισμοί που περιέχει είναι καλυμμένοι, υπανάπτυκτοι, αφηρημένοι και συνεπώς η δύναμη της αφαίρεσης μπορεί να τους διακρίνει και να τους διατηρήσει μόνο με πολύ κόπο».²⁴⁵ Παρόλα αυτά, στη γαλλική έκδοση σημειώνει πως «το μυστικό κάθε αξιακής μορφής κρύβεται σ' αυτή την απλή αξιακή μορφή».²⁴⁶ Το «μυστικό» στο οποίο αναφέρεται εδώ ο Μαρξ έγκειται στην υπόδειξη της αναγκαίας σχέσης ασυμμετρίας εντός της αξιακής σχέσης. Σε αυτή τη σχέση ένα εμπόρευμα αναγκαστικά λειτουργεί ως ισοδύναμο, ενώ το άλλο κατέχει τη θέση της σχετικής αξιακής μορφής. Αυτό σημαίνει ότι η σχετική αξιακή μορφή αντικατοπτρίζει την αξία της στη μορφή του ισοδύναμου. Το εμπόρευμα «λινό ύφασμα εκφράζει την αξία του στο σακάκι, το σακάκι χρησιμεύει ως υλικό αυτής της αξιακής έκφρασης. Το πρώτο εμπόρευμα διαδραματίζει ένα ενεργητικό ρόλο και το δεύτερο ένα παθητικό».²⁴⁷ Επομένως βλέπουμε ότι τα δύο εμπορεύματα που έχουν ποιοτικά εξομοιωθεί ως όμοια και συγκρίσιμα διαδραματίζουν διαφορετικούς ρόλους εντός της απλής αξιακής σχέσης. Η αξία ενός εμπορεύματος δεν μπορεί

²⁴² Brentel, H., *Soziale Form und ökonomisches Objekt Studien zum Gegenstands- und Methodenverständnis der Kritik der politischen Ökonomie*. σ. 14

²⁴³ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος. σ. 821

²⁴⁴ Ο.π., σ. 42 και σ. 30

²⁴⁵ Ο.π., σ. 806

²⁴⁶ Ο.π., σ. 31

²⁴⁷ Ο.π.

να εκφραστεί μέσα από το ίδιο του το σώμα. Μόνο σχετικά, στο σώμα ενός άλλου εμπορεύματος με το οποίο είναι ανταλλάξιμο δύναται να εκδηλωθεί. «Η σχετική αξιακή μορφή του [ενός εμπορεύματος], προϋποθέτει συνεπώς ότι κάποιο άλλο εμπόρευμα βρίσκεται απέναντι του στη μορφή του ισοδύναμου. Από την άλλη πλευρά αυτό το άλλο εμπόρευμα που φιγουράρει ως ισοδύναμο δεν μπορεί ταυτόχρονα να βρίσκεται σε σχετική αξιακή μορφή. Δεν είναι αυτό το εμπόρευμα που εκφράζει την αξία του. Απλώς παρέχει το υλικό για την αξιακή έκφραση του άλλου εμπορεύματος».²⁴⁸ Εντός της σχέσης, το εμπόρευμα που λειτουργεί ως ισοδύναμο αποκρυσταλλώνει τη μορφή ύπαρξης της αξίας, υφίσταται ως αξιακό πράγμα και μόνο ως τέτοιο δύναται να είναι ποιοτικός όμοιο και συνεπώς ανταλλάξιμο με το εμπόρευμα που εκφράζει την αξία του σε αυτό. Κατ' αυτό τον τρόπο, η αξία του εμπορεύματος από την πλευρά της σχετικής αξιακής έκφρασης εξωτερικεύοντας τον εαυτό της στο σώμα του ισοδύναμου, καταφάσκει ως αυτοτελή αξιακή οντότητα [*Werthsein*].²⁴⁹

Η σχέση μεταξύ των δύο πόλων της απλής αξιακής μορφής απεικονίζονται από τον Μαρξ με σαφήνεια στο αντίστοιχο σημείο της πρώτης έκδοσης: «Καθώς εξομοιώνεται με ένα άλλο εμπόρευμα ως αξία, συσχετίζεται με τον εαυτό του ως αξία. Αναφερόμενο στον εαυτό του ως αξία, διαφοροποιείται συνάμα από τον εαυτό του ως χρηστική αξία. Καθώς εκφράζει το αξιακό μέγεθος του στο σακάκι το δε αξιακό μέγεθος είναι και τα δύο, αξία εν γένει και ποσοτικά μετρημένη αξία-, δίνει στην αξιακή οντότητα του μια αξιακή μορφή διαφορετική από την άμεση ύπαρξη του [*Dasein*]. Καθώς λοιπόν παρασταίνεται ως κάτι εν εαυτώ διαφοροποιημένο, μόνο τώρα παρασταίνεται πραγματικά ως εμπόρευμα- ως χρήσιμο πράγμα το οποίο συγχρόνως είναι αξία».²⁵⁰

Η σχετική αξιακή μορφή λοιπόν εκφράζει την αξία του στη μορφή του ισοδύναμου. Ως συνέπεια η αξία της σχετικής μορφής σχηματίζεται μέσα από το φυσικό σώμα του ισοδύναμου. Επομένως η σχετική μορφή αποκτάει μια αξιακή μορφή έτερη από τη δικιά της φυσική σωματική σύσταση. «Ως χρηστική αξία το λινό ύφασμα είναι ένα αισθητηριακά διαφορετικό πράγμα απ' ότι το σακάκι, ως αξία είναι 'όμοιο προς το σακάκι', και συνεπώς έχει την όψη

²⁴⁸ Ο.π.

²⁴⁹ Ο.π.

²⁵⁰ Ο.π., σ. 806

του».²⁵¹ Η μορφή του ισοδυνάμου εδώ ισχύει ως «ένα πράγμα στο οποίο εμφανίζεται αξία ή το οποίο στην απτή φυσική μορφή παρασταίνει αξία».²⁵² Εντός της αξιακής σχέσης το εμπόρευμα που «φιγουράρει» στη μορφή του ισοδυνάμου παρά την τραχιά και φθαρμένη του φυσική ύπαρξη ως υλικό αντικείμενο, ενώπιον του εμπορεύματος που κατέχει τη θέση της σχετικής μορφής συνιστά την ενσάρκωση της αξίας, στο οποίο το εμπόρευμα της σχετική μορφής αναγνωρίζει «τη συγγενή του όμορφη, αξιακή ψυχή».²⁵³ Στο πλαίσιο αυτής της σχέσης, οι ιδιαίτερες ένσκοπες και συγκεκριμένες εργασίες οι οποίες συνυφαίνουν τον χρήσιμο χαρακτήρα τους έχουν αναχθεί σε όμοια αφηρημένη ανθρώπινη εργασία. «Μόνο η έκφραση του ισοδυνάμου... φέρνει την επιφάνεια τον ειδικό χαρακτήρα της αξιογενετικής εργασίας, καθώς ανάγει τις διαφορετικές σε είδος εργασιακές δραστηριότητες που είναι εμπηγμένες στα διαφορετικά εμπόρευμα στο κοινό στοιχείο τους, στην ανθρώπινη εργασία εν γένει».²⁵⁴ Η μορφή του ισοδυνάμου με αυτό τον τρόπο διατηρεί μια αποκλειστική και ασύμμετρη δύναμη επί της σχετική μορφής εφόσον ενσαρκώνει τη μορφή ύπαρξης της αξίας στην οποία η σχετική μορφή αναγκαστικά υποχρεώνεται να εξομοιωθεί ως ο απαραίτητος όρος να ανταλλαγή. Η μορφή του ισοδυνάμου αποτελεί συνεπώς τη μορφή της άμεσης ανταλλαξιμότητας με άλλα εμπόρευμα, αποτυπώνοντας και το μέγεθος της αξίας των εμπορευμάτων στην σχετική μορφή.²⁵⁵

Αυτή η μη συμμετρική δύναμη της μορφής του ισοδυνάμου θεμελιώνει σύμφωνα με τον Μαρξ τις τρεις ιδιομορφίες του. Η χρηστική αξία του εμπορεύματος επιτελώντας τη μορφή του ισοδυνάμου, ενσαρκώνοντας τις αξίες των υπόλοιπων προϊόντων εργασίας, «γίνεται η μορφή του αντίθετου της, της αξίας».²⁵⁶ Αυτή κατά τον Μαρξ αποτελεί η πρώτη ιδιομορφία της μορφή του ισοδυνάμου. Η φυσική μορφή του εμπορεύματος, «το φυσικό του δέρμα», μετατρέπεται στη μορφή εμφάνισης της αξίας. Το φυσικό δέρμα της μορφής του ισοδυνάμου συνεπώς αντιπροσωπεύει «μια υπερφυσική ιδιότητα... την αξία τους, κάτι καθαρά κοινωνικό».²⁵⁷ Ενώ από τη πλευρά του εμπορεύματος που βρίσκεται στη σχετική αξιακή μορφή, ο αντικατοπτρισμός της αξιακής του οντότητας στο σώμα ενός άλλου αντικείμενο προδίδει εν μέρει πως αυτή η

²⁵¹ Ο.π., σ. 34

²⁵² Ο.π., σ. 33- 34

²⁵³ Ο.π., σ. 34

²⁵⁴ Ο.π., σ. 33

²⁵⁵ Ο.π., σ. 37

²⁵⁶ Ο.π., σ. 38

²⁵⁷ Ο.π., σ. 39

σχέση υποδηλώνει μια καθαρά κοινωνική δυναμική. Από τη μεριά του ισοδύναμου όμως το αντίστροφο φαίνεται να συμβαίνει. Η περίεργη σύνθεση αυτής της μορφής έγκειται άλλωστε στο γεγονός ότι το ίδιο το σώμα του εμπορεύματος συνιστά τη μορφή εμφάνισης της αξίας ενός άλλου εμπορεύματος, δηλαδή φαίνεται να «κατέχει από τη φύση του αξιακή μορφή». Παρόλα αυτά, σύμφωνα με τον Μαρξ η συνθήκη αυτή υφίσταται μόνο στο ειδικό συγκείμενο της αξιακής σχέσης εντός της οποίας ένα εμπόρευμα απευθύνεται σε ένα άλλο ως ισοδύναμο.²⁵⁸ «Από εδώ πηγάζει το αινιγματώδες της μορφής ισοδυνάμου το οποίο αντιλαμβάνεται η άξεστη αστική ματιά του οικονομολόγου από τη στιγμή που αυτή η μορφή του αντιπαρατίθεται έτοιμη στο χρήμα», εφόσον αδυνατεί να διακρίνει την ειδική κοινωνική διαμόρφωση του από τα υπόλοιπα αντικείμενα που συναντάει στον κόσμο. Για την αστική πολιτική οικονομία το χρήμα εκφράζει εκ φύσεως την ιδιότητα άμεσης ανταλλαξιμότητας και της μορφή εμφάνισης της αξίας, όπως ακριβώς και ένα σακάκι «κρατά τον άνθρωπο ζεστό».²⁵⁹

Η πρώτη ιδιομορφία της μορφής ισοδυνάμου μας οδηγεί στη δεύτερη: «η συγκεκριμένη εργασία γίνεται μορφή εμφάνισης του αντίθετου της, της αφηρημένης ανθρώπινης εργασίας».²⁶⁰ Επιτελείται επομένως μια αντιστροφή όπου η συγκεκριμένη και ορισμένη εργασία που παρήγαγε το ισοδύναμο «γίνεται έκφραση αφηρημένης ανθρώπινης εργασίας». Συνεπώς υποθέτοντας ότι το εμπόρευμα σακάκι στέκει στη μορφή ισοδυνάμου, η δραστηριότητα της ραπτικής μέσα από την οποία διαμορφώθηκε το σακάκι εκλαμβάνεται ως μορφή πραγματοποίησης αφηρημένης ανθρώπινης εργασίας. Επομένως στην αξιακή έκφραση ενός εμπορεύματος στο ισοδύναμο, η χρησιμότητα της ραπτικής δεν αντικρίζεται ο συγκεκριμένος ένσκοπος χαρακτήρας της, αλλά αντιθέτως συγκροτείται ως ένας «αξιακός καθρέφτης», συνθέτοντας «ένα σώμα στο οποίο μπορεί κανείς να δει ότι είναι αξία, δηλαδή πηγή εργασίας η οποία δεν διαφέρει διόλου από την εργασία που έχει εξαντικειμενικευτεί στην αξία» του εμπορεύματος που υποστασιοποιείται σε αυτό.²⁶¹

Σύμφωνα με τον Μαρξ, δεν υπάρχει κάτι το «μυστηριώδη» στο γεγονός ότι τα εμπορεύματα αποτελούν προϊόντα εργασίας, ότι «κατέχουν την ιδιότητα της ανθρώπινης εργασίας».²⁶² Το

²⁵⁸ Ο.π.

²⁵⁹ Ο.π.

²⁶⁰ Ο.π., σ. 40

²⁶¹ Ο.π.

²⁶² Ο.π.

πράγμα στην αξιακή έκφραση του εμπορεύματος όμως περιπλέκεται. Ο αναγκαίος όρος «για να εκφραστεί ότι η υφαντική γεννά την αξία του λινού υφάσματος όχι στη συγκεκριμένη μορφή της ως υφαντικής, αλλά στη γενική ιδιότητά της ως ανθρώπινης εργασίας, αντιπαράτίθεται σ' αυτήν η ραπτική, η συγκεκριμένη εργασία που παράγει το ισοδύναμο του λινού υφάσματος, ως απτή μορφή πραγματοποίησης αφηρημένης ανθρώπινης εργασίας».²⁶³ Η μεταστροφή της συγκεκριμένης και ορισμένης εργασίας που διαμορφώνει τη μορφή του ισοδύναμου σε όμοια αφηρημένη εργασία μας φέρνει στην τρίτη και τελευταία ιδιομορφία αυτής της μορφής που εντοπίζει ο Μαρξ: η ιδιωτικά δαπανημένη εργασία που παράγει το εμπόρευμα το οποίο διατηρεί τη θέση του ισοδύναμου αναπλάθεται και λαμβάνει τη μορφή του αντίθετου της, αποτελεί «εργασία με άμεση κοινωνική μορφή».

Στο σημείο αυτό, ο Μαρξ διευρύνει την ανάλυση του από το στενό οπτικό πεδίο της εξέτασης της απλής αξιακής μορφής, προχωρώντας προς την ανάδειξη της μορφής χρήματος. Στην επακόλουθη εξέταση του, ο Μαρξ αναδεικνύει ότι η χρηματική μορφή, ή όπως τη χαρακτηρίζει ο Μαρξ «η γενική αξιακή μορφή» συνιστά η λογική αναγκαιότητα που παράγεται από τη δραστηριότητα της ιδιωτικής εμπορευματικής ανταλλαγής, καθιστώντας δυνατή την ανταλλαγή καθαυτή. Επομένως η «νεοαποκτημένη» γενική αξιακή μορφή, αποκόπτοντας την εαυτή της από τα υπόλοιπα εμπορεύματα επιτυγχάνει να φανερώσει μέσα από το σώμα του το σύνολο των αξιών «του κόσμου των εμπορευμάτων» τα οποία τώρα αναγκαστικά εκδηλώνουν τις αξίες τους μέσω της ομοιότητας τους με αυτό.²⁶⁴ Εκφράζοντας την ομοιότητα τους στο σώμα της γενικής αξιακής μορφής επιτελείται ο πλήρης διαχωρισμός της αξίας και της χρηστικής αξίας του εμπορεύματος, όπου τώρα τα εμπορεύματα εμφανίζονται ταυτόχρονα ως ετερόκλητες και μεταξύ τους ποιοτικά ανόμοιες χρηστικές αξίες και συνάμα η γενική αξιακή μορφή αποτυπώνεται ως το κοινό σε όλα τους στοιχείο.²⁶⁵ Τα εμπορεύματα δύναται να σχετιστούν πραγματικά μεταξύ τους ως αξίες, να εμφανιστούν ουσιαστικά ως ανταλλακτικές αξίες μόνο στην επικράτεια της σχέσης τους με τη γενική αξιακή μορφή. «Αποκαλύπτεται λοιπόν ότι η αξιακή αντικειμενικότητα των εμπορευμάτων, επειδή είναι απλώς η κοινωνική ύπαρξη αυτών των πραγμάτων, μπορεί να εκφραστεί μόνο μέσα από την ολόπλευρη κοινωνική σχέση τους, και

²⁶³ Ο.π.

²⁶⁴ Ο.π., σ. 47

²⁶⁵ Ο.π.

συνεπώς η αξιακή μορφή τους πρέπει να είναι μια κοινωνικά ισχύουσα μορφή».²⁶⁶ Το φυσικό υλικό σώμα της γενικής αξιακής μορφής «ισχύει ως η ορατή ενσάρκωση, ως η γενική κοινωνική μεταμόρφωση κάθε ανθρώπινης εργασίας» και συνεπώς είναι άμεσα ανταλλάξιμο με κάθε εμπόρευμα.²⁶⁷ Επομένως πέρα από την αρνητική χροιά στην οποία η αξίες των εμπορευμάτων εκδηλώνονται με την αφαίρεση από τις συγκεκριμένες εργασίες του, αυτή η σωματική μορφή παρασταίνει την αφηρημένη εργασία θετικά, όπου επιτελώντας η ίδια την πραγματική εξομοίωση κάθε μορφής εργασίας, ανάγει όλες τις εργασίες «στον κοινό σε όλες τους χαρακτήρα της ανθρώπινης εργασίας, το ξόδεμα ανθρώπινης εργασιακής δύναμης».²⁶⁸ Για τον Μαρξ λοιπόν, η καπιταλιστική κοινωνική παραγωγή είναι σύμφυτη με τη συγκρότηση μιας κοινωνικά ισχύουσας, γενικής αξιακής μορφής χρήματος η οποία αποτελεί η κοινωνικά έγκυρη έκφραση της αξίας: «Η γενική αξιακή μορφή που παρασταίνει τα εργασιακά προϊόντα ως απλά πηγμάτα αδιαφοροποίητης ανθρώπινης εργασίας δείχνει μέσω της ίδιας της συγκρότησής της ότι είναι η κοινωνική έκφραση του κόσμου των εμπορευμάτων. Αποκαλύπτεται έτσι ότι εντός αυτού του κόσμου ο γενικός ανθρώπινος χαρακτήρας της εργασίας αποτελεί τον ειδικά κοινωνικό χαρακτήρα της».²⁶⁹

Σύμφωνα με τον Μαρξ, κάθε εμπόρευμα δυνητικά θα μπορούσε να εξυπηρετήσει ως γενική αξιακή μορφή. Αλλά «μόνο από τη στιγμή όπου αυτός ο αποκλεισμός περιορίζεται τελεσίδικα σε ένα ειδικό εμπορευματικό είδος έχει αποκτήσει η ενιαία σχετική αξιακή μορφή του κόσμου των εμπορευμάτων αντικειμενική σταθερότητα και γενική κοινωνική ισχύ».²⁷⁰ Με τη θεμελίωση αυτής της συνθήκης «η φυσική μορφή» του εμπορεύματος το οποίο συνιστά η γενική αξιακή μορφή «συμφύεται κοινωνικά» με τη λειτουργία του ως ισοδύναμο. Το ισοδύναμο αυτό «γίνεται λοιπόν χρηματικό εμπόρευμα ή λειτουργεί ως χρήμα», λαμβάνοντας δηλαδή τη λειτουργία του χρήματος: «Η ειδική κοινωνική λειτουργία του και συνεπώς το κοινωνικό μονοπώλιο του είναι να διαδραματίζει εντός του κόσμου των εμπορευμάτων το ρόλο του γενικού ισοδύναμου».²⁷¹ Ως συνέπεια η ιδιωτικά οργανωμένη κοινωνική παραγωγή για ανταλλαγή πραγματοποιείται στην αξιακή σχέση μεταξύ των εμπορευμάτων και του χρήματος.

²⁶⁶ Ο.π.

²⁶⁷ Ο.π., σ. 48

²⁶⁸ Ο.π.

²⁶⁹ Ο.π.

²⁷⁰ Ο.π., σ. 50

²⁷¹ Ο.π.

3. Είδαμε ότι η ανταλλαγή διαδραματίζεται πάντοτε μεταξύ δυο διαφορετικών συγκεκριμένων αντικειμένων, δυο χρηστικών αξιών. Τα εμπορεύματα ποτέ τους δεν προδίδουν ευθέως το μυστικό τους ότι αποτελούν εκφράσεις ομοειδούς ανθρώπινης εργασίας, παρότι κάθε εμπόρευμα κουβαλάει μαζί του μια τιμή, και ως τιμές τα εμπορεύματα συγκρίνονται. Σε σχέση με αυτό ο Ράϊχελτ αναφέρει πως «ο Μαρξ ασκεί κριτική στην αστική οικονομία που δεν ανάγει τη μορφή του χρήματος από τη δομή της ιδιωτικής εργασίας. Αυτό που ο Μαρξ θέλει να πει είναι ότι η πολιτική οικονομία είναι ανίκανη ενώπιον της μορφής της τιμής, δηλαδή είναι υποχρεωμένη να την κατανοήσει εξωτερικά».²⁷² Σε κάθε εξομοίωση εντός της εμπορευματικής ανταλλαγής, ένα εμπόρευμα εκδηλώνει την πεπηγμένη αξία του στο συγκεκριμένο υλικό σώμα του άλλο εμπορεύματος την οποία αυτό εκφράζει ως η μορφή εμφάνισης της αξίας του πρώτου εμπορεύματος. Η δύο αυτές στιγμές συμβαίνουν ταυτόχρονα, όπου το εμπόρευμα λαμβάνει μια αξιακή μορφή διαφορετική από το φυσικό του σώμα και ένα άλλο εμπόρευμα υφίσταται στην άμεση φυσική του σύσταση μια φαινόμενη μορφή έκφρασης ομοειδούς ανθρώπινης εργασίας.

Κατά τη διάρκεια της Μαρξικής εξέτασης της αξιακής μορφής παρατηρήσαμε ότι η αντίθεση που εμμένει εντός του εμπορεύματος ανακαλύπτει τη μορφή της εμφάνισης της μέσα από τον αναδιπλασιασμό του. Από τη μία το εμπόρευμα στη θέση της σχετικής αξιακής μορφής καθίσταται απλώς χρηστική αξία εκδηλώνοντας την αξία του στο σώμα του εμπορεύματος που δρα ως ισοδύναμο. Το ισοδύναμο εντός της εξίσωσης αυτής αναγνωρίζεται ως μια αντικειμενοποίηση της αξίας του εμπορεύματος στη σχετική αξιακή μορφή. Επομένως η αφηρημένη ανθρώπινη εργασία αποκτάει σάρκα και οστά, ενσαρκωμένο μέσα στο σώμα του ισοδύναμου. Η αξία του εμπορεύματος από τη πλευρά της σχετικής αξιακής μορφής δεν είναι πλέον μια μη ορατή, μη παρατηρήσιμη οντότητα, μα αντιθέτως λαμβάνει μια πραγματική ύπαρξη. Η αφαίρεση της αξίας γίνεται πλέον συγκεκριμένη σε ένα αυτόνομο αντικείμενο που αντιμετωπίζει τις υπόλοιπες χρηστικές αξίες ως εμπορεύματα. Όπως σημειώνει ο Μαρξ στη πρώτη έκδοση, «Τα εμπορεύματα είναι όμως πράγματα. Αυτό είναι που πρέπει να είναι με εμπράγματο τρόπο ή να το δείχνουν στις εμπράγματα σχέσεις τους».²⁷³ Η Μαρξική έκθεση της αξίας ως χρήμα, με την αφηρημένη εργασία να αποκτάει μια υλική σωματική ύπαρξη στη μορφή του καθολικού ισοδύναμου είναι το θεωρητικό αποτέλεσμα της εξέτασης της αξιακής μορφής.

²⁷² Reichelt, H., *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Marx*. Εκδόσεις Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt. 1970. σ. 151

²⁷³ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος. σ. 807

Συνεπώς ακολουθώντας την εξέταση του Μαρξ από την απλή αξιακή μορφή στην γενική αξιακή μορφή και της μορφής χρήματος, κατανοούμε πως στη διαδικασία της ανταλλαγής, η αντίθεση μεταξύ της συγκεκριμένης και αφηρημένης εργασίας όπως και αυτή μεταξύ της ιδιωτικής και κοινωνικής εργασίας αίρεται. Η ιδιωτικά δαπανημένη εργασία πρέπει αναγκαστικά να εκφραστεί ως κοινωνική εργασία. Στο συγκείμενο της αστικής καπιταλιστικής κοινωνίας αυτό πραγματοποιείται μέσα από την αλλόκοτη συνθήκη στην οποία η εργασία υποχρεώνεται να αποκτήσει την υπεραισθητή διάσταση της αφηρημένης εργασίας, δηλαδή την υπόσταση της αξίας. Η αφηρημένη εργασία, η ιδιωτική εργασία που επιδιώκει να αποτελέσει κοινωνική εργασία, εξαρτάτε από την πώληση του εμπορεύματος ούτως ώστε η συγκεκριμένη εργασία να επιβεβαιωθεί ως μέρος του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας. Το καθεστώς στο οποίο η εργασία και η παραγωγή δεν είναι άμεσα κοινωνική συνιστά μια κεντρική αντίθεση που διατρέχει τον καπιταλισμό. Εντός του συστήματος οργανωμένου μέσα από ιδιωτική συναλλαγή μεταξύ τυπικά ανεξάρτητων παραγωγών, η κοινωνική εργασία μορφοποιείται μόνο χάρη στη χρηματική της επικύρωση. Η κοινωνική αναγνώριση της ιδιωτικής εργασίας λοιπόν δύναται να πραγματοποιηθεί μόνο με τη μεταμόρφωση της σε ένα εμπόρευμα που υφίσταται άμεσα ως κοινωνικό, δηλαδή το καθολικό ισοδύναμο του χρήματος. Μόνο η ανταλλαγή μεταξύ χρήματος και εμπορεύματος θεμελιώνει την κοινωνική αναγκαιότητα για την εργασία που ξοδεύτηκε ιδιωτικά προς την παραγωγή του ιδιαίτερου προϊόντος. Η αιτία του γιατί η ιδιωτικά ξοδευμένη εργασία υποχρεώνεται να αναζητήσει μια μορφή έκφρασης στο χρήμα διαγνώσκεται την αντίθεση που εγκυμονεί εντός του διττού χαρακτήρα της καπιταλιστικής εργασίας.

Αντί- Επιλόγου: Οι αφαιρέσεις που στοιχειώνουν τους Ροβινσώνες

Προχωρούμε τώρα προς το τέλος της εργασίας μας. Αντί να απαριθμήσουμε τα συμπεράσματα της μέχρι τώρα εξέτασης, κουβαλώντας μαζί μας την ερμηνεία της αφηρημένης εργασίας που έχουμε αναπτύξει, θα επιδιώξουμε να στοιχειοθετήσουμε την έννοια της *αφηρημένης κοινωνικής κυριαρχίας* που εδράζεται στη σκέψη του Μαρξ μέσα από την ανάγνωση της θεωρίας του φετιχισμού. Μέσα από την έννοια της αφηρημένης εργασίας, συλλάβαμε την καπιταλιστική κοινωνία ως μια ιστορικά ειδική μορφή κοινωνικής αλληλεξάρτησης με έναν απρόσωπο και φαινομενικά αντικειμενικό χαρακτήρα. Αυτή η μορφή αλληλεξάρτησης επιτελείται από ιστορικά μοναδικές μορφές κοινωνικών σχέσεων που αποτελούν καθορισμένες μορφές κοινωνικής πρακτικής, οι οποίες παρόλα αυτά ανεξαρτητοποιούνται από τα δρώντα υποκείμενα αποκτώντας σχεδόν μια ζωή δικιά τους. Κατά συνέπεια δημιουργείται μια ολοένα και πιο αφηρημένη μορφή κοινωνικής κυριαρχίας, η οποία υποτάσσει τους ανθρώπους σε απρόσωπες δομικές προσταγές και περιορισμούς. Σύμφωνα με τον Μαρξ, η μορφή κοινωνικής κυριαρχίας που ιδιάζει στον καπιταλισμό δεν συνίσταται, στο πιο θεμελιώδες επίπεδο της, στην κυριαρχία ανθρώπων από ανθρώπους, αλλά στην κυριαρχία ανθρώπων από πράγματα και αφηρημένες κοινωνικές δομές που παράγουν οι ίδιοι μέσα από τη κοινωνική δραστηριότητα τους. Έχει σημασία να τονίσουμε ότι η έννοια της αφηρημένης κυριαρχίας δεν εντοπίζεται στο ίδιο το έργο του Μαρξ, αλλά απορρέει από την ανασυγκρότηση που προτείνει ο Ποστόουν στο θεμελιώδες του έργο *Time, Labour and Social Domination*, κληροδοτώντας την ιδιαίτερη θεωρητική παράδοση της σκέψης των Αντόρνο και Χορκχάιμερ.

Η Μαρξική θεωρία του φετιχισμού φιλοδοξεί να καταδείξει την διαδικασία στην οποία οι μορφές της αξίας όπως το εμπόρευμα ή το χρήμα, προκύπτουν εντός μιας ιδιαίτερης μορφής κοινωνικής κυριαρχίας που ταυτόχρονα δημιουργούν και διαιωνίζουν. Η πραγμάτευση του φετιχισμού από τον Μαρξ αποσαφηνίζει το παραπάνω αναδεικνύοντας πως οι μορφές που λαμβάνει η αξία αποτελούν οι κοινωνικά συγκεκριμένες μορφές στις οποίες εμφανίζεται η κοινωνική εργασία μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία, και επιδεικνύοντας ότι αυτές οι μορφές κυριεύονται από φετιχιστικά χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με τον Μαρξ, οι μορφές που λαμβάνει η αξία στον καπιταλισμό κυριαρχούν τα δρώντα υποκείμενα, όπου αναστρέφοντας τη σχέση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου φαίνονται να αποκτούν μια ζωή δικιά τους. Είναι κρίσιμο

να τονίσουμε πως η Μαρξική θεωρία του φετιχισμού δεν επιδιώκει να απεικονίσει τις πτυχές μιας ψευδούς συνείδησης αλλά μάλλον επιθυμεί να καταδείξει την μορφή που λαμβάνουν τα αποτελέσματα του κοινωνικού χαρακτήρα της ειδικά καπιταλιστικής εργασίας. Τα φετιχιστικά χαρακτηριστικά που αποκτούν οι μορφές της αξίας συνιστούν την εκδήλωση της αφηρημένης κοινωνικής εργασίας, όπου ως φορείς αξίας λειτουργούν ως προσωποποιημένες και αυτόνομες οντότητες οι οποίες κυριαρχούν τα άτομα που τις συγκροτούν συλλογικά μέσα από την κοινωνική δραστηριότητα τους.

Ο φετιχισμός του εμπορεύματος είναι αδιαμφισβήτητα ένα από τα πιο επίμαχα και πιο πολυσυζητημένα σημεία του Μαρξικού στοχασμού. Το συγκεκριμένο αυτό υποκεφάλαιο παρόλα αυτά ερμηνεύεται συχνά αποκομμένο από τα τρία τμήματα που το προηγούνται. Αντιθέτως, θεωρούμε ότι τα πρώτα τέσσερα τμήματα που συνθέτουν το πρώτο κεφάλαιο του Κεφαλαίου να συνιστούν ένα *εννοιολογικό όλον*. Κατ' αυτό τον τρόπο η ιδιαίτερη μορφή αφηρημένης κοινωνικής κυριαρχίας που σκιαγραφεί ο Μαρξ μέσα από τη θεωρητικοποίηση του φετιχισμού των εμπορευμάτων, μπορεί να συσταθεί μόνο μέσω της έννοιας της αφηρημένης εργασίας και του εννοιολογικού πλέγματος εντός του οποίου συνυφαίνεται. Σύμφωνα με αυτή την ερμηνευτική γραμμή, τα μυστικά του «φετιχιστικού χαρακτήρα του εμπορεύματος» παραμένουν απλά ιερογλυφικά χωρίς τη συμπερίληψη του συνόλου των θεωρητικών επισημάνσεων από τις οποίες παράγεται η κοινωνική δυναμική που αποτυπώνεται στο τμήμα αυτό. Στη θεωρία του για τον φετιχισμό του εμπορεύματος λοιπόν, ο Μαρξ ενσωματώνει την ανάλυση του για την αξιακή μορφή που λαμβάνει το προϊόν της εργασίας εντός της εξέτασης της συλλογικής συγκρότησης του φετιχικού χαρακτήρα του εμπορεύματος, η οποία προκύπτει μέσα από τις πραγματοποιημένες κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των ατόμων και την προσωποποίηση των πραγμάτων. Στο πλαίσιο αυτό, τα φετιχικά χαρακτηριστικά που κυριεύουν τα εμπορεύματα συλλαμβάνονται ως η φαινομενική αλλά συνάμα αντικειμενική αυτονομοποίηση και προσωποποίηση των πραγμάτων, που αντιστρέφοντας τη σχέση υποκειμένου - αντικειμένου, κυριαρχούν και επιβάλλονται στους δημιουργούς τους.

Το νήμα που συνδέει τη Μαρξική θεωρία του φετιχισμού με την πραγμάτευση της αξιακής μορφής που προηγήθηκε διαγιγνώσκεται μόλις στη τρίτη παράγραφο του τέταρτου τμήματος. «Πόθεν πηγάζει λοιπόν ο αινιγματικός χαρακτήρας του εργασιακού προϊόντος από τη στιγμή

που αυτό αποκτά εμπορευματική μορφή; Προφανώς από την ίδια αυτή μορφή».²⁷⁴ Τα γνωρίσματα που καταλογίζει ο Μαρξ στον «αινιγματικό χαρακτήρα» της εμπορευματικής μορφής εκπηγάζουν από την επιχειρηματολογική ανάπτυξη των τριών πρώτων τμημάτων του κεφαλαίου, τα οποία αφιερώθηκαν στην ανάκριση της ίδιας αυτής μορφής. Επομένως ο Μαρξ σχολιάζει ότι στη μορφή του εμπορεύματος «η ομοιότητα των ανθρώπινων εργασιών αποκτά την εμπράγματη μορφή της όμοιας αξιακής αντικειμενικότητας των εργασιακών προϊόντων, το μέτρο του ξοδέματος της ανθρώπινης εργασιακής δύναμης μέσω της χρονικής διάρκειας του αποκτά τη μορφή του αξιακού μεγέθους των εργασιακών προϊόντων».²⁷⁵ Τα δύο αυτά σημεία επαναδιατυπώνουν την ανάλυση αφενός της αξιακής υπόστασης των εμπορευμάτων ως διαμορφωμένης από αφηρημένη εργασία, και αφετέρου του αξιακού μεγέθους του οποίου η μέτρηση προκύπτει από την μεσολάβηση του κοινωνικά αναγκαίου εργάσιμου χρόνου.²⁷⁶ Τώρα ο Μαρξ προσθέτει, «τέλος, οι σχέσεις των παραγωγών τις οποίες ενεργοποιούνται αυτοί οι κοινωνικοί προσδιορισμοί των εργασιών τους αποκτούν τη μορφή κοινωνικής σχέσης των εργασιακών προϊόντων».²⁷⁷ Αντικρύζουμε τον Μαρξ να απεικονίζει για πρώτη φορά την διαδικασία στην οποία η ανθρώπινη δραστηριότητα πραγματοποιείται και αντικειμενοποιείται ενώ οι σχέσεις μεταξύ των πραγμάτων αποκτούν μια κοινωνική διάσταση κατά τη διάρκεια της πραγματοποίησης της αξίας στην ανταλλαγή.

Στην αμέσως επόμενη παράγραφο, ο Μαρξ προχωράει προς τη συζήτηση της προσωποποίησης των πραγμάτων που διεξάγεται από τον φετιχιστικό χαρακτήρα της εμπορευματικής μορφής.²⁷⁸

«Το μυστηριώδες της εμπορευματικής μορφής συνίσταται λοιπόν απλώς στο ότι αντανακλά στους ανθρώπους τους κοινωνικούς χαρακτήρες της δικής τους εργασίας ως αντικειμενικούς

²⁷⁴ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος, σ. 52

²⁷⁵ Ο.π., σ. 52

²⁷⁶ Όπως υποδείξαμε ήδη, οι ιδιωτικά εκτελεσμένες εργασίες εξισώνονται μόνο με την εξομοίωση των προϊόντων τους στην ανταλλαγή όπου η αντικειμενική αφαίρεση των συγκεκριμένων τους ποιοτήτων. Τα εμπόρευμα δεν κατέχουν αξιακή αντικειμενικότητα ως αντικειμενοποιήσεις εργασίας, αλλά ως εκφράσεις αφηρημένες εργασίας. Συνεπώς η αξιακή αντικειμενικότητα των συγκροτείται μέσα από την από κοινού ιδιότητα της αξιακής υπόστασης των εμπορευμάτων στην ανταλλαγή. Η αφηρημένη εργασία ως η κοινωνική σχέση των ιδιωτικών εργασιών μεταξύ τους και συνεπώς ως η σχέση επικύρωσης της ιδιωτικά δαπανημένης εργασίας προς τη συνολική κοινωνική εργασία πρέπει αναγκαστικά να υλικοποιηθεί στη μορφή του χρήματος.

²⁷⁷ Ο.π., σ. 53

²⁷⁸ Εφόσον η παραγωγή του φετιχιστικού χαρακτήρα του εμπορεύματος στηρίζεται στην ανάλυση που επαναδιατυπώθηκε στη προηγούμενη παράγραφο, μπορούμε να ισχυριστούμε πως η εξέταση που διαδραματίζεται στο τέταρτο τμήμα όντως τρέφεται από την ανάπτυξη που προηγήθηκε.

χαρακτήρες των εργασιακών προϊόντων. Ως κοινωνικές φυσικές ιδιότητες αυτών των πραγμάτων, και συνεπώς [αντανακλά] την κοινωνική σχέση των παραγωγών προς τη συνολική κοινωνική εργασία ως κοινωνική σχέση πραγμάτων έξω από αυτούς... Μέσω αυτού του Quidproquo τα εργασιακά προϊόντα γίνονται εμπορεύματα, αισθητά υπεραισθητά ή κοινωνικά πράγματα... Η εμπορευματική μορφή και η αξιακή σχέση των εργασιακών προϊόντων όπου παρασταίνεται αυτή η μορφή δεν σχετίζονται διόλου με τη σωματική φύση τους και με τις εμπράγματατες σχέσεις που πηγάζουν από αυτήν. Αυτό που λαμβάνει εδώ για τους ανθρώπους τη φαντασμαγορική μορφή μιας σχέσης πραγμάτων είναι μόνο η καθορισμένη κοινωνική σχέση μεταξύ των ίδιων των ανθρώπων».²⁷⁹

Λόγω του ότι ο εκκοινωνισμός των ιδιωτικά ξοδεμένων εργασιών - δηλαδή η επικύρωση της αφηρημένης εργασίας ως μέρος της συνολικής κοινωνικής εργασίας - των μεμονωμένων εμπορευματοπαραγωγών επιτυγχάνεται μέσα από την διαδικασία της ανταλλαγής, οι κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων στην εμπορευματική παραγωγή εμφανίζονται ως σχέσεις μεταξύ των πραγμάτων. Είναι τα εμπορεύματα που εξαναγκαστικά οδηγούν τους δημιουργούς τους προς την ανταλλαγή που φαίνονται να κοινωνικοποιούνται και όχι οι άνθρωποι. Οι αξιακές σχέσεις των εμπορευμάτων λοιπόν δεν θεμελιώνουν απλώς τον κοινωνικοποιητικό σύνδεσμο μεταξύ των παραγωγών. Από τη σκοπιά του ατομικού εμπορευματοπαραγωγού, αυτές οι αντικειμενικοποιημένες αξιακές σχέσεις ανεξαρτητοποιούνται και αποκτούν ρυθμιστική κοινωνική δύναμη επάνω του.

Οι κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των εμπορευματοπαραγωγών προσδιορίζονται από τις «κοινωνικές φυσικές ιδιότητες των εργασιακών προϊόντων. Γνωρίζουμε ότι σε αντίθεση με την υφή ή το βάρος των εργασιακών προϊόντων, η αξία δεν συνιστά μια φυσική ιδιότητα των αντικειμένων. Παρόλα αυτά στο συγκείμενο της εμπορευματοπαραγωγικής κοινωνίας τα προϊόντα της ανθρώπινης εργασίας είναι λες και κατέχουν αξία εκ φύσεως, και ως πράγματα της φύσης λειτουργούν αυτόνομα μέσα από φυσικούς νόμους έξω από τις ανθρώπινες σχέσεις, στους οποίους νόμους οι άνθρωποι είναι υποχρεωμένοι να υποταχθούν. Συνεπώς μόνο η προσφυγή στο «ομιχλώδες πεδίο του θρησκευτικού κόσμου» δύνανται να βρεθεί μια αναλογία ικανή για να αναπαρασταθεί ο κοινωνικός χαρακτήρας που λαμβάνουν τα πράγματα στην εμπορευματική κοινωνία. Ενώ εκεί «τα προϊόντα του ανθρώπινου κεφαλιού φαίνονται

²⁷⁹ Ο.π., σ. 53

προικισμένα με δική τους ζωή, φαίνονται ως αυτοτελείς μορφές», στο συγκείμενο της αστικής καπιταλιστικής κοινωνίας είναι «τα προϊόντα του ανθρώπινου χεριού».²⁸⁰

Κλείνοντας την παράγραφο ο Μαρξ σημειώνει: «Αυτό ονομάζω φетиχισμό, ο οποίος επικολλάται στα εργασιακά προϊόντα από τη στιγμή που παράγονται ως εμπορεύματα, και ο οποίος συνεπώς είναι αδιαχώριστος από την εμπορευματική παραγωγή».²⁸¹ Ο φетиχισμός συνεπώς, ο οποίος επικολλάται στα εμπορεύματα, δεν δύναται να αποτελεί κάποιας μορφής ψευδής συνείδησης που δημιουργείται από την περιπλοκότητα της ανταλλαγής, αλλά η εκδήλωση μιας πραγματικής κοινωνικής συνθήκης.²⁸² Συνιστά η έκφραση μιας αντικειμενικής, πρακτικής αφαίρεσης που συγκροτείται συλλογικά από την δραστηριότητα ανθρώπων, οι οποίοι παράγοντας αποκλειστικά για ανταλλαγή καθιστούν αναγκαία την αξιακή σχέση μεταξύ των προϊόντων τους, θέτοντας με αυτό τον τρόπο τα εμπορεύματα ως τους προσωποποιημένους φορείς της αξίας. «Ο φетиχιστικός χαρακτήρας του κόσμου των εμπορευμάτων» συντελείται λοιπόν «από τον ιδιόμορφο κοινωνικό χαρακτήρα της εργασίας η οποία παράγει εμπορεύματα».²⁸³

Στη παράγραφο που ακολουθεί ο Μαρξ επιχειρεί να διαλευκάνει τη συνθήκη στην οποία οι κοινωνικές σχέσεις αναγκαστικά πραγματοποιούνται στο συγκείμενο του καθεστώτος της ιδιωτικής παραγωγής για ανταλλαγή. Επομένως «οι παραγωγοί εισέρχονται σε κοινωνική επαφή μόνο μέσω της ανταλλαγής των εργασιακών προϊόντων τους» και οι ειδικά κοινωνικοί χαρακτήρες των ιδιωτικών τους εργασιών εμφανίζονται «μόνο εντός αυτής της ανταλλαγής».²⁸⁴ Κατ' αυτό τον τρόπο «οι ιδιωτικές τους εργασίες ενεργοποιούνται ως μέλη της συνολικής κοινωνικής εργασίας μέσω των σχέσεων στις οποίες φέρνει η ανταλλαγή τα εργασιακά προϊόντα και μέσω αυτών τους ίδιους τους παραγωγούς». Συνεπώς, η Μαρξική σύλληψη της στρεβλής κοινωνικής συγκρότησης στην οποία οι κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων μεσολαβούνται μέσα από την αξιακή σχέση των εμπορευμάτων τους, εμφανίζεται στο τέλος του συλλογισμού αυτής της παραγράφου: «Σ' αυτούς τους τελευταίους οι κοινωνικές σχέσεις των ιδιωτικών εργασιών τους εμφανίζονται συνεπώς ως αυτό που είναι, δηλαδή όχι ως άμεσα

²⁸⁰ Ο.π., σ. 53

²⁸¹ Ο.π., σ. 53

²⁸² Heinrich, M., *Το Κεφάλαιο του Καρλ Μαρξ: Εισαγωγή στους Τρεις Τόμους*, σ. 86

²⁸³ Μαρξ, Κ., *Το Κεφάλαιο*, τομ. Πρώτος, σ. 53

²⁸⁴ Ο.π., σ. 53

κοινωνικές σχέσεις των προσώπων στις ίδιες τις εργασίες τους, αλλά πολύ περισσότερο ως εμπράγματα σχέσεις των προσώπων και ως κοινωνικές σχέσεις των πραγμάτων».²⁸⁵

Είναι κρίσιμο να υπογραμμίσουμε εδώ ότι ο φετιχιστικός χαρακτήρας που λαμβάνει η μορφή του εμπορεύματος απεικονίζεται από τον Μαρξ ως η κοινωνική σχέση των πραγμάτων. Η κοινωνική υποστασιοποίηση του εμπορευματικού φετίχ δεν αναφέρεται στη διαδικασία εντός της οποίας η ανθρώπινη εργασία αντικειμενοποιείται στα πράγματα γενικώς, αλλά στη συζήτηση του Μαρξ σε σχέση με την αξία των προϊόντων και τις αξιακές τους σχέσεις που εκτυλίσσεται στην ανταλλαγή. Το φετίχ του εμπορεύματος, όπως τις ιδιομορφίες της μορφής του ισοδυνάμου, παραπέμπει στις ιδιότητες που «επικολλιούνται» στα εμπορεύματα εντός της διαδικασίας της ιδιωτικής παραγωγής και συναλλαγής, η οποία καθιστά τα εμπορεύματα φορείς αξίας που δύνανται να εκφραστούν μόνο στο φυσικό σώμα του χρήματος. Το παραπάνω ανιχνεύεται επίσης στη περιγραφή του εμπορεύματος από τον Μαρξ ως ένα «αισθητά υπεραισθητό πράγμα» ή μια «παράλογη» [*verrückte*] μορφή.²⁸⁶ Η σήμανση του εμπορεύματος ως μια παράλογη μορφή επιδιώκει να καταδείξει τα αλλόκοτα και εκτοπισμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά που συνθέτουν την μορφή αυτή.

Βλέπουμε ότι ο Μαρξικός στοχασμός των πραγματοποιημένων κοινωνικών σχέσεων κινητοποιεί και επεξεργάζεται την εξέταση της αξιακής υπόστασης, του αξιακού μεγέθους και της αξιακής μορφής του εμπορεύματος που προηγήθηκαν και αναλύθηκαν ήδη στα τρία τμήματα της πρώτης ενότητας του *Κεφαλαίου*. Ο Μαρξ υπογραμμίζει ότι η πρακτική δραστηριότητα της ιδιωτικής παραγωγής που πραγματοποιείται στην ανταλλαγή είναι συγκροτησιακή στη πραγματική αφαίρεση που διαμορφώνει την αξία. Μέσα από την αμέσως επόμενη διατύπωση του Μαρξ, αυτό το σημείο αναγιγνώσκεται σε σχέση με την παραγωγή της αξίας από την αφηρημένη εργασία εντός της αξιακής σχέσης: «Μόνο εντός της ανταλλαγής τους αποκτούν τα εργασιακά προϊόντα μια κοινωνικά όμοια αξιακή αντικειμενικότητα ξεχωριστή από την αισθητηριακά διαφορετική χρηστική αντικειμενικότητα τους».²⁸⁷ Στο συγκείμενο της αστικής καπιταλιστικής κοινωνίας, στην οποία έχει κυριαρχήσει η εμπορευματική παραγωγή υλοποιείται επί του πρακτέου το σχίσμα στο προϊόν της εργασίας, μεταξύ χρηστικής αξίας και αξίας. Στο πλαίσιο

²⁸⁵ Ο.π., σ. 53- 54

²⁸⁶ Ο.π., σ. 52

²⁸⁷ Ο.π., σ. 54

αυτό, η διαμόρφωση της παραγωγικής δραστηριότητας συντελείται στην πληρότητα της σε σχέση με της προσταγές της ανταλλαγής. Είναι υπ' αυτή την έννοια που αναφέρει ο Μαρξ ότι «ο αξιακός χαρακτήρας των πραγμάτων λαμβάνεται υπόψη ήδη κατά την παραγωγή τους».²⁸⁸

Παρότι η αξία των εμπορευμάτων διαμορφώνεται αποκλειστικά στην ανταλλαγή, αυτή η νομοτέλεια αντανakλάται στην παραγωγική δραστηριότητα μετασχηματίζοντας την. Ο διττός χαρακτήρας της ειδικά καπιταλιστικής εργασίας μορφοποιείται επομένως μόνο εντός αυτού του ιστορικά προσδιορισμένου κοινωνικού καθεστώ.

Η παραπάνω προβληματική αποκρυσταλλώνεται στον ακόλουθο ισχυρισμό του Μαρξ όπου δηλώνει ότι, «[η] ομοιότητα *toto coelo* (από κάθε άποψη) των διαφορετικών εργασιών μπορεί να συνίσταται μόνο σε μια αφαίρεση από την πραγματική ανομοιότητα τους, στην αναγωγή τους στον κοινό χαρακτήρα τον οποίο κατέχουν ως ξόδεμα ανθρώπινης εργασιακής δύναμης, ως αφηρημένη ανθρώπινη εργασία».²⁸⁹ Σύμφωνα με τον Μαρξ λοιπόν, το εμπορευματικό φετίχ σχηματοποιείται μέσα από τη συλλογική δραστηριότητα της ανταλλαγής, στην οποία οι παραγωγοί εμπορευμάτων δεν συλλαμβάνουν, ότι η είσοδος τους στην αξιακή σχέση συμπεριλαμβάνει την εξομοίωση και συσχέτιση των εργασιών τους ως αφηρημένη εργασία. Οι κοινωνικές σχέσεις στις οποίες η ανθρώπινη κοινότητα μεσολαβείται μέσα από τα προϊόντα της εργασίας της υφαινόνται ανεξάρτητα από την επίγνωση της.

Παρόλο που δεν είναι άμεσα αναγνωρίσιμο στα υποκείμενα, η δραστηριότητα τους δομεί, και δομείται από, τη λογική της παραγωγής προορισμένης για ανταλλαγή που τίθεται στην αξιακή σχέση, η οποία συγκροτεί την αφαίρεση που εμποτίζει τα εμπορεύματα με τον κοινωνικά όμοιο χαρακτήρα της αξίας.²⁹⁰ Για τους συναλλασσόμενους εμπορευματοπαραγωγούς, η αξία και τα αξιακά μεγέθη των εργασιακών προϊόντων «φαίνονται σαν να πηγάζουν από τη φύση των πραγμάτων».²⁹¹ Κατ' αυτό τον τρόπο, «[α]υτό που ισχύει μόνο γι' αυτή την ιδιαίτερη μορφή παραγωγής, την εμπορευματική παραγωγή, ότι δηλαδή ο ειδικά κοινωνικός χαρακτήρας των μεταξύ τους ανεξάρτητων ιδιωτικών εργασιών συνίσταται στην ομοιότητα τους ως ανθρώπινης εργασίας και προλαμβάνει τη μορφή του αξιακού χαρακτήρα των εργασιακών προϊόντων...

²⁸⁸ Ο.π., σ. 54

²⁸⁹ Ο.π., σ. 54

²⁹⁰ Ο.π., σ. 54

²⁹¹ Ο.π., σ. 55

εμφανίζεται... ως κάτι... τελεσίδικο». ²⁹² Συνεπώς σύμφωνα με τον Μαρξ, δεν είναι εμφανές στη καθημερινή συνείδηση πως από την ίδια τη δραστηριότητα της αναδύεται μια αντικειμενική και εμπράγματη κυριαρχία [*sachliche Herrschaft*] μέσα από την μεσολάβηση των κοινωνικών σχέσεων που επιτελούν τα εμπορεύματα. Στα μάτια των εμπορευματοπαραγωγών, αλλά και των κλασικών πολιτικών οικονομολόγων, «οι μορφές που σφραγίζουν τα εργασιακά προϊόντα ως εμπορεύματα» διαπερνούνται από «τη σταθερότητα φυσικών μορφών του κοινωνικού βίου». ²⁹³ Ο Μαρξ τονίζει emphaticά πως δεν πρόκειται για πλάνη που πηγάζει από τα υποκείμενα, αλλά συνιστά αντιθέτως μια αντικειμενική παραναγνώριση που προκύπτει από την συγκεκριμένη υλική σύνθεση μέσα από την οποία μορφοποιείται το κοινωνικό γίνεσθαι. Πρόκειται λοιπόν για «κοινωνικά ισχύουσες, δηλαδή αντικειμενικές νοητικές μορφές των παραγωγικών σχέσεων αυτού του ιστορικά καθορισμένου κοινωνικού τρόπου παραγωγής, της εμπορευματικής παραγωγής». ²⁹⁴

Κλείνοντας, είδαμε ότι η Μαρξική εξέταση της συγκρότησης της φετιχιστικής μορφής που λαμβάνει το εμπόρευμα διεξάγεται μέσα από την συμπερίληψη της ανάλυσης της αξιακής μορφής με τις εμπράγματες σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και τις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των πραγμάτων. Οι εμπράγματες κοινωνικές σχέσεις αναδύονται μέσα από τον ειδικά κοινωνικό χαρακτήρα της καπιταλιστικής εργασίας, όπου η δομικά διαμορφωμένη συνθήκη της ιδιωτικά οργανωμένης παραγωγικής δραστηριότητας της οποίας τα προϊόντα προορίζονται αποκλειστικά για ανταλλαγή, μετασηματίζει τις κοινωνικές σχέσεις σε σχέσεις μεταξύ πραγμάτων. Στο συγκεκριμένο αυτό τα εμπορεύματα αποκτούν φετιχιστικό χαρακτήρα, όπου οι κοινωνικά παραγμένες ιδιότητες των αντικειμένων εμφανίζονται ως φυσικά και αντικειμενικά γνωρίσματα, εγγενή στα αντικείμενα καθ' εαυτά. Ο φετιχιστικός χαρακτήρας της εμπορευματικής μορφής εμφανίζεται απλώς να δρα αυτόνομα και ανεξάρτητα από τον δημιουργό του, αλλά επιπλέον επιβάλλεται υλικά επάνω του. Συνεπώς με την έννοια της αφηρημένης κοινωνικής κυριαρχίας ο Μαρξ επιδιώκει να αναδείξει τη διαδικασία στην οποία οι αξιακές μορφές που λαμβάνει η ανθρώπινη εργασία συντελούν μια αντικειμενική αντιστροφή της σχέσης υποκειμένου και αντικειμένου, εξουσιάζοντας τις κοινωνικές σχέσεις που τις συγκροτούν συλλογικά.

²⁹² Ο.π., σ. 55

²⁹³ Ο.π., σ. 56

²⁹⁴ Ο.π., σ. 56

Βιβλιογραφία

Έργα των Μαρξ και Ένγκελς – Πρωτογενής Βιβλιογραφία

- Karl, M., Κριτική της Εγελιανής Φιλοσοφίας του Δικαίου. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα. 1978
- Μαρξ, Κ., «Τρία κείμενα για τη θεωρία της αξίας», μτφ. Σταμάτης, Γ., Κριτική, 1998.
- Μαρξ, Κ., Το Κεφάλαιο, τομ. Πρώτος, μετάφραση Γκιούρας Θ, ΚΨΜ, Αθήνα. 2016.
- Μάρξ, Κ., «Το Κεφάλαιο. Τόμος Τρίτος», μτφ. Μαυρομαμάτης, Π., Σύγχρονη Εποχή, 2013.
- Μαρξ, Κ., «Θεωρίες για την υπεραξία» Πρώτο Μέρος, μτφ. Μαυρομαμάτης, Π., Σύγχρονη Εποχή, 2008.
- Μαρξ, Κ., «Θεωρίες για την υπεραξία», Δεύτερο Μέρος, μτφ. Μαυρομαμάτης, Π., Σύγχρονη Εποχή, 2008.
- Μαρξ, Κ., «Θεωρίες για την υπεραξία», Τρίτο Μέρος, μτφ. Μαυρομαμάτης, Π., Σύγχρονη Εποχή, 2008.
- Μαρξ, Κ., «Βασικές Γραμμές Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας 1857-1858 [Grundrisse]», Τόμος Α΄, μτφ. Διβάρης, Δ., Στοχαστής, 1990.
- Μαρξ, Κ., «Βασικές Γραμμές Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας 1857-1858 [Grundrisse]», Τόμος Β΄, μτφ. Διβάρης, Δ., Στοχαστής, 1990.
- Μαρξ, Κ., Ένγκελς, Φρ., «Η Γερμανική Ιδεολογία», Τόμος Πρώτος, μτφ. Φιλίνη, Κ., Gutenberg, Δεκέμβριος 1997.
- Μαρξ, Κ., Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας. μτφρ Μπαλωμένος. Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή. 2010
- Marx, M., Engels, F., Economic Manuscript of 1861–63. MECW Τόμος 32.

Δευτερογενής Βιβλιογραφία:

- Adorno, T. W., Erlenbusch-Anderson, V., & O’Kane, C. Theodor W. Adorno on ‘Marx and the Basic Concepts of Sociological Theory’, Historical Materialism, 26(1), 154-164. 2018
- Adorno T. W., The Positivist Dispute in German Sociology. Εκδόσεις Heinemann, London. 1976.

- Adorno, T.W., Introduction to Sociology. Εκδόσεις Polity Press, U.K. 2000.
- Adorno, T. W., Αρνητική Διαλεκτική. μτφρ Αναγνώστου. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια. 2006.
- Adorno, T. W., Τρεις Μελέτες για τον Χέγκελ. Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα. 1992.
- Arthur, C. The New Dialectic and Marx's Capital. Εκδόσεις Brill. 2004.
- Backhaus H. G., «On the Dialectics of the Value-Form” Thesis Eleven: 94–98. 1980
- Bailey, S., A Critical Dissertation on the Nature, Measure and Causes of Value. Εκδόσεις Augustus Kelley. 1967.
- Bellofiore, R. and Fineschi, R., Re-reading Marx, London: Palgrave. 2009.
- Bonefeld, W., Abstract Labour: Against its Nature and on its Time, στο «Capital & Class», 34(2): 257-276. 2010
- Bonefeld, W., Critical Theory and the Critique of Political Economy. London, Bloomsbury. 2014
- Bonefeld, W., «Abstract Labour and Labouring» στο Consecutio Rerum. Anno III, numero 5, 2018
- Brentel, H., Soziale Form und ökonomisches Objekt Studien zum Gegenstands- und Methodenverständnis der Kritik der politischen Ökonomie. Εκδόσεις Westdeutscher Verlag, Γερμανία. 1989.
- Colletti, L., From Rousseau to Lenin: Studies in Ideology and Society. Εκδόσεις Monthly Review Press, London. 1974
- De Vroey, M., On the Obsolescence of the Marxian Theory of Value, στο «Capital & Class» 6(2): 34-59. 1982.
- Debord, G., Οι Κοινωνία του Θεάματος. Εκδόσεις Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Eldret M, Hanion M., Reconstructing value-form analysis. στο «Capital & Class». 1981.
- Haug FW., Vorlesungen zur Einfthung ins 'Kapital'. Εκδόσεις Argument Verlag. Hamburg. 2005.
- Heinrich, M., Ένα πράγμα με υπερβατικές ιδιότητες: Το χρήμα ως κοινωνική σχέση στον καπιταλισμό. Θέσεις, Τεύχος 120, Ιούλιος - Σεπτέμβριος 2012.
- Heinrich, M., Die Wissenschaft vom Wert: Die Marxsche Kritik der politischen Ökonomie zwischen wissenschaftlicher Revolution und klassischer Tradition. Εκδόσεις Westfälisches Dampfboot. 1999

- Heinrich, M., Το Κεφάλαιο του Καρλ Μαρξ: Εισαγωγή στους Τρεις Τόμους. μτφ Λαλοπούλου, Σ. Εκδόσεις Futura, 2017
- Heinrich, M., «Η Χρηματική Θεωρία της Αξίας» στο Θέσεις. Τεύχος 133, περίοδος: Οκτώβριος - Δεκέμβριος 2015
- Himmelweit S, Mohun S., The anomalies of Capital. στο «Capital & Class». 1978.
- Hoff, J., Marx Worldwide: On the Development of the International Discourse on Marx since 1965, μτφρ, Gray. N., Εκδόσεις Brill
- Kicillof A, Starosta G., On materiality and social form. στο «Historical Materialism» 15(3). 2007
- Kicillof A, Starosta G., Value form and class struggle. Capital & Class 92. 2007.
- Lange, E. L., «The Proof is in the Pudding: On the Necessity of Presupposition in Marx's Critical Method» στο Consecutio Rerum. Anno III, numero 5, 2018.
- Lebowitz, M., Following Marx: Method, Critique and Crisis. Εκδόσεις Brill. 2009
- Marcus, J., Foundations of the Frankfurt School of Social Research, Εκδόσεις Transaction. 1984
- Murray, P., The Mismeasure of Wealth: Essays on Marx and Social Form. Εκδόσεις Brill. 2016
- Murray P., Marx's Theory of Scientific Knowledge. Εκδόσεις Humanities. 1988.
- Musto, M., Karl Marx's Grundrisse Foundations of the critique of political economy 150 years later. Εκδόσεις Routledge. 2008.
- Postone, M., Time Labour and Social Domination: A reinterpretation of Marx's Critical Theory. Εκδόσεις Cambridge University Press. 1993.
- Reichelt, H., «Why did Marx conceal his method» στο Open Marxism: Emancipating Marx, Τόμος Τρίτος. Εκδόσεις Pluto. 1995
- Reichelt, H., Zur logischen Struktur des Kapitalsbegriffs bei Marx. Εκδόσεις Europäische Verlangsanstalt, Frankfurt. 1970.
- Riva, T. R., «Samuel Bailey and David Ricardo in Karl Marx's Dialectic of the Form of Value» στο Dialogue and Universalism No. 3/2018.
- Rodolovsky, R., The Making of Marx's Capital. Εκδόσεις Pluto. 1977.
- Rubin, I., Ιστορία Οικονομικών Θεωριών. μτφρ Βαλλιάνος. Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα. 1993.

- Rubin, I., *Essays on Marx's Theory of Value*. Εκδόσεις Black Rose Books. 1973.
- Schmidt, A., *On the Concept of Knowledge in the Criticism of Political Economy*, στο VV.AA., *Karl Marx 1818–1968*, Inter Nationes, Bad Godesberg, 1968,
- Schmidt, A., *On the Concept of Knowledge in the Criticism of Political Economy*.
- Schmidt, A., *History and Structure: An Essay on Hegelian-Marxist and Structuralist Theories of History*. Εκδόσεις MIT Press. 1981
- Sohn- Rethel, A., *Intellectual and Manual Labour: A critique of Epistemology*. Εκδόσεις Macmillan Press, London. 1978
- Hegel, G. W. F., *Επιστήμη της Λογικής: Η Αντικειμενική Λογική, η Διδασκαλία περί της Έννοιας*. μτφρ Τζωρτζόπουλος. Εκδόσεις Νόηση. 2013.
- Hegel G. W. F., *The Philosophy of Nature*, μτφρ. M. J Petry. Εκδόσεις Routledge. 2005
- Hegel, G. W. FR., *Επιστήμη της Λογικής: Η Υποκειμενική Λογική, η Διδασκαλία Περί της Έννοιας*. μτφρ Τζωρτζόπουλος. Εκδόσεις Παπαζήση. 2005.
- Hegel, G. W. F., *The Encyclopedia Logic*. μτφρ T. F. Geraets, W. A. Suchting, H. S. Harris. Εκδόσεις Hackett. 1991.
- Hegel, G. W. F., *Επιστήμη της Λογικής: Η Αντικειμενική Λογική, η Διδασκαλία περί της Έννοιας*. μτφρ Τζωρτζόπουλος. Εκδόσεις Νόηση. 2013.
- Έγκελος. *Η Φαινομενολογία του Νου*. μτφρ Φαράκλας. Εκδόσεις Εστίας. 2015
- Παπαθανασίου, Α., *Ο Μαρξ της Κριτικής: Βίος και Πειθάρχηση στον Καπιταλιστικό Παραγωγικό Κανόνα*. Εκδόσεις Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα. 2016.
- Φαράκλας. Γ., *Γνωστοθεωρία και Μέθοδος στον Έγκελο*. Εκδόσεις Εστίας. 2000